

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİNİN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ

Hazırlayan
Emre YILDIRIM
2501050694

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Engin Selçuk

İstanbul 2007

Tez Onay Sayfası

ÖZET

20. yüzyılın ortasında öncelikle ekonomi merkezli, sektörel ve fonksiyonel bir bakış açısıyla inşa edilen Avrupa bütünleşmesi, 21. yüzyılla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. 2000’li yıllara girerken Avrupa Birliği siyasi bir birlik olma yolunda çok ciddi adımlar atmıştır. Bu adımların en önemlilerinden biri de Avrupa Anayasası’dır. Anayasalaşma süreci önemli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu süreci daha iyi anlayabilmek için tarihin derinliklerine doğru bir yolculuğa çıkmak gerekmektedir. Bu tez, Avrupa bütünleşmesinin düşünsel temellerinin nerelerde, hangi düşünürler tarafından, ne şekilde atıldığı sorusuna cevap bulmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle Avrupa kavramının ortaya çıkışı ve gelişiminin mitolojiden başlayarak coğrafi, kültürel ve politik olarak değişimi incelenmiştir. Daha sonra Avrupa’yı birleştirmeyi amaçlayan düşünürlerin düşünceleri ve projeleri 13. yüzyılda Dante Alighieri’den başlayarak 20. yüzyılda Coudenhove-Kalergi’ye gelene kadar aktarılmaya çalışılmıştır. Son olarak da yakın dönemde yaşanan gelişmeler özetlenmiştir. Bu doğrultuda Avrupa’yı birleşmeye götüren tarihsel süreçte düşünürlerin etkileri ve özellikle üretilen projelerin Avrupa Birliği kurumlarının (Parlamento, Komisyon vb.) ortaya çıkmasındaki örnek rolleri gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece Avrupa Birliği’nin yalnızca 2. Dünya Savaşı’ndan sonra şekillenmiş bir kurumsal yapı olmadığını, yüzyıllardan beri Avrupa’yı birleştirme amacıyla düşüncelerini dile getiren ve somut projeler üreten düşünürlerin olduğunu, yani ‘Avrupa Birliği’ fikrinin tarihin derinliklerinden geldiğini söylemek mümkündür.

ABSTRACT

European integration which began to take place with an economic foundation and functional approach in the middle of the 20th century, has acquired a new dimension with the 21st century. European Union as it enters into the year 2000 has taken serious steps in the way to become a political union. One of the most important of those steps is the European Constitution. The process of constitutinalization has brought about new discussions. In order to understand this process it is necessary to take a journey deep into the history. This thesis is trying to find an answer to the question of where, by which thinkers, in which form was the intellectual foundations of European integration laid. In this direction, first, beginning with mythology, the appearance, development and transformation of the concept of Europe in geographic, cultural and political terms is scrutinized. Then, from Dante Alighieri in 13th century up to Coudenhove-Kalergi in 20th century, the ideas and projects of thinkers who aimed at uniting Europe are explained. The development of the recent period are mentioned. Thus, in the historical process that led Europe to unification, effects of thinkers and especially the project, in their roles in the appearance of European Union Institutions such as Council, Parliament etc. are mentioned. Lastly, this thesis concludes that European Union is not only a supra-national institution which was established after the Second World War, its origins as intellectual foundations and projects of thinkers can be found in Europe's history.

ÖNSÖZ

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkileri 1963 yılında Ankara Antlaşması ile AB'nin henüz Avrupa Ekonomik Topluluğu olduğu zamanlarda başlamıştı. 1963'ten günümüze kadar bir dizi gelişmelerin yaşandığı Türkiye-AB ilişkileri, 1987'de Türkiye'nin tam üyelik için başvurmasıyla farklı bir boyut kazanmış ve özellikle 90'lı yıllarla beraber dünya konjonktüründe yaşanan gelişmeler sonucu çok farklı bir yola girmiştir. AB'nin genişleme sürecinde Avrupa Konseyi'nin Haziran 1993'teki Kopenhag Zirvesi'nde Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birlik üyesi olabileceklerini' açıklaması üzerine yaşanan gelişmeler Türkiye'nin 1999'da AB'ye aday ülke olarak ilan edilmesi ve 3 Ekim 2005'te katılım müzakerelere başlaması sonuçlarını ortaya çıkarmıştır.

AB ve dolayısıyla Avrupa, Türkiye'de, Cumhuriyetin kuruluş ilkelerinden biri olan 'çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak' misyonunun gerçekleştirilmesi için en temel araçlardan biri olarak görülmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'de 40 yılı aşkın bir süreci kapsayan Türkiye-AB ilişkileri, özellikle uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi üzerine çalışanlar özelinde her zaman için ilgi çeken bir alan olmuştur. Bu tez de böyle bir ilginin ürünü olarak ortaya çıkma şansını bulmuştur.

Bu tezin hazırlanması sırasında danışmanım olarak benden yardımlarını esirgemeyen ve yol gösteren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Engin SELÇUK'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. O olmasaydı siyasi düşünceler tarihi ve düşünörlere olan ilgimin AB ile birleşmesi ve böyle bir çalışmanın ortaya çıkması gerçekleşemezdi. Ayrıca derslerimize gelerek bizleri aydınlatan bütün hocalarıma, düşünceleriyle her zaman 'farklı' olan değerli arkadaşım Tuncay BÜYÜK'e katkılarından dolayı gönölden teşekkür ederim.

Son olarak, özellikle bütün sıkıntılı günlerimde yanımda olan bir gün bile desteklerini benden esirgemeyen çok sevdiğim aileme, dostlarıma ve sevgili Özge'ye sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

Mitolojik, Coğrafi, Kültürel ve Politik Bir Kavram Olarak AVRUPA	8
1. Avrupa'ya Başlarken	10
1.1. Helenistik Dönem Öncesi	10
1.2. Antik Dönem	14
1.3. Roma İmparatorluğu	15
2. Avrupa Şekilleniyor	17
2.1. Hıristiyan Mirası	17
2.2. Avrupa Kavramının Politikleşmesi	23
2.3. 'Aydınlanan' Avrupa	28
3. Avrupalı Avrupa	30
3.1. Fransız İhtilali ve Avrupa	30
3.2. Endüstri Devrimi ve Birlikler	35
3.3. Yakın Dönem	38

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA'yı Bütünleştirenler	42
1. Erken Dönem Düşünürler ve Projeler	45
1.1. Dante Alighieri ve Evrensel Monarşi Fikri	45
1.2. Pierre Du Bois'dan İlk Proje	49
1.3. Kral George Podiebrad ve Antoine Marini	52
1.4. Aeneas Silvius Piccolomini: İlk 'Avrupa'	55
2. 'Savaş' Problemi ve Ulus Devletin Yükselişi	57
2.1. Machiavelli'de Birlik	60
2.2. Jean Bodin'in Cumhuriyet'i	61
2.3. Erasmus: İlk Avrupalı	63
2.4. Hugo Grotius: Barış'ın Hukuku	66
3. Türkler ve 17. Yüzyıl "Büyük Projeler"i	68
3.1. Emeric Cruce: Söylevler	72
3.2. Sully'nin "Büyük Proje"si	74
3.3. Comenius: Evrensel Uyanış	78
3.4. William Penn'in Avrupa Devleti	79
3.5. Abbe de Saint Pierre'in Hayali: Daimi Barış	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Modern Zamanların AVRUPA'sı	85
1. Aydınlanma, Öncesi, Sonrası ve Avrupa'sı	86
1.1. Türklere Karşı Leibniz	86
1.2. Federasyon Ötesi: Vico ve Konfederasyonu	89
1.3. Avrupa Ruhu ve Montesquieu	90
1.4. Voltaire: Kültürel Avrupa	91
1.5. Rousseau Federasyonu	93
2. Devrimler ve Avrupa	97
2.1. Jeremy Bentham'la Avrupa'da Faydacılık	98
2.2. Avrupa'yı Aydınlatan Aydın: Immanuel Kant	100
2.3. Saint-Simon: Avrupa'nın Yeniden Organizasyonu	104
2.4. Avrupa Birleşik Devletleri ve Victor Hugo	106
2.5. Proudhon ve Federasyon İlkesi	109
2.6. Avrupa Devletler Ligi'nde Bluntschi	110
3. İki Savaş Arası Avrupa	113
3.1. Kalergi'nin Pan-Avrupa'sı	116
3.2. Aristide Briand'ın Memorandumu	120
3.3. Bütünleşmeye Doğru	123
SONUÇ	125
KAYNAKÇA	132

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, siyasi tarih veya ekonomi gibi konularla ilgili çalışmaya başladığımız zaman düşüncelerimiz genellikle ulus-devlet eksenli veya herhangi bir devletin vatandaşı olarak şekillenmekte ve genellikle küresel sistemdeki yerimizi anlayabilmek için bu çerçeveden olaylara bakmaya çalışmaktayız. Çünkü özellikle son iki yüz yıldan fazla bir zamandır ulus-devletler küresel sistemde birinci derecede rol oynamış ve çalışmaların ana eksenini devletlerin aralarındaki ilişkiler, anlaşmalar, ittifaklar, savaşlar, değişen güç dengeleri gibi konular oluşturmuştur.¹ Günümüzde de ulus-devlet olgusu sistemdeki güçlü pozisyonunu korumakla birlikte, ulus-devlete rakip olabilecek yeni bir yapılanma şekli olan ulus-üstü (supra-national) örgütlenme biçimleri küresel sistemdeki yerini almıştır. Bu ulus-üstü örgütlenme biçimlerinden en önemlisi kuşkusuz Avrupa Birliği'dir.

Avrupa devletleri arasında tarih boyunca süregelen çekişmeler ve savaşlar yirminci yüzyılın başında ve ortasında meydana gelen iki büyük savaş ile doruk noktasına ulaşmıştı. Özellikle 2. Dünya Savaşı'yla Avrupa'nın bir kez daha yerle bir olmasından sonradır ki Avrupa ulusları arasındaki rekabetin ne kadar yıkıcı ve kısır olduğu tam olarak kavranabildi. Yaşanılan acıların ardından bir daha bu acıları yaşamama isteğiyle hareket eden Avrupa, tarihte görülmemiş bir yapılanmaya gitmeye çalışarak yaralarını sarmak istemiştir. Bu doğrultuda ciddi adımlar atan Avrupa, öncelikle ekonomik birlik yoluna gitmeyi seçmiştir. Çünkü o tarihlerde siyasi bir birlik oluşturmak bir hayalden öteye geçemezdi. Öncelikle ekonomik bir bütünleşme gerçekleştirilerek, Avrupa'daki devletler ve halklar arasında sıkı bir bağımlılığın sağlanması ve bir daha birbirleriyle savaşamayacak duruma gelmeleri amaçlanmaktaydı. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan kurumlar ile birlikte Avrupa'da bütünleşmenin adımları atılmaya başlanmış, devletler ve halklar arasındaki bütünleşme sağlanmaya çalışılmıştır. Yarım asırdan fazla bir süreden beri bu bütünleşme süreci devam etmektedir.

¹ John McCormick, **Understanding The European Union**, New York, Palgrave Macmillan, 2005, s.1.

Tarihsel gelişim sürecinde ağır bedeller ödeyen, yüzyıllardan sonra siyasal-diplomatik, ekonomik-sosyal, askeri-stratejik bütünlüğünü oluşturma yolunda çok önemli gelişmeler yaşamış olan Avrupa,² 2000’li yıllarla birlikte yeni bir döneme girmiştir. Başlangıçta bir ekonomik birlik olarak hayata geçirilen Avrupa Birliği zamanla evrilerek siyasi bir birlik olma yolunda ciddi adımlar atmıştır. Başlangıçta ve uzunca bir süre Avrupa gündeminin en önemli maddesi tek pazarın kontrollü bir şekilde oluşturulmasıyken, tek pazar aynı zamanda politik ve hukuksal kurumların gelişmesine de yol açmıştır. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Antlaşması’ndan Maastricht Antlaşması’na kadar bir grup antlaşma ve zirve bu sürecin mimarisini oluşturmuştur.³ Bu sürecin en önemli dönüm noktalarında birisi de Avrupa Anayasası’dır.

Avrupa Birliği ekonomik birlikten siyasi birliğe doğru evrilirken temel bütünleşme aracı hukuk olmuştur. AB Anayasası, Avrupa Birliği üye ülkelerinin siyasi bir birlik kurma yolunda attıkları en önemli adımı teşkil etmekte ve AB’nin temelini oluşturan kurucu antlaşmalar ile bugüne kadar onları değiştiren tüm antlaşmaları tek ve yeni bir metinde bütünleştirmektedir. Avrupa Birliği anayasal düzenini oluşturan temel unsurların bütünleştirilerek tek bir metin halinde toplanması süreci Avrupa Anayasasını ortaya çıkarmıştır.⁴

Tek Pazar, tek para ve ortak ekonomik politikalar Avrupa’nın inşası için belki bir zorunluluktan, Topluluk ve Birlik’i kuran antlaşmaların *kurucu babaları* da doğma ve hayatta kalma şansı olmayan federal tipte bir anayasa kaleme almak yerine, **değerlerden ve politikadan arınmış bir ekonomik mekân kurgusu** üzerinde ortak hedefleri gerçekleştirmeye yönelik genel bir çerçevenin çizimiyle yetinmişlerdi. Bu çerçeve içerisinde Avrupa, uluslararası hukuk antlaşmaları, yani devletlerin iradeleri ile inşa edilmişti. Ama şimdi bu inşanın, ortak değerleri ve politikayı içerisine alan bütüncül bir yaklaşımla ve “Avrupa Halkları”nın iradeleri üzerine temellenen bir Avrupa Anayasası ile sürdürülmesi gerekiyordu. Avrupa’nın her şeyden önce bir anayasaya ihtiyacı vardı ve bu anayasa, yalnızca yetkiler dağıtan, kurumlararası

² Kutluhan Bozkurt, “Avrupa Topluluğunun-Birliğinin Oluşum ve Gelişim Sürecinde Hukuk Ekseni”, **Hukuk ve Adalet**, No:3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2004, s.6.

³ Leyla Sanlı, **Avrupa Birliği ve Demokrasi Açığı**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2005, s.39-40.

⁴ A. Işıl Karakaş, “Avrupa Birliği, İnsan Haklarının Korunması ve Avrupa Anayasası”, **Hukuk ve Adalet**, No:3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2004, s.37.

iktidar ilişkilerini düzenleyen teknik bir yasa değil ama insanların yaşamlarını üzerine bina edebilecekleri ortak bir kimliğin ifadesi olmalıydı.⁵ Tüm bu beklentiler doğrultusunda bir anayasalaşma süreci başlatıldı ama bu süreç beraberinde ciddi tartışmaları da getirecekti.

2000’li yıllarla beraber, Birliğin yapısı ve yönelimi konusundaki farklı görüşler ve yaklaşımlar, AB’nin gelişiminde önemli bir faktör haline geldi. Özellikle anayasalaşma süreci Avrupa’da önemli bir tartışma zemini oluşturdu. Anayasanın üye ülkelerdeki referandum sürecinde yaşadığı ciddi sıkıntılar nedeniyle⁶ tartışmaların uzunca bir süre daha devam edeceği görülebilmektedir. Tartışmaların ana eksenini **ulus-devlet/federalizm ikiliği** oluşturmaktadır. Yaşanan tüm gelişmelere rağmen Avrupa Birliği’nin gelecekte federal veya konfederal bir yapıya dönüşeceği konusunda iki ana tartışma eksenine göze çarpmaktadır. AB’nin federal bir yapıya dönüşmesini ve **Avrupa Birleşik Devletleri**’ne evrilmesini Almanya ve Fransa’nın öncülüğünü yaptığı bir devletler grubu savunmaktadır ve federalist bir gelişme çizgisi siyasi anlamda çok güçlü bir Avrupalı üst kimliğinin oluşmasını gerektirmektedir. Diğer yandan öncülüğünü Londra’nın yaptığı diğer bir grup ise AB’nin ulus-devletlerin varlığını güçlü bir biçimde koruduğu, **konfederal bir yapıda** kalınması gerektiğini ileri sürmektedir.⁷

Bugün Avrupa hala ulus-devletler Avrupa’sı olma durumunu sürdürmektedir. Anayasa metni ise açıkça ifade etmemekle birlikte federal bir Avrupa’yı öngörmektedir. “*Federal terminolojiden sakınarak federalleştirme stratejisi*”⁸ nin uygulandığı bir anayasayla karşılaşılmıştır.⁹ Burada 2. Dünya Savaşı’ndan hemen sonra Avrupa’nın birleşmesini talep edenler ile bu projenin bugün sürdürülmesini düşünenler arasında önemli bir karşıtlık –en azından söylem ve görünürdeki amaç açısından çarpıcı bir farklılık- söz konusudur. Avrupa bütünleşmesinin ilk kuşak

⁵ Engin Selçuk, “Anayasasını Arayan Avrupa: Avrupa Anayasal Antlaşma Tasarısı Üzerine”, **Hukuk ve Adalet**, No:3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2004, s.59-60.

⁶ Fransa ve Hollanda’da yapılan referandumlarda (sırasıyla 29 Mayıs ve 1 Haziran 2005) Anayasaya hayır oyu çıkmasından sonra, 16-17 Haziran 2005 tarihli Avrupa Konseyi zirvesinde, Anayasa Antlaşmasının yürürlüğü için öngörülen 1 Kasım 2006 tarihinin imkan dahilinde olmaktan çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

⁷ Sanlı, **a.g.e.**, s.72.

⁸ Selçuk, **a.g.m.**, s.82. italikler bana aittir.

⁹ Anayasa metninde, ulus-devlet yurttaşlarını türkütmemek için *federalizm* kelimesinin yerine *Topluluk Yöntemi* terimine yer verilir.

savunucuları, akıllarındaki projeden **ABD örneğini hatırlatan bir ‘Avrupa Birleşik Devletleri’** şeklinde söz etmekten çekinmezken, günümüzdeki tartışma federal devlet modelinden uzaklaşmış, “federasyon” terimini bile kullanmaktan kaçınır hale gelmiştir.¹⁰ Tartışmaların ana eksenini oluşturan bu iki temanın üye ülkeler özelindeki karşılıkları Avrupa anayasasının geleceğini tehlikeye sokacak derecede önem taşımaktadır. AB’nin en önemli üyelerinden Fransa’daki referandumdan olumsuz sonucun çıkması, uzun yıllar bütünleşme yolunda ciddi adımlar atan Avrupa’nın aslında belli konularda fikir ayrılıklarına sahip olduğunu ve detaylı bir şekilde irdelenmesi durumunda bugünkü tartışmalara neden olan sorunların kaynağının geçmişte yattığını göstermektedir. Bu durum, bize sorunların kaynağının tarihe kök salmış durumda olduğunu ve bugünkü sorunları kavrayabilmek için tarihe bakmak gerektiğini göstermektedir. Bu çalışma da bu amaç doğrultusunda Avrupa’nın tarihine bakarak, Avrupa Birliği’nin düşünsel temelleri noktasına odaklanacaktır.

Yirminci yüzyılın ortalarında, 2. Dünya Savaşı ertesinde bir hayalden öteye geçerek gerçekleştirme boyutuna ilk adımı atmış olan Avrupa Birliği’nin bu noktaya gelmesi çeşitli süreçlerle oluşmuştur. Birçok dönemde ve farklı sebeplerle bir birlik telaffuzu Avrupa’da hep gündemde kalmıştır. Şu veya bu sebeple bir türlü gerçekleştirilemeyen Avrupa Birliği hayali, yirminci yüzyılda yaşanan gerçeklerle birlikte bir “utopia” olmaktan kurtulmuş ve bugünkü halini almıştır. Avrupa Birliği’nin temelleri nerededir? Avrupalı kimdir? Ve hangi oluşumlar Avrupa Birliği hayalinin gerçeğe dönüşmesine etken olmuştur? Yüzyıllar boyunca Avrupa’nın bütünleşmesi/birleşmesi doğrultusunda düşüncelerini dile getiren devlet adamları, filozoflar ve siyaset bilimciler bulmak mümkündür. Düşüncelerini dile getiren bu kişilerin bir kısmı daha felsefik ve soyut düzeyde iken bazıları ise daha pratik düşünerek, somut projeler kaleme almışlardır. Bu düşünürlerin, tarihçilerin, hukukçuların vs. düşünceleri Avrupa’nın bütünleşmesi çabaları ve girişimlerini ne derece etkilemiştir? Eğer gerçekten etkilemişse hangi düşünürler daha etkileyici olmuş ve kabul görmüş, hangilerinin projeleri bugünkü Avrupa Birliği’ne temel oluşturmuştur? Bu ve bunun gibi sorular tezin ana sorunsalını oluşturmaktadır.

¹⁰ Jurgen Habermas, “Avrupa’nın Niçin Bir Anayasaya Gereksinmesi Var?”, **Cogito: Avrupa’yı Düşünmek**, No:39, Yapı Kredi Yayınları, Bahar 2004, s.302.

Öncelikle Avrupa'nın 'tanımlanma'sından başlamak durumundayız çünkü Avrupa coğrafyasının neresi olduğu, kimlerin Avrupalı olarak nitelendirileceği, tarihsel süreç içerisinde Avrupa'nın kavram olarak neyi ifade ettiği, Doğu'nun gözüyle Avrupa ve Batı'nın gözüyle Avrupa algılamasının nasıl olduğu, Avrupa'daki düşünürleri birleşmenin mümkün olabileceği konusunda düşündürülen şeylerin neler olduğu gibi soruların cevapları bugünkü süreci anlayabilmek için gerekli olan tarihsel ve kültürel değerler birikiminin sonucu olarak ortaya çıkan Avrupalı 'tip'i ve kimliği konusunda gerekli fikri verecektir. Bu doğrultuda birinci bölümden itibaren, mitolojik ve etimolojik kökenden başlayarak "Avrupa"nın doğuşunu, coğrafi olarak gelişimini ve kültürel ve politik bir kavram olarak seyrini izlemeye çalışacağız.

Avrupa Birliği'nin bugün gelinen noktadaki durumu ve bütünleşme sürecinin ne derece başarılı olduğu sorusuna cevap verebilmemiz için geçmişte yaşananlara ve söylemlere bakmak gerekiyor. Avrupa'nın bütünleşme çabaları da sadece yarım asırlık bir süreci kapsamamakta, kökleri çok daha eskilere uzanan tarihi bir süreci barındırmaktadır. Tarih boyunca Avrupa'yı bütünleşmeye zorlayan pek çok etken bulmak mümkündür. Bu etkenler yüzyıllar içerisinde farklılaşmış, belli dönemlerde içinde bulunulan dönemin şartlarına göre farklı dinamiklerle açıklanılmaya çalışılmıştır. Ama farklılaşmayan bir şey varsa, o da Avrupa'yı birleştirme arzusudur. Bu çalışmanın bütünleşme çabalarını şekillendiren belli başlı etkenleri sayılabilecek temaları şunlardır;

- Ortaçağ boyunca Doğu/Batı düalizmi çerçevesinde Avrupa'nın Doğu'yla, 'öteki'yle karşılaşması, Müslüman/Türklerin tehdit olarak algılanması ve savunma refleksiyle 'öteki'ne karşı koyabilmek için birleşme, bütünleşme çabaları.
- Peşi sıra Avrupa'nın kendi içinde din temasının ön plana çıkması, yaşanan Rönesans ve ardından Reform'un sonucu olarak mezhep farklılaşmasından ortaya çıkan, Katolik/Protestan ikiliğinden doğan çatışmalar, savaşlar ve bu sorunu aşmak için bütünleşme fikrinin gündemi koruması ve Ortaçağın sonlarıyla başlayan süreçte, Avrupa'da Aydınlanma'yla birlikte 'Avrupalı' kimliğinin oluşmaya başlaması, kozmopolit ve hümanist bir Avrupa anlayışının başlaması.

- Merkezi imparatorlukların mutlak güçlenmeye başladıkları dönemde feodalitenin ve derebeylerinin etkisinin kırılmasıyla oluşan güçlü imparatorlukların aralarındaki güç mücadeleleri ve bu mücadelelerin Avrupa'yı ciddi bir biçimde yıpratmış olması, barışın sağlanması ve düzenin oluşabilmesi için bütünleşme fikrinin savunulması.
- İlerleyen zamanlarda oluşan burjuva sınıfının etkisi, ekonomik ilişkilerin ulus-devleti aşması ve Avrupa'yı dünyada başat duruma getiren devrimler sonucu Avrupa'ya olan talebin artması, ardından gelen ve Avrupa'yı etkisine alan liberalizm dalgası.
- Son olarak devrimlerin etkilediği Avrupa'da milliyetçilik idealinin özellikle etnik azınlıkları etkilemediği başarısı sonucu sürüklenen kaos ortamının Avrupa'yı sarsması ve bunun yanında yine özellikle Endüstri Devrimi'nin ortaya çıkardığı toplumsal sorun ortamı içerisinde toplumun genelinin refahına çözüm bulabilmek için geliştirilen temelde sosyalizm temalı bütünleşme girişimleri.

Bu doğrultuda ikinci ve son bölüm tezin ana sorunsalına cevap vermeye çalışılan, düşünürlerin bu temel etkenler ve temaların tarihsel serüveni içerisinde kendi dönemlerinin şartlarına da bağlı olarak, Avrupa bütünleşmesi fikrinin gelişimine yaptıkları katkıyı hangi düzlemde ele aldıklarını, ne gibi ütopyalar (kendi dönemleri için geçerli olabilecek bir tanımlama olduğu söylenebilir) ürettiklerini vermeye çalışılan bölüm olacaktır. Son olarak, yakın dönemde yani özellikle iki dünya savaşı arasında yaşanan gelişmelere bağlı olarak, tarih boyunca üretilen 'ütöpik' projelerin gerçekleşmeye yaklaştıkları süreç incelenmiştir.

Bu çalışmada esas yapılmak istenen bir siyasi tarih anlatımından ziyade daha çok bir siyasi düşünceler tarihi çalışmasına uygun olarak Avrupa'nın bütünleştirilmesi çabalarının, bu konu hakkında düşüncelerini dile getiren düşünürler üzerinden hareket ederek, düşünürler gözüyle olaylara bakarak açıklanılması girişimidir. Genel kabul gören görüşe göre Avrupa'nın bütünleşmesi girişimleri 14. yüzyıldan itibaren Avrupalı bilim adamları, filozoflar, tarihçiler tarafından değişik zamanlarda dile getirilmiştir. Yüzyıllar boyunca fikirlerini ve planlarını dile getiren

düşünürler arasında Sully, Penn, Saint-Pierre, Leibniz, Saint-Simon ve Bluntschli ilk başta göze çarpan isimler olmuşlardır.¹¹ Bu çalışmada genel olarak bu doğrultuda sayılan isimleri incelemeye çalıştık. Doğal olarak bu doğrultuda düşüncelerini dile getirenlerin tamamını bu çalışmada ele almak hem zaman hem de format açısından imkânsız olduğu için elimizden geldiği kadarıyla bazı elemeler yaparak en önemli olanları teze dâhil etmeyi amaçladık.

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Eski Bakanı Madeleine Albright 1998 yılında, Avrupa'yı anlayabilmek için bir dahi ya da Fransız olmak gerektiğini dile getirmişti. Bu sözü hangi şartlar altında dile getirdiğinden ziyade, vermek istediği mesaj çok daha önemliydi çünkü gerçekten de Avrupa'yı anlayabilmek dışardan birisi için –bu kişi Avrupa'nın sahip olduğu değerlerin tamamına sahip olsa dahi– oldukça zordur. Tarihin akışı içerisinde dünya üzerindeki diğer coğrafyalardan çok daha farklı bir şekilde evrilen, çağdaş medeniyetin, uygarlığın, bilimin, akılcılığın beşiği olan Aydınlanma'yı, Rönesans'ı, Reform'u, Sanayi Devrimi'ni yaşayan, dünyanın geri kalan kısmını şekillendiren Avrupa'yı, Avrupa'nın bütünleşme sürecini anlayabilmek ve bugün gelinen noktayı kavrayabilmek de Avrupalı olmayan birisi için oldukça zor görünmektedir.

Bu çalışmanın ana sorunsalı da zor da olsa bu bütünleşme sürecini anlayabilme merakından ortaya çıkmıştır. Bilimsel çalışmaların olmazsa olmazı olan merak ve öğrenme arzusuyla yola çıkmakta ve kafamdaki soru işaretlerine cevap bulabilmek adına böyle bir çalışmaya başlamış bulunmaktayım. Bilimsel bir araştırma veya tez çalışması sadece bilinenlerin yenilenmesi anlamına gelmemektedir. Bir tez çalışmasının bilimsel sürece veya sorunların çözümüne katkıda bulunabilmesi için bilinmeyenleri açıklayıcı, bilinenleri ise daha geliştirici bir nitelik taşıması gerektiğini düşünüyorum. Bu doğrultuda hazırlamaya çalıştığım bu tez konusunun nispeten Türkiye'de daha önce çalışılmamış bir konu olması ilgi ve alakamın daha da odaklanmasına katkı sağlamıştır.

¹¹ Ünal Tekinalp, Gülören Tekinalp, **Avrupa Birliği Hukuku**, İstanbul, Beta Yayınları, 2000, s.3.

1. BÖLÜM

Mitolojik, Coğrafi, Kültürel ve Politik bir Kavram olarak AVRUPA

*Avrupa, Asya'nın yarımadasıdır.
Paul Valery*

'Avrupa' ve Avrupa özelinde 'bütünleşme' ne anlama gelmektedir? 'Avrupa' ismi nereden gelmektedir? Avrupa neresidir? İnsanlar ne zamandan beri 'Avrupa'dan bir gerçeklik (entity) olarak bahsetmeye başlamışlardır? Mitolojinin, coğrafyanın, kültürün ve tarihin birbirleriyle bağlantıları 'Avrupa' özelinde ne kadar geçerlidir? Tarih boyunca Avrupa fikri ile ilgili olarak ne gibi gelişmeler yaşanmış ve "Avrupa Bütünleşmesi"nin temelleri nerelerde ve hangi koşullar altında atılmıştır? Bu ve benzeri soruların cevaplarını bulabilmek için tarihin derinliklerine doğru bir yolculuğa çıkmak gerekmektedir.

Tarihçilerin çoğu bütünleşmenin tarihini incelerken adeta yazılı bir kural varmış gibi Fransa Kralı 'Adil' Philip'in başdanışmanı olan ve Avrupa'daki devletlerin birleşmesi doğrultusunda 1306 yılında ilk projeyi geliştiren Pierre Du Bois'dan daha geriye gitmemektedir. Bu çalışmada daha da geriye gidilerek öncelikle yukarıda işaret edilen sorulara cevap bulunmaya çalışılacaktır.

Remi Brague, dünya haritasında bugün işaretlenebildiği biçimiyle Avrupa'nın, bir dizi **ikili bölünmelerin** sonucu, bileşkesi olarak düşünülebileceğini, bunların temelde iki eksene göre oluştuğunu söylemektedir: Doğu'yu Batı'dan ayıran Kuzey-Güney eksenini ve Kuzeyi Güneyden ayıran Doğu-Batı yatay eksenini.¹ Kuzey-Güney eksenine göre olan birinci ikili bölünme, kabaca Akdeniz havzasını (Batı), dünyanın geri kalan kısmından (Doğu) ayırır. Med Savaşları sırasında Yunanistan, Pers İmparatorluğu karşısında özgürlüğünü elde ettiği zaman bu birinci ikili bölünme oluşmaya başlar. Akdeniz havzasının bütününün Yunan uygarlığına

¹ Remi Brague, **Avrupa: Roma Yolu**, Çev. Betül Çotuksöken, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1995, s.20-25.

fethedilmesi sırasında bu ikili bölünme tam olarak gerçekleşir. Bu fetih ilkin Büyük İskender ve arkadan gelen Helenistik dönem krallıklarınca yapılır. Sonra ise Roma'nın fetihleriyle, Pompeius'un korsanlarına karşı, M.Ö. 67'de zaferle son bulan seferinden başlayarak, 7. ve 8. yüzyıllarda güney kıyılarının İslamiyet tarafından fethedilmesine, Akdeniz bölgesinin, ona kendi adını verecek olan (Romalılar için *mare nostrum*-bizim deniz, İslamiyet için *bahr Rum*) Roma dünyasının sessiz, sakin ve bölünmez mülkü olacağı zamana kadar sürer. İkinci bölünme ise Akdeniz havzasının içinde olur ve onu iki parçaya ayırır: Söz konusu olan 7. yüzyılda Akdenizin Doğu ve Güneyinin Müslümanlarca fethinden kaynaklanan Kuzey-Güney bölünmesidir ve bu iki alan arasındaki sınırlar, o dönemden günümüze kadar yerinden pek oynamayacaktır. Üçüncü bir bölünme de Kuzey-Güney eksenine göre Hıristiyan ülkeleri içinde gerçekleşir. Bu Latinlerle Bizanslılar arasında, belki daha 10. yüzyılda dinsel düzeyde oluşan, 1054'te artık iyice su yüzüne çıkan ve siyasal olarak da İstanbul'un 4. Haçlı askerlerince alınmasıyla tamamlanan parçalanmadır.² Böylece Katolik Batı ile Ortodoks Doğu arasında giderek artan bir gerginlik başlayacaktır. Brague'e göre son bir bölünme de Doğu-Batı eksenine göre 15. yüzyılda Protestan dünyasını Katolik dünyadan ayıran Reformasyondur. Kabaca Kuzey, Lutherci ya da Kalvinist (İskandinavya ve Anglikan türüyle İngiltere) Protestanlığa geçer ve Güney (İspanya, Portekiz, İtalya) Katolik olarak kalır. Bu bölünme Batı Hıristiyanlığının içinde gerçekleşir. Hıristiyanlık Avrupa ile çakıştığı için, bu bölünme Avrupa'yı tartışma konusu yapmaz; Hıristiyanlıkla birlikte bölünmüş olan Avrupa'dır. Böylece Reformasyon sonrası dünya Katolik olduğu kadar Avrupalıdır da.³

Edgar Morin ise biraz daha farklı bir ayrıma gitmeyi seçmiştir. Ünlü eseri *Avrupa'yı Düşünmek*'te Avrupa'nın, Ortaçağdan modern zamanlara geçiş dönemine damgasını vuran ayrılma, kırılma, kopmalardan oluştuğunu iddia ederek bunların; Roma/Bizans ayrılığı (5. yüzyıl), Akdeniz'in bölünmesi (7. yüzyıl), Katolik dünya/Bizans kopması (11. yüzyıl), ve Papalık/İmparatorluk ayrılığı (11.-13. yüzyıllar) olduğunu söyleyerek, bütün bu ayrılmalar, kırılmalar, kopmaların, etniler

² A.y.

³ A.y.

arası bölünmeler, feodaller, prensler, cumhuriyetler arası anlaşmazlıklarla farklı biçimde örtüştüğünü ama bağrında dinsel bölünmeyi, ilahi ve dünyevi çatışmasını, olağanüstü bir etni çeşitliliğini ve ilk ulusal farklılaşmaları barındıran Hristiyan Avrupa'nın 11. yüzyıldan itibaren, sonradan modern Avrupa'yı yaratmak üzere kıracağı coğrafi-tarihi matrisi oluşturduğunu ifade etmektedir.⁴

1. Avrupa'ya Başlarken

1.1. Helenistik Dönem Öncesi

Victor Berard'a göre 'Avrupa' kelimesi ilk defa tarihçi Hesiod'un M.Ö. 900'lerdeki bir çalışmasında geçmektedir. Avrupa'yı ilk defa tanımlayan ve Asya ile karşılaştıran ise Hippocrates'dır.⁵ Kültürel bir anlam taşımaya başlamadan önce Avrupa kelimesine ilk önce mitolojide yer verildiği, daha sonra coğrafi bir anlam yüklendiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda Antik dönemden itibaren kavramın gelişimine bakmak doğru olacaktır.

Avrupa, Antik dönemde fazla bir şey ifade etmemektedir. Coğrafi bir tanımlamanın çok daha öncelerinde Avrupa fikri, bilim ve siyaset gibi alanlardan çok **mitler ve efsaneler dünyasına ait bir kavramdı**.⁶ Pek çok ulus-öncülü figürde olduğu gibi, Avrupa bir kadın ismidir. Böylelikle cezbetme ve gizlilik katma gücüne sahip oluyordu.⁷ Hesiod'un *Theogony* eserinde Europa bir tanrıça olarak Oceanus'un 'kutsal kızları' olan Oceanid'lerin birisinin ismi olarak anılmaktadır. Yunan mitolojisinde bir tanrıça olarak değil artık efsaneleşmiş bir kadın olarak bugünkü Lübnan ya da eski Fenike bölgesinde Sur (Tyre) şehrinin kralı Agenor'un kızı Prensese Europa'dır. Gözleri çok güzel ve teni inanılmaz derecede beyaz olan prensese Zeus âşık olmuş, beyaz bir boğa kılığına girerek prensesi anavatanından Girit Adası'nın batısına kaçırmıştır. Zeus'tan bir sürü oğul sahibi olan Europa, sonunda Girit kralı ile evlenerek oraya yerleşir. Suyun (Ege) doğu yakasında kalan

⁴ Edgar Morin, **Avrupa'yı Düşünmek**, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, Alfa Yayınları, 1995, s.51-52.

⁵ Denis de Rougemont, **The Idea of Europe**, Çev. Norbert Guterman, New York, Macmillan, 1966, s.3.

⁶ Denys Hay, **Europe: The Emergence of An Idea**, London, Methuen, 1957, s.5.

⁷ Gerard Delanty, **Avrupa'nın İcadı: Fikir, Kimlik, Gerçeklik**, Çev. Hüsamettin İnaç, Ankara, Adres Yayınları, 2005, s.27.

memleketine bir daha dönmez.⁸ Tarihçi Herodot ise Avrupa'dan bahsederken isminin nereden geldiği bilinmemekle birlikte mitolojide adı geçen Tyre'ye gönderme yaparak bu tarihten sonra Avrupa olarak adlandırılmaya başlandığını ve ondan önce diğer yerler gibi isimsiz olduğunu belirtmektedir.⁹

Efsaneler ve arkeolojik keşifler mitolojinin ve tarihin içice geçmişliğini gözler önüne sermektedir. Bir mitolojiden yola çıkarak bunu açıklamaya çalışalım. Mitolojiye göre, Agenor'un, kızı Europa dışında, beş tane de oğlu vardır ve kızının kaçırılmasının ardından oğullarını kızını bulmak için gönderir. Kızın nereye kaçırıldığını bilmediklerinden çocukların her biri farklı yönlere dağılırlar. Phoenix Libya'ya ve gelecekte ismi Kartaca olarak adlandırılacak olan bölgeye gider, geriye eli boş dönmekle birlikte onun anısına ülkenin ismi yeniden adlandırılarak Fenike olarak değiştirilir. Diğer kardeşlerde gittikleri yerlere isimlerini de götürmektedirler. Kardeşlerden en ünlüsü Cadmus, önce Rodos'a, ardından Delphi'ye kadar gider. Kâhin'e Europa'yı nerede bulacağını sorar. Kâhin ona Europa'yı aramaktan vazgeçmesini ve bir inek bulup onu takip etmesini, ineğin dışkısını bıraktığı yerde de bir şehir kurmasını öğüt verir. Bunun üzerine bir inek satın alan Cadmus ineği takip etmeye başlar, ineğin dışkısını bıraktığı yerde şu an Yunanistan'ın Teb (Thebes) şehri yükselmektedir. Pausanias tarafından aktarılan Fenikelilerin bu tarihi yolculukları, Avrupa'yı bulmanın zorluklarını belirtmektedir. Rougemont, bu durumu şu şekilde değerlendirmektedir: “Avrupa'yı aramak, Avrupa'yı icat etmektir.”¹⁰ Bir başka ifadeyle, Avrupa araştırmaları onu ortaya çıkarmış, inşa etmiştir.

Gerçekte, mitolojilerin çoğunda, Europa, Asya ve Libya'nın (Afrika'nın ismi) kardeşi iken, Homer'e göre ise, Anka'nın (Phoenix) kızıdır.¹¹ Bu tasvirler Avrupa'nın çok fazla farklılaşmamış bir kavram olduğunu gösterir. Europa'nın, günümüz coğrafi sınırlandırması dikkate alındığında kökenleri itibariyle Asyalı olduğu görülmektedir. Avrupa, her şeyden önce Yunan değil, Fenike keşfidir ve

⁸ A. Nuri Yurdusev, “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği”, **Türkiye ve Avrupa**, Ed. Atilla Eralp, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1997, s.31.

⁹ Rougemont, **a.g.e.**, s.23.

¹⁰ **A.y.**

¹¹ Norman Davies, **Europe: A History**, New York, Oxford University Pres, 1997, s.15-17.

Semitik köklere sahip olabilir. Dolayısıyla, Avrupa kavramı Doğudan ithaldir ve bu kavramı eski Yunan'a atfetmeye yönelik çabalar da Avrupa kültürünün Doğudaki kökenlerini inkâr etmeye yöneliktir. Gerçekten de, 19. yüzyılda ortaya çıkan emperyalist söylemlerden önce, eski Yunan ile Asya arasındaki bağlantıların sorgulanmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim eski Yunanlılar için Avrupa-Asya ayrımının pek bir anlam ifade etmediğini vurgulamak gerekir. Zira Ege'nin her iki yakasında da yerleşik Yunanlılar için kendi medeniyetleri ile Persler veya barbarlar arasındaki mücadele dışında Avrupa-Asya sınıflandırmasının bir anlamı yoktu. Coğrafi merkezi Ege'nin Doğu kıyılarında konumlanmış olan, kültürel temeli Mısır uygarlığına uzanan eski Yunan'ın günümüz kavramlarıyla ifade edildiğinde Batılıdan çok Doğulu olduğunu söylemek pek yanlış olmayacaktır.¹² Avrupa'nın Yunan kökenine dayandığı savı kuşkusuz daha sonraki bir dönemin icadıdır ve Bernal'ın ünlü tezine göre, karşı devrimci entelektüellerin, kökenin Doğu'ya dayanmadığı, Antik Yunan'a dayandığı bir Avrupa kültürü geleneği yaratma çabısından kaynaklanıyordu.¹³ Bu durumu Halikarnas Balıkcısı aynı doğrultuda şöyle değerlendiriyor:

“(…) Mısır araştırmaları ayrı tutulursa, batılı araştırmacıların başlıca iki amacı vardı: Birisi Hellenizmi meydana çıkarmak, öteki dinsel idi. Yani Hristiyanlığın İncil sel Hebru (İbrani) kültürünü ortaya çıkarmak.”¹⁴

Bir başka mite göre, Avrupa, Asya ve Afrika halklarının Nuh'un üç oğlundan soyundan geldikleri inancı hâkimdi. Nuh üç oğlundan her birine, Sam'a (Shem), Ham'a ve Yasef'e (Japheth) bilinen dünyanın birer parçasını egemenliklerini sürdürmek için vermişti. Yasef Yunanlıların, putperest bir Roma kabilesi olan Gentillerin ve Hristiyanların; Sam Yahudi ve Arapların; Ham ise zencilerin atasıdır. Hristiyan inancına göre Avrupalıların babası olarak kabul edilen Yasef, Asya

¹² F. H. Burak Erdenir, **Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2006, s.57.

¹³ M. Bernal, **Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization, Vol.1, The Fabrication of Ancient Greece 1785-1985**, New Brunswick, Rutgers University Press, 1987.'den aktaran Delanty, **a.g.e.**, s.28.

¹⁴ Halikarnas Balıkcısı, “Tarih ve Helenizm”, **Anadolu'nun Sesi**, Ed. Şadan Gökova, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2002, s.23.

özelinde Yahudileri temsil eden Sam'a ve Afrika ve Afrikalılar demek olan Ham'a üstünlüğünü kabul ettirmiştir.¹⁵

Bu noktada bir de Avrupa kelimesinin etimolojik kökeninden bahsedebiliriz. Sami kökenine dayandırılan bir yorumda etimolojinin mitolojiyle iç içe geçmişliği gözler önüne serilmektedir. Sami dillerinin etimolojisine dayandırılan bu yorumda Avrupa *Ereb*'den, 'akşam' ya da 'günbatımı' karşılığı olan bir kelimedenden türetilir.¹⁶ *Encyclopedie*, (1777) Avrupa'yı Fenike dilindeki karşılığı 'beyaz yüz' olan *uropa*'dan türetir, aynı şekilde Moreri'nin *Grand Dictionaire Historique* (1674)'ten alıntılıyan Bouchart'ı anarak Avrupa'nın Fenike dilindeki *churappe*'den, yani 'beyaz yüz'den geldiğini iddia eder Rougemont ki bu Agenor'un kızının yüzünün bembeyaz oluşunu hatırlatır.¹⁷ Bir başka etimolojik yorum, Avrupa isminin İbranice kökenli olduğunu, kıtanın Yasef'in mirası olduğuna ilişkin geleneksel inançlara dayanır. Bir başkasında, 'Avrupa' isminin izlerinin Keltlere kadar gittiğini, Kelt dilinde 'Batı' anlamına gelen *wrab*'a dayandığını iddia eder. Rumen tarihçi Nicolas Jorga 1932'de bir başka yoruma imza atar:

“Güneşin doğduğu topraklarda, yani Asya'da yaşayan antik doğu kavimleri için, Avrupa kelimesi güneşin battığı toprakları ifade ediyordu. Onların tarafında ışık vardı, bizim tarafımızdaysa belirsizlik, karanlık, yani *Arip*, bu kelime Yunan mitolojisindeki karanlık *Erebos*'u hatırlatmaktadır. Batmakta olan güneşi daha batıya götürmek mümkün olmadığına göre, ölümlerin ruhlarının ve ebedi yokoluşun bulunduğu mutlak karanlığın içine batması gerekiyordu.”¹⁸

Bunlar ve bunlar gibi birçok baş döndürücü şekilde mitler ve semboller bolluğu vardır. Buraya sadece bir iki tanesi alarak genel olarak konuyla ilgili bir fikir vermeye çalıştık. Derinlemesine bir inceleme ve ayrıntılamayla, birbirleriyle karşılaştırılmaları durumunda olaylar hakkında ne kadar çok tanıklık varsa, ne kadar çok yerde anılıyorsa o kadar gerçeğe yakın açıklamalar olduğunu düşünmeye başlayabiliriz.

¹⁵ A.e., s.43.

¹⁶ Edmund Husserl, “Avrupa İnsanlığının Krizi ve Felsefe”, *Cogito: Avrupa'yı Düşünmek*, No:39, Yapı Kredi Yayınları, Bahar 2004, s.53.

¹⁷ A.y.

¹⁸ A.e., s.54.

1.2. Antik Dönem

Antik dönem düşünürleri, tarihçileri, yazarları Avrupa kelimesini nadiren kullandırlardı. Platon *Devlet*'de Yunanlılar ve barbarlar arasında çok açık ayrımlar yapmıştır. Aeschylus, İranlılar adlı oyununda Yunanlılara karşı olarak İranlıları kurguladı; Yunanlılar uygarlaşmış iken; İranlılar Asyatikti. Herodot'a göre, beşinci yüzyılda Yunanlılar ve İranlılar arasındaki kan davası ciddi bir uygarlıklar çatışması doğurdu. Bu kan davasının daha sonraki yüzyıllarda Avrupa ve Asya arasındaki çatışmaların referanslar koşullarını belirlemesi mümkündür. Bununla birlikte Isocrat, M.Ö. 4. yüzyılda Avrupa'yı Yunanistan'la, Asya'yı İran'la kimliklendirdi.¹⁹ Ptolemy, M.S. 2. yüzyılda, Sarmatia kavramını kullandı ve Sarmatia Europa ve Sarmatia Asiatica, Don Nehri sınır kabul edilerek birbirinden ayrıldı.²⁰ Buradaki en önemli nokta; **yunanlıların hiçbir zaman kendilerini Avrupalı olarak tanımlamadıklarıdır**. Bu durumu Delanty, Eski Yunanistan'ın (Hellas) kültür ve uygarlığın beşiği olarak görüldüğü ve onun dışında kalan her şeyin barbar olarak nitelendirildiği, sonuç olarak da Asya ile Avrupa arasındaki karşıtlıktan çok daha önemli olanın, politik düalizm ve bununla birlikte o dönemde kurgulanan etnik merkezîyetçilik olduğu şeklinde değerlendirmektedir.²¹

Avrupa fikri, esas olarak, klasik Yunan uygarlığının çöküşüyle oluşmaya başladı. Pers Savaşları'ndan sonra Yunan kent devletleri, iç çekişmeler ve M.Ö. 338'de Sparta ve Atina arasında gerçekleşen ve Makedonya'nın nüfuzunu genişletmesine yol açan Peleponnes savaşının sonucunda zayıfladı. Büyük İskender'in hükümdarlığı döneminde, Makedonya'nın Yunanistan'ı ilhakı ve M.Ö. 331'de İranlıların bozguna uğratılmasının ardından Yunan medeniyetinin merkezi Küçük Asya'ya (Anadolu) kaydı. İskender'in fetihlerinin akabinde Asya daha doğuya, İran'ın ötesine doğru itildi. Makedonya'nın Romalılar tarafından M.Ö. 197 senesinde bozguna uğratılmasının ardından Yunan uygarlığı Doğu Akdeniz'den batı sahillerine doğru kaydı.

¹⁹ Hay, a.g.e., s.3.

²⁰ Oskar Halecki, *The Limits and Divisions of Europe History*, New York, Polish Institute of Arts and Sciences in America, 1950, s.85.

²¹ Delanty, a.g.e., s.30.

Yunan mirasıyla ilgili bir başka saptamayı da Meryem Koray yapmaktadır:

“Yunan felsefesi 13. yüzyıl din adamları üzerinde oldukça etkili olmuş ve dinin yalnız inanç değil akıl yoluyla da algılanmasını mümkün kılan yorumlar ortaya çıkmıştır. Büyük ölçüde Aristo’dan etkilenen bu yorumlara göre insan aklının önemli olduğu, insanın kendi iradesini kullanarak özgür seçimler yapabileceği kabul edilmekte ve böylece kaderci değil, iradeci bireysel anlayışın mümkün olduğu noktasına gelinmektedir.”²²

1.3. Roma İmparatorluğu

Braudel, Avrupa’nın, tıpkı ağaçların odunsu bölümleri gibi, yaşları değişik, ardışık katmanlardan oluştuğunu ve Batı’nın en eski katmanının, ağacın kalbinin, Roma İmparatorluğu’nun batıda ve doğuda bir yanda Ren ile Tuna engellerine, diğer yanda da Britanya adalarına –burasının ancak bir bölümünü (kabaca Londra havzası) elinde tutabilecektir- kadar genişlerken fethettiği ve uygarlaştırdığı bölge olduğunu söyler.²³ Bu sınırların ötesinde, Avrupa uygarlığı gecikmeli olarak, Roma İmparatorluğu’nun düşüşünden sonra ilerlemiştir; bunlar ağacın yeni ve yapay katmanlarıdır. Orta Çağ Avrupa’sı, yakınındaki bu âlemi, kilise kurarak, misyoner yollayarak, kelimenin çifte anlamı içinde kolonileştirmiştir. Uzaktaki Roma’nın manastırları, piskoposluklarının her biri, burada üçlü birer dayanak oluşturmuştur.²⁴

Kendilerinden önceki Yunanlılar gibi Romalılar da, asla güçlü bir Avrupa kimliği duygusuna sahip olmadılar.²⁵ Avrupa ve Asya kavramlarının Roma’da, coğrafi anlamda bugünkü Avrupa ve Asya’nın belli bölümlerini temsil etmek üzere kullanıldıkları görülüyor. Ancak, Romalılar için de Avrupa kavramı coğrafi anlamı ötesinde kültürel bir anlam ifade etmemekteydi. Üç kıtaya yayılmış, Avrupa dışında geniş topraklara sahip Romalıların Avrupa ile sınırlı kalmasını beklemek pek mantıklı değildir. Zira Romalılar için dünyanın merkezi olan Roma dışında Avrupa’nın fazla bir önemi olmadığı bilinmektedir. Roma İmparatorluğu en az Helen medeniyeti kadar doğuluydu; sözde “batılı”ydı ve çok çeşit halkları bünyesinde barındırmaktaydı: Keltler, Germenler, Romanlar, İberyalılar, Berberiler,

²² Meryem Koray, **Avrupa Toplum Modeli**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2005, s.36-37.

²³ Fernand Braudel, **Uygarlıkların Grameri**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, t.y., s.363.

²⁴ **A.e.**, s.364.

²⁵ Delanty, **a.g.e.**, s.31.

İliryalılar, Libyalılar. Bununla beraber, Roma dönemlerindeki Avrupa, İskandinavya hariç, varolan Avrupa kıtasının çoğunu kapsayan coğrafi bir bölgeye tekabül ediyordu. Avrupa henüz politize olmuş bir kavram değildi. Bu durumu Delanty şöyle değerlendiriyor: Ne Avrupa henüz “batılılaşmış”tı, ne de Doğu “doğululaşmış”tı.²⁶ Bundan dolayı, Antik Dönemi kapsayan sürenin büyük bir çoğunluğuna bakıldığında, Avrupa’nın bugün kendisine atfettiğimiz anlamı taşımadığı görülür. Avrupa nihayetinde bir bölgeydi ve jeopolitik anlamda bir kıta değildi. Roma İmparatorluğu açısından Avrupa, kültürel bir model oluşturmadı. Kıta’nın çoğu “barbarlar” tarafından istilaya uğramış olduğundan kültürel birliğine de sağlayamadı. Batı olarak adlandırılan modern Avrupa düşüncesi ile eski Avrupa fikri arasında çok az bir tarihsel uygunluk söz konusudur.²⁷

Roma İmparatorluğu M.S. 331’de Batı ve Doğu olmak üzere ikiye bölündü ve Roma M.S. 5. yüzyılda Vizigotlar ve Vandallar gibi barbar istilacılarca yağma edilerek, 493’te yarımada bir Ostrogot krallığı kuruldu. Doğu’da Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) Türklerin 1453’te İstanbul’u almalarına kadar ayakta kaldıysa da Bizans Roma’nın gerçek bir devamı olmayıp, İskender’in Helen İmparatorluğu’nun bozuk bir kopyası olarak değerlendirilebilir.²⁸ İmparatorluğun ikiye bölünmesi ileride gerçekleşecek olan düşmanlığın şekillenmesinde büyük bir öneme sahiptir. Bu bölünme baştan beri belirlenmiş olan bir çatlama anlamına geliyordu. Bu kez olan, Occident’in (Batı) biraz daha doğuya kayıp, Küçük Asya’ya (Anadolu) ulaşmasıydı. Kuruluşundan yüzyıllar sonra İstanbul, daha doğulu (oriental) oldukça ve dili Latineden Yunancaya kaydıkça kendi kimliğini kazandı. İmparatorluk fikri Bizans’a ait doğuyu yani Orient’i ifade ederken, Avrupa kavramıyla batı kısmı tasvir edilmeye başlandı.²⁹ Tüm Avrupa’da Occident (Batı) terimi gün geçtikçe, Eski Roma İmparatorluğu’nun batı yarısı için kullanılmaya başlandı. Avrupa ve Batı, Hıristiyan Dünyası için giderek eşanlamlı kelimeler haline almaya başlamıştı. Gerçekte Roma Medeniyeti iki parçaya, Latin ve Yunan yani Roma ve İstanbul’a bölünmüştü ve bu bölünme kendini zamanla dini form ve

²⁶ A.e., s.33.

²⁷ A.y.

²⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2005, 43.

²⁹ J. Fisher, **Oriens-Occidens-Europa: Begriff und Gedanke ‘Europa’ in der Späien Antike und im Friihen Mittelater**, Wiesbaden, Franz Steiner, 1957, s.44’dan aktaran Delanty, a.g.e., s.36.

düşünce tarzındaki farklılıklar ve çatışmalar ve en sonunda da farklı hissetmeler şeklinde kendini göstermiştir.³⁰

Roma İmparatorluğu, bugünkü Avrupa'nın temellerinde kullanılan önemli hammaddeleri ortaya çıkarmıştır. Bunlardan en önemlilerinden birisi de Roma hukukudur. **Avrupa hukuk kültürünün temeli Roma hukukudur.** 13. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Avrupa'ya yön veren değişik hukuk düzenleri olduğu biliniyor. Ama bu farklı hukuk düzenleri aynı bilimsel hukuk kültüründen beslenmiştir. Kısaca belirtecek olursak, Avrupa hukuku türdeş (homojen), hukuk düzenlerinin ise ülkeden ülkeye değişen çoklu (heterojen) bir niteliği olmuştur.³¹

2. Avrupa Şekilleniyor

2.1. Hıristiyan Mirası

Edgar Morin, Avrupa'nın barbarlık döneminin, aynı zamanda Hıristiyanlaşma dönemi olduğunu iddia eder ve ekler:

“Barbarların kiliseye bağlanmalarının ilk başarılı örneği olan Clavis'in dönmesinden (496) sonra bu süreç kıtanın içine doğru yayılmış ve gelişmesinin doruk noktasına 7. yüzyılda ulaşmıştır. Bu yüzden Avrupalı kimliği sanki Hıristiyan kimliğiyle edinilmiş gibi bir izlenim doğmaktadır. Ancak Hıristiyanlık ne Avrupa'da doğmuştur ne de ona özgü olduğu söylenebilir. Yuda'dan gelen bu din önce küçük Asya'da sonra Akdeniz'in iki yakasında yayılmış ve Avrupa'yı ancak çok geç bir tarihte etkisi altına alabilmiştir.”³²

Roma'nın düşüşünden sonra Avrupa, siyasi bir merkezi olmayan geniş bir toplum halini almıştı. “Toplum” beşyüz yıl boyunca Latin Hıristiyan Dünyası tarafından oluşturulmuş ve bir arada tutulmuştu.³³ Bu noktada, Avrupa düşüncesine şeklini ve eğimini veren şey Roma ya da kilise ve onun başındaki Papa'ydı.³⁴ Avrupa kavramının gerçek anlamda ilk kültürel ifadesi Hıristiyanlığın 8. yüzyıldan

³⁰ Louis Eisenmann, “The Imperial Idea in the History of Europe”, **Slovanic Review**, No:5, 1926/27, s.244.

³¹ Aykut Çelebi, **Avrupa: Halkların Siyasal Birliği**, İstanbul, Metis Yayınları, 2002, s.50.

³² Morin, **a.g.e**, s.47.

³³ Huri İslamoğlu, **Neden Avrupa Tarihi?**, Ed. Huri İslamoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s.31.

³⁴ Karl L. Jeyser, “Concepts of Europe in the Early and High Middle Ages”, **Past and Present: The Cultural and Political Construction of Europe**, No:137, Kasım 1992, s.30.

itibaren Avrupalılaşımasıyla ortaya çıkmış ve bu dönemle birlikte Avrupa bir Hıristiyan ülkesi olarak anılmaya başlanmıştır.³⁵ Hıristiyanlık ile Avrupa arasındaki bağın gitgide güçlenmesine neden olan gelişme hiç şüphesiz 7. yüzyıldan sonra İslamiyetin Avrupa'nın kaderini belirleyen güçlü bir öteki olarak ortaya çıkması olmuştur. Hıristiyanlığın o dönemde, Avrupalı toplumların farklı unsurlarını birleştiren güçlü bir aidiyet unsuru olarak belirmesini İslamiyetin yarattığı düşmanlığa borçlu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Avrupa kimliğinin kökenleri açısından, ötekileştirmeye dayalı dinsel unsurların belirleyiciliği ortaya çıkmaya başlamıştır.³⁶

Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ile büyük coğrafi keşiflerin başlamasına kadar dünya tarihinde İslamiyetin doğuşundan daha önemli bir olay bulmak zordur.³⁷ İslam peygamberi Muhammed'in 632'de ölümünden sonra onun takipçileri Arabistan yarımadasının dışına yayılarak önce Sasanilerin İran'ını, ardından Irak, Suriye ve Filistin'i (Bereketli Hilal), daha sonra Kartaca ve İskenderiye'yi fethederek Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmını ele geçirdiler. Şam'da 662'de kurulan Emevi İmparatorluğu fetihlerin yönünü batıya doğru çevirerek 711'de İspanya'da Vizigot Krallığı'nın ele geçirilmesi ile Avrupa'ya doğru ilerlemeye başladı. Müslümanların İspanya'nın fethiyle başlayan ilerleyişleri, 732'de Tur Savaşı'nda Frenkler tarafından bozguna uğratılmalarıyla durduruldu. Bu savaş Avrupa'nın geleceği açısından çok önemliydi çünkü Müslümanlar bu savaşta yenilmeselerdi Hıristiyanlığın Avrupa'dan silinmesi kesin gibiydi.³⁸ Delanty'e göre, savaşın sembolik öneminin olası askeri uygulamalara yansıyor yansımadığından daha önemli olan bir diğer olgu, Batı'da düşmanı sembolize eden bir kimliğin oluşmasıdır.³⁹ Hepsinin ötesinde bu savaş, ilksel-kültürel (proto-kültürel) bir fikir olarak Avrupa'nın gelişiminin müjdecisi olmuştur. Haç ve Hilal ekseninde Hıristiyanlığın ve İslamiyetin çatışması, Avrupa merkezli (Eurocentric) dünya

³⁵ J. R. S. Phillips, **The Medieval Expansion of Europe**, New York, Oxford University Press, 1988, s.32.

³⁶ Erdenir, **a.g.e.**, s.58.

³⁷ Sander, **a.g.e.**, s.47.

³⁸ Derek Heater, **The Idea of European Unity**, New York, St. Martin's Press, 1992, s.6-10.

³⁹ Delanty, **a.g.e.**, s.40.

görüşünün oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.⁴⁰ Artık Avrupa terimi kıtanın kuzeybatısını da kapsamaya başladı çünkü Müslümanların Akdeniz'in büyük bir kısmını ele geçirmelerinin ardından Batı Akdeniz'den uzaklaşmış ve daha batıya kayarak güneybatı barbar topraklarını da içine almıştı. Avrupa için tehdit artık barbarlardan değil, Müslümanlardan gelmekteydi. Zaten barbarların çoğu özellikle de Frenklerin Hıristiyanlığı kabul etmelerinin ardından Hıristiyan dünyasının önemli savunucuları haline gelmişlerdi.

Karanlık Çağlar olarak bilinen, Batı'da en son Roma İmparatoru'nun tahtan indirildiği 476 yılı ile Charlemagne (Carolingian) dönemiminin başlangıcı olan 9. yüzyıla kadar süren bu dönemde, Roma artık Avrupa'nın merkezi olmaktan çıkmıştı. Doğudaki tehdit ve barbar kavimlerin Hıristiyanlaşması ile merkezi kuzeybatıya kayan Avrupa'nın Hıristiyanlığı Kutsal Roma-Germen İmparatoru Charlemagne'la (742-814) tescillenmiş oldu. Charlemagne döneminde, Avrupa fikri, 'Batı' kavramının yerini almaya başlayarak yeni bir boyut kazanarak tanımlanmış ve güçlenmeye başlamıştır.⁴¹ Nitekim Avrupa kavramı siyasi bir kavram olarak ilk kez 'Avrupa'nın babası' (*pater Europae*) olarak adlandırılan Charlemagne'nin sarayında telaffuz edilmiştir.⁴² Avrupa kimliği bu ortamda, Hıristiyan olmayan dünyaya karşı (barbarlar ve Müslümanlar aynı kategoride Hıristiyan olmayan olarak nitelendirilebilir) Avrupa kimliği hissini ve aidiyetini kazandırdı.

İslamiyet sayesinde Avrupa'nın farklı dile sahip, farklı etnik kökenli toplumlarını kültürel anlamda bütünleştiren bir ideolojinin ortaya çıktığını görmekteyiz: Haçlı zihniyeti. Haçlı seferleri, Hıristiyan Âlemi'nin kolektif hareketliliği ve Ortaçağ Avrupası'na güçlü bir yerel kimlik verdi. Batı Avrupa'da feodal krallıkların politik enerjisi kolonileşme yönünde doğuya doğru bir harekete dönüştü. Bu hareket İslam'a karşı Hıristiyan Âlemi'nin karşı atağı idi ve kâfire karşı Kutsal Savaş fikrini doğurdu. Haçlı zihniyeti, Ortaçağ Avrupalılarında belli ölçüde bir bütünlük hissi yaratarak yüzyıllarca sürece bütünlük söyleminin de temellerini atmıştır. Bununla birlikte, böylesi bir bütünlüğün ortak bir düşman üzerinden kurulduğunu da unutmamak gerekir. Nitekim özellikle İstanbul'un

⁴⁰ A.y.

⁴¹ Rougemont, a.g.e., s.45.

⁴² Geoffrey Barraclough, **European Unity in Thought and Action**, London, Blackwell, 1963, s.12.

düşmesinden sonra, 15. yüzyıla birlikte Avrupa kelimesinin sıklıkla Türklerle ilişkilendirilerek kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴³ Yapp'ın deyişiyile 'Türk aynası'ndan yansıyan Avrupalı (Europeus) sıfatı da Hıristiyanlıkla özdeşleştirilerek ilk kez Papa 2. Pius (1405-1464) tarafından bu dönemde kullanılmıştır.⁴⁴

Bununla birlikte, Avrupa kelimesi 15. yüzyıla kadar çok nadir kullanıldı. Avrupa ile tamamen özdeşleşmiş olan Hıristiyanlığın territorial anlamda bütünleşmiş bir kültürü ifade etmemesi nedeniyle bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Özellikle 10. yüzyıl itibariyle Avrupa kavramı mevcuttaki coğrafi anlamının ötesine geçerek kültürel bir anlam yüklenmeye başlamışsa da Avrupa'daki politik birimler arasında ciddi bir temas dahi bulunmamaktaydı. Zira Ortaçağ Avrupalısı için yaşadığı köy, kasaba veya feodal birim dışında aidiyet hissedebileceği bir bölge yoktu. Bununla birlikte, bu dönemde artan hac yolculukları ve güçlenen ticaret sayesinde farklı bölgelerin insanları arasında temaslar bir ölçüde artmış olsa da bu temaslar daha çok aristokratlar ve üst düzey din adamları ile sınırlı idi.

10. yüzyıldan itibaren coğrafi bir terim olarak Avrupa, Batı'nın Hıristiyan olan bölgeleri için kullanılmaya başlandı. Avrupa, kuzeybatıya vurgu yaparak, Hıristiyan halkları ile özdeşleşti. İslam'ın yükselişi ile Doğu ve Batı arasındaki eski bağlantılar süregelen karışıklık temeline oturdu. Avrupa'nın kuzeyini ve güneyini içine alan, Alplerin ayırım noktası olarak tayin edildiği ve "modern Avrupa" olarak bilinen coğrafyanın kimliğindeki büyük ve uzun süreli değişim ve dönüşüm, Ortaçağ Hıristiyan Dünyası'nı oluşturdu. Avrupa kimliği, Orient'le olan kökensel bağlar yok sayılarak manevi ve dinsel bir üstünlük duygusu üzerine kurgulandı. İslam tarafından ortaya konulan düşmanlık imajı olmaksızın Hıristiyan Batı, Avrupa toplumlarının çeşitlilik arz eden öğelerini birleştirme gücüne sahip tek ve yüksek bir kültürü elde edemezdi. Burada önemli noktalardan birisi **Hıristiyanlığın 'batılılaştırılması'** konusudur, köken itibariyle Asyatik bir temeli olan Hıristiyanlık, önce Roma'nın emperyal ideolojisi ardından da Alman Devleti'nin (German Reich)

⁴³ Hay, a.g.e., s.87.

⁴⁴ Malcolm E. Yapp, "Europe in the Turkish Mirror", **Past and Present: The Cultural and Political Construction of Europe**, No:137, Kasım 1992, s.141.

himayesi altında Ortaçağ Hıristiyanlık Dünyası'nın meşrulaştırıcı miti ve ardından evrensel bir realiteye dönüştürülmüştür.⁴⁵

Hıristiyan Dünyası (Christendom) tanımlaması, dokuzuncu yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandı. Evrensel İmparatorluk fikri, imparatorluk geçmişinin nostaljisine dayanan tarihsel hafızayı işleyen Kilise tarafından devralındı: Evrensel imparatorluk evrensel kiliseye dönüştü ve imparatorun yerini Papa aldı. Bu dönemin bir diğer önemli ayrımı, Latin Hıristiyanlığı ile Ortodoksluk arasındaki çekişme olmuştur. Yukarıda ifade etmeye çalışıldığı gibi Papalığın güçlenmesi, Latin Hıristiyanlığını Avrupa ile özdeşleştirmiş ve Ortodoksları Avrupa'dan dışlamıştır. Böylece Yunan kilisesi gittikçe Doğu (Orient) ile özdeşleşmiştir. İki imparatorluğun birbirinden ayrılması zamanla, ecclesia (kilise) ile imperium (imparatorluk) ya da Hıristiyan Dünyası ile İmparatorluk arasındaki bir bölünme anlamına gelecektir. Bu bölünme, Yunan Kilisesi'ni Roma Piskoposluğu'ndan kalıcı olarak ayıran, bir yandan Batı Hıristiyanlık dünyası ile diğer yandan Bizans Ortodoks dünyası ve Doğu Slav ülkeleri ile nihai denebilecek bir ayrımı oluşturan 1054 tarihli Büyük Doğu Kopuşu (Şizma) ile kabul edilmiş ve onaylanmış oldu.⁴⁶ Bizans İmparatorluğu'nun kimliği **kutsalla sekülerin iç içe geçtiği, birbirleri içinde eriyip birleştiği bir devlet modeli üzerine** kurgulandı. Latin Batı'da ise, aksine kültürel politik kimlik oluşturma modeli **devlet ve Kilise ayırımına** dayanıyordu. İşte bu tercih, Batı'nın ayrışan ve farklılaşan gelişim yolunun temelini oluşturdu. Bu, Batı için, Bizans Devleti'ne ayak bağı olan meşruiyet yükünden kurtulmak demektir. Bu durum, uzun dönemde oldukça farklılaşmış gelişim mantığını kazanmakta olan Batı'nın lehine bir olguydu. Bu anlayış, Avrupa fikrinin, **Hıristiyan Dünyası'nın dini kimliğini pekiştirdiği dönemde, Batı'nın seküler bir kimliğe doğru nasıl evrimleştiğini** göstermekteydi.⁴⁷

Özellikle Haçlı seferleri ile güçlenen İslamiyet düşmanlığının tetiklediği Avrupa bütünleşmesi, 1453 yılında İstanbul'un düşmesi ve Avrupalı güçlerin 1492 yılında başlayan denizaşırı seferleriyle yeni bir döneme girmiş, Hıristiyanlık

⁴⁵ Erdenir, **a.g.e.**, s.59.

⁴⁶ Jacques Le Goff, "Ortaçağ'da Batı Avrupa", **Doğu Batı: Ortaçağ Aydınlığı**, No:33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, s.39.

⁴⁷ Heater, **a.g.e.**, s.6-10.

kılıfından yavaş yavaş sıyrılıp, uygarlığın temsil ettiği bir takım ortak değerlerle tanımlanmaya başlanmıştır. Bu süreçler sonunda Avrupa tam olarak kimliğini oluşturamasa da Avrupa fikri özgül anlamda Avrupa değerleri olarak kabul görececek bir sistemle bağlantı içerisine girdi. Avrupalı olmayan güçlerle yüzleşme, **Osmanlı yayılmasına karşı gösterilen direnç, Avrupa fikrini özgül anlamda bir Avrupa kimliğinin kurgulanmasında odak haline getirdi.** Müslüman doğuyu mağlup edemeyen Avrupa, ‘yenidünya’yı ele geçirerek kendisine üstünlük hissi veren kimliğe bürünmeyi daha uygun bulmuştur. Doğu’dan Batı’ya kayan yeni cephede öteki rolü Müslüman kâfirler yerine ‘yenidünya’nın barbarlarına verilmiştir. Barbarlar ile girişilen mücadelede misyonerlik kılıfına bürünen Hıristiyanlığın kimliksel anlamda baskın olmaya devam ettiği ve ancak belli bir süre sonunda uygarlığın değerleri ile özdeşleştirildiği görülmektedir.⁴⁸

Charlemagne’dan itibaren Avrupa’nın Latin Hıristiyanlığı ile özdeşleştirilmesi ve yaşanan bölünme, doğal bir coğrafi sınırı bulunmayan Avrupa’nın doğusunun, bir başka ‘öteki’ kavramı olarak ortaya çıkmasına ve Avrupa’nın doğu sınırının tarih boyunca belirsizliklere sahne olmasına neden olmuştur. Bu farklılık, 15. ve 16. yüzyıllar boyunca yaşanan ekonomik gelişmelerle daha da belirginleşmiş, Batı Avrupa, bu dönemde feodalizmden çıkarak sömürgecilik destekli kapitalizme geçerken, Doğu Avrupa feodalizme ancak geçebilmiş, batı gibi okyanuslara açılma şansları da olmadığından doğudan gelen tehditlerle yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Bu durumu Anderson, **Avrupa’nın feodalizmin iki farklı safhasını yaşadığı** yönünde tanımlamakta ve bu safhaları **9. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar Batı’da, 15. ve 18. yüzyıllar arasında Doğu’da** şeklinde ayırmaktadır.⁴⁹

Avrupa kimliğinin kökenleri 16. yüzyılda Türklere karşı gösterilen dirençte bulunabilir. ‘İlk Avrupalı’ olarak bilinen Erasmus, Hıristiyan prenslerinin Osmanlı iktidarına karşı birleşik bir cephe oluşturma hususundaki tartışmaları bir kenara bırakmaları gerektiğine inanıyordu ve Türklere karşı mücadele edecek ‘‘Avrupa ulusları’’nı bu yönde harekete geçmeleri için hararetle teşvik etti. Luther de aynı şekilde, Latin Hıristiyanlığının kendinden kaynaklanan yaralarını iyileştirebileceğini

⁴⁸ Erdenir, **a.g.e.**, s.61.

⁴⁹ Perry Anderson, **Passages from Antiquity to Feudalism**, London, Verso Editions, 1974, s.263.

ve Müslüman kâfirlere karşı haçlı misyonunu üstlenebileceğini ummuştu.⁵⁰ Bu kolektif birliktelikten öte dışlama ilkesinden beslenen bir bilinçti. Ayrıca bu bilinç, sömürgecilik döneminde Avrupa kimliğinin ırkçı yaklaşımına da zemin hazırlamıştır. Bu zaman zarfında, **Avrupa fikri, yeni kimlik oluşturma mekanizmaları için kültürel bir referans çerçevesi olarak Hıristiyan Dünyası kavramının (Christendom) yerini almaya başlamıştır.** Yine de bu dönemden söz ederken bir bütünleşmeden veya birlikten söz etmek doğru olmayacaktır. Ortaçağdan çıkarken Avrupa’da bir ortak bilinç oluşmaya başlamıştır ama bu süreç sadece kültürel bir süreç olarak süreklilik arz etmektedir.

2.2. Avrupa Kavramının Politikleşmesi

Tüm Ortaçağ boyunca Avrupa, Paul Valery’nin tabiriyle “Asya’nın bir yarımadası” olarak tanımlanmaktadır.⁵¹ Gonzague de Reynolds, Noblot, Brun, Lapie, Schrader, Prudent ve Antoine gibi coğrafyacıların da bu şekilde tanımlamalarda bulduklarını alıntılarla göstermektedir.⁵² Önemli bir diğer faktör de diğer bölgelere göre nüfusunun oldukça düşük olmasıdır. Bu dönemde Avrupa’nın toplam alanı, doğu sınırındaki değişimlere bağlı olarak, yeryüzünün toplam toprak yüzeyinin yüzde yedisinden daha fazla değildi. 10. yüzyıla kadar Avrupa, kuzey bölgeleri içine almadığı için, bugünkü büyüklüğünün üçte biri kadardı. Avrupa’nın ilk uygarlığını anlayabilmek için, uğradığı felaketleri hatırlamak, 9. ve 10. yüzyıllardaki müthiş karanlıkları ve hayatta kalabilmek için her gün mücadele etmek zorunda olan bir Avrupa’nın ilk yoksulluk dönemini hayal etmek gerekir.⁵³

10. yüzyıla kadar, nüfus hareketleri ve Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden kaynaklanan bir parçalanma sürecine girdi. Ortaçağ Avrupa’sı, dükalıkları, piskoposlukları, prenslikleri ve kent devletlerini içine alan beşyüz civarında politik

⁵⁰ Delanty, a.g.e., s.58.

⁵¹ Paul Valery, “Zihnin Krizi”, **Cogito: Avrupa’yı Düşünmek**, No:39, Yapı Kredi Yayınları, Bahar 2004, s.100-122.

⁵² Rougemont, a.g.e., s.30.

⁵³ Braudel, a.g.e., s.327.

kurumdan oluşmaktaydı.⁵⁴ 14. yüzyılın başlarındaki 'Kısa Buzul Çağı' ve ardından meydana gelen 1347-50 'Kara Ölüm', nüfusun üçte birini yok ederek batı Avrupa'yı büyük ölçüde zayıflattı. Batının bu görece az gelişmişliği, uzun vadede lehine olacak sonuçları da beraberinde getirdi. Avrupa Karanlık Çağlar boyunca süregelen parçalanma dönemi boyunca eski imparatorluklar şeklinde ortaya çıkan Antikite'nin yükünden kurtularak doğu imparatorluğunu ve gelişimini feodalite öncesi üretim tarafından boyunduruk altına alınmış olan doğu uygarlığını gündeme taşımış oldu. Örneğin, geniş insan kitlelerinin ölümüne yol açan Kara Ölüm, Batı'da kapitalizmin doğuşunun önemli koşullarını sağladı. Feodalizmin ilk dalgası, beşinci yüzyıldan 9. yüzyıla kadar olan dönem, statik bir tarım dünyasında öte bir şey üretememişti. Ancak 900'le 1250 yılları arasında hüküm süren Yüksek Ortaçağ dönemiyledir ki, Hıristiyan Âlemi, feodal üretim tarzında ileri bir adım atabilmiş ve bu adımla birlikte yaşayan Avrupa'nın nüfusu iki katına çıkmış, ticaret belirmeye başlamış ve doğuya karşı bir atak oluşturulmaya başlanmıştı.⁵⁵

Feodalite Avrupa'yı inşa etmiştir. Bu Avrupa, 11. ve 12. yüzyıllar arasında ilk gençliğine ve ilk gücüne kavuşmuştur; bu, canlı bir feodalitenin, yani kendine özgü, tamamen orjinal siyasal, toplumsal ve ekonomik düzenini, çoktan ikinci veya üçüncü mayalanma döneminde olan bir uygarlığın damgası altında gerçekleşmiştir. İlginç olan nokta, her şeye rağmen, siyasal bölünmüşlük ve geçirimsizliğe rağmen, **aşikâr bir uygarlık ve kültür özdeşliğinin kendini belli etmesidir.** Herhangi bir hac yolu (örneğin Santiago de Compostela'ya yapılanı) üzerindeki veya bir iş yolculuğuna çıkmış yolcu, Lubeck'te olduğu kadar Paris'te de, Londra kadar Bruges'de de, Köln kadar Burgos, Milano veya Venedik'te de kendini evinde hissetmektedir. Ahlaki, dinsel, kültürel değerler; savaş, aşk, hayat, ölüm kuralları; kavgalar, isyanlar veya çatışmalar her ne olursa olsun, bir fiyten diğerine her yerde aydırlar. İşte bu nedenle, gerçek tek bir Hıristiyanlık ve adına şövalyelik uygarlığı denilebilecek, *troubadour*'ların, saray ozanları ve saraylı aşkının belirlediği tek uygarlık vardır.⁵⁶

⁵⁴ C. Tilly, **Coercion, Capital and the European States AD 990-1990**, Oxford, Blackwell, 1990, s.45.'den aktaran Delanty, **a.g.e.**, s.50.

⁵⁵ **A.e.**, s.52.

⁵⁶ Braudel, **a.g.e.**, s.328-329.

16. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa’da ortaya çıkan kapitalizmin baş döndürücü gelişmeleri Avrupa düşüncesini de derinden etkilemiştir. Kapitalizmin 17. ve 18. yüzyıllarda beliren Aydınlanma çağı ile entelektüel çerçevesinin çizilmesiyle Avrupa modern olarak adlandırılan döneme adım atmıştır. Moderniteyle ortaya çıkan karmaşık sosyo-ekonomik ve entelektüel gelişmelerin Avrupa kavramı üzerindeki etkileri de aynı derecede karmaşık ve çok yönlü olmuştur. Nitekim Avrupa kavramı da ancak 14. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında gerçekleşen karmaşık bir entelektüel süreç sonrasında Hıristiyanlık kavramının yerini alabilmiştir.⁵⁷ Bu sürecin en önemli durakları ise Rönesans, Reform ve Aydınlanma olmuştur. Reformasyon, Hıristiyanlık âleminin bütünlüğü düşüncesini yıkmış; Rönesans ve Aydınlanma ile beraber akıl ve bilimin toplumsal alanda ele geçirdiği ağırlıkla dinsel unsurların Avrupa kimliğinde yüzyıllardır varolan hâkimiyetine darbe indirilmiş; kapitalizmin ve laikleşmenin katkılarıyla ulus devletler ve ulusal kimlikler ortaya çıkmıştır.

Avrupa’nın modern çağın nimetlerinden yararlanarak gerçekleştirdiği deniz aşırı yayılmayla ortaya çıkan sömürgecilik süreci, Avrupa kavramının yeniden tanımlanması açısından son derece önemlidir. Avrupa’nın teknik gelişmelerden yararlanarak 16. yüzyıldan itibaren Avrupalı olmayan toprakları ve toplulukları zaptetmesi, denetimi altına alması ve sömürmesi ile belirlenen bu süreç, Avrupa kavramı için yeni bir tanımlama gerekli kılmıştır. Öte yandan laikliğin, Hıristiyanlığın yerini almasıyla, Avrupa kimliği için yeni bir takım ortak değerler ortaya çıkmıştır. Artık Avrupa bütünleşmesi, Avrupa özelinde ifadesini bulan coğrafi ve dini tanımlamalardan çıkarak yeni bir değerler sistemiyle tanımlanma yoluna girmektedir. Yalnız burada önemli bir nokta Yurdusev’in ifadesiyle, “Hıristiyanlığın sağladığı duygusal ve kültürel bağı Avrupa’nın sağlayabilmesi için, içinin doldurulması” mecburiyetidir.⁵⁸ Bu değerler sisteminin ifade edildiği kavram ‘uygarlık’ idi. Uygarlık kavramı ilk defa ‘*La Civilisation Européenne*’ olarak 1766 yılında Fransız Fizyokrat Abbe Baudeau tarafından kullanılmakla birlikte,⁵⁹ ‘uygarlığa dayalı’ yeni bir değerler sistemi etkisini göstermeye başlamıştı. Uygarlık,

⁵⁷ Davies, **a.g.e.**, s.7.

⁵⁸ Yurdusev, **a.g.m.**, s.44.

⁵⁹ Pim den Boer, “Europe to 1914: The Making of an Idea”, **The History of The Idea of Europa**, Ed. Kevin Wilson, Jan van der Dussen, London, Routledge, 1996, s.64.

Aydınlanmanın değerlerini taşıyan, ilerleme ve düzeni temsil eden Avrupalı bir kavram olarak belirmiş, böylelikle 18. yüzyıldan itibaren uygarlık kavramı Hıristiyanlığın yerini alan laik bir kavram olarak Avrupa'ya ilişkin kültürel bir bakış açısı yansıtmaya başlamıştır. Bu kavram değişikliğinin en güzel örneklerinden birini Erdenir şu şekilde ifade etmektedir: 'Kırım Savaşı sonrasında 1856 yılında gerçekleştirilen Paris Kongresi'ne Osmanlı İmparatorluğu'nun katılımı ile antlaşma metinlerinde yer alan 'Hıristiyan ulusları arasındaki hukuk' ifadesi yerine 'uygar uluslar arasındaki hukuk' ifadesinin kullanılmış olmasıdır.'⁶⁰

Modernitenin Avrupa üzerindeki en çarpıcı etkisi hiç şüphesiz Hıristiyanlığın eski ağırlığını kaybetmesi olmuştur. Avrupa fikri 15. ve 16. yüzyılların bir ürünüdür, zira bu yüzyıllarda Avrupa fikri, Hıristiyan Dünyası'nın (Christendom) birleştirici bir söylem olarak düşüğe geçtiği bir dönemde, bu fikrin sekülerleşmiş bir versiyonu olarak ortaya çıkmıştır. Reformasyon ve 17. yüzyıldaki din savaşları, Hıristiyan Dünyası'nın birleşmesi fikrini suya düşürdü; ancak Rönesans ve Aydınlanma yeni bir seküler kimlik modeli haline geldi ve modernliğin birleştirici teması olarak bu gayeye hizmet etti. 15. yüzyıl İtalyan sanatı ve edebiyatı ve 16. yüzyıl Kuzey Avrupa Rönesans'ı yeni ve kalıcı bir Avrupa kimliği duygusunu şekillendirmiştir. 15. yüzyıl ve sonrası dönemde Avrupa kavramının kullanım sıklığı önemli ölçüde arttı. Artık kıtanın kültürel ve coğrafi isimleri birbirleriyle çelişmiyordu. Seküler Avrupa fikrinin ilk adımı bünyesinde hümanizm fikirleri taşıyan Rönesans ile birlikte atıldı. Rönesans'ın modern çağda Avrupa kimliğinin temelini oluşturan dünya görüşüyle bütünleşmeyi önerdiği görülebilir. 14. yüzyılın ortalarında İtalya'da ortaya çıkan ve daha sonra bütün Avrupa'yı etkisi altına alan hümanizm de, insan karşısında aldığı tavır, zamansal, mekansal, kültürel, cinsel ve etnik farklılıklara karşın bütün insanları bir arada tutan belli nitelikleri olduğuna duyulan inanç⁶¹ ile Avrupa'daki insanları birleştirici ciddi bir misyon üstlenmiştir. Rönesans dönemi, 16. yüzyılda başlayan dinsel reform hareketinin gerçekleşmesi için de gerekli ön koşulları sağlamış oldu.⁶²

⁶⁰ Erdenir, **a.g.e.**, s.63.

⁶¹ Kaya Akyıldız, Barış Karacasu, "Türk Hümanizmi ve Edebi Kanonun Oluşumu", **Toplum ve Bilim**, No:81, Yaz 1999, s.27.

⁶² E. H. Harbison, **The Age of Reformation**, New Jersey, Princeton University Press, 1955, s.23.

Rönesans, Hıristiyanlığın hümanizma düşüncesine paralel, evrensel ve bütüncül bir hayat görüşü sunarak dönüşümün temellerini hazırlamış, Reformasyonla beraber ortaya çıkan çatışmalar Hıristiyanlığın homojen kimliksel yapısını zedelemiştir. 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa insanının din alanındaki düşüncelerinde ortaya çıkan değişiklikler, bir yanda Batı'nın üstünlüğünün temel nedenlerinden biri olmuş, öte yanda daha sonraki yüzyılların siyasi tarihi üzerinde çok önemli etkide bulunmuştur. Reformasyon Hareketi, evrensel Hıristiyan düzeni fikrini yıktı ve seküler Avrupa kavramının doğması için bir alan yarattı. 1648'de Hıristiyan Dünyası, birbirleriyle rekabet halinde olan Hıristiyanlığın farklı formları arasında bölündü: Roma Katolikliği, Anglikanizm, Luthercilik, Calvinizm ve onun Püriten mezhepleri. Reformasyon sonrası dönemde Hıristiyanlık, öncekinden daha farklı bir hal aldı. Sona eren şey, Hıristiyan Dünyası'nın birleştirici vizyonuydu. Yine de Hıristiyanlık önemsiz bir hale gelmemiştir. Sadece yeni bir forma bürünmüştür. Bu durumu Delanty, Hıristiyanlığın, Avrupa devletler sisteminin kimliği olmaktan çıkması ve rasyonelleşmiş formda varlığını sürdüren tamamen dini bir değerler sistemi haline gelmesi şeklinde ifade eder ve Batı Avrupa'da Roma Katolikliği ve Protestan bölgeleri arasındaki bölünmelerin, Latin Hıristiyanlığını Yunan Hıristiyanlığı'ndan ayıran uçurum kadar büyük olmadığı şeklinde yorumlar.⁶³ Katolik âlem ile Protestan âlem arasındaki sınırı, bugün Avrupa uygarlığının su götürmeyen eklemelerinden birini oluşturmaktadır.⁶⁴ Reformasyon hareketinin önemli bir sonucu, 16. yüzyılda Kilise'nin hemen hemen bugünkü biçimini almasıdır. Papalık bu tarihten sonra devlet yönetiminden ayrı dinsel bir örgüt olarak faaliyet gösterecektir. Bir başka önemli sonucuysa, Avrupalıların, ister devletler arasında, ister devlet sınırları içinde olsun, Hıristiyan dininin gerçeği üzerinde anlaşamamalarının, laiklik ve modern bilime giden kapıyı açmasıdır. Rönesans ve Reformasyon arasındaki karşılıklı etkileşim, Avrupa kültürünün özünde bulunan pagan Helen ile Hıristiyan geleneği arasındaki temel çelişkiyi çok belirgin hale getirerek çeşitliliği ve Avrupa insanının yaratıcılık potansiyelini artırmış, kısaca Avrupa'nın entelektüel ve manevi enerjisini yükseltmiştir.⁶⁵

⁶³ Delanty, **a.g.e.**, s.93.

⁶⁴ Braudel, **a.g.e.**, s.364.

⁶⁵ Sander, **a.g.e.**, s.88.

2.3. ‘Aydınlanan’ Avrupa

1680–1720 yılları arasında Avrupa kökten bir dönüşümün içerisine girmeye başladı; artık coğrafi ve mitolojik bir tanımlamanın ötesine geçilmiş ve yeni içeriğiyle terim, ulus üstü (supra-national) bir ideali ve kıtada uluslararası ilişkilere dair yeni bir politik sistemi ifade etmeye başlamıştı.⁶⁶

Avrupa fikri, gittikçe Avrupa modernliği ile eşanlamli hale gelen ilerleme fikri üzerine odaklandı. Bu durum her şeyden öte, Aydınlanma’nın bir başarısıydı.⁶⁷ Aydınlanma ile birlikte laik bir Avrupa düşüncesi, modernitenin getirdiği unsurlarla tanımlanmaya başlanmıştır. Aydınlanma, Hıristiyanlığın Avrupa düşüncesindeki güçlü konumunun kırıldığını göstermektedir. Aydınlanma hareketinin amacı, insanları, esasta “kötü”, bu nitelikle “köleleştirici” olduğuna inanılan mit, önyargı ve hurafelerin (dolayısıyla da bunları üreten ve kurumsallaştırdığı varsayılan kurulu dinin) temsil ettiğine inanılan “eski düzen”den kurtararak, yine esasta “iyi” ve “özgürleştirici” olduğu çekincesiz kabul edilen “aklın düzeni”ne sokmaktır. Bu nedenle Aydınlanma aynı zamanda **Akıl Çağı** olarak da adlandırılmaktadır.⁶⁸ Bu doğrultuda ülkeden ülkeye belli farklılıklar göstermekle birlikte (Fransız Aydınlanması, İngiliz Aydınlanması, Alman Aydınlanması vs.) tüm Avrupa’yı etkisi altına alan Aydınlanma fikri, Avrupa kimliğindeki değişimi ve ileride gerçekleşecek olan birlik fikrini öncüleyen olguların başında gelmektedir. Bununla birlikte Hıristiyanlığın Avrupa kavramından hiçbir zaman için tamamen dışlanmadığını da not etmek gerekir. Nitekim Delanty, **Hıristiyanlıktan radikal bir kopuşun hiçbir zaman gerçekleşmediğini, dinsel hayat görüşünün Avrupa’nın tanımında her zaman var olduğunu** belirtmekte, **Aydınlanma sonrası Avrupa’sının, Hıristiyanlığın laik bir görüntüsünden başka bir şey olmadığını** ileri sürmektedir.⁶⁹ Aydınlanma döneminde bile din, gerçekten çok aktif bir toplumsal gücü ve hâkimiyeti temsil ediyordu. Mesela, Roma Katolik Kilisesi’nin “din” için zararlı gördüğü kitapların listesini içeren *Index* gerçi kitapların basılmasını ve okunmasını engelleyemiyordu ama yine de kurulu dinin yara

⁶⁶ Mia Rodriguez-Salgado, “In Search of Europe,” **History Today**, No:42, Şubat 1992, s.12.

⁶⁷ Delanty, **a.g.e.**, s.94.

⁶⁸ Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Düşüncesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.13.

⁶⁹ Gerard Delanty, **Inventing Europe: Idea, Identity, Reality**, New York, Macmillan, 1995, s.68.

almasına yol açacak herhangi bir teşebbüse karşı da duyarlı olduğunu gösteriyordu. Birçok Aydınlanma düşünürü *Index*'e dâhil olmaktan kurtulamamıştı.⁷⁰ Sekülerizm'in de salt dine karşı bir hareketi zorunlu kılmadığı da unutulmamalıdır. Sekülerizm esasında, seküler toplumun ayırteci bir özelliğı olarak, bir ulusal kilise içinde dinin kurumsallaşmasıdır, böylece din, toplum hayatının diğere alanlarından ayrılmış olur. Dolayısıyla laikleşme süreci bir dinsizleşme süreci olmamıştır. Gerçekten de, Avrupa'nın yeni kimliksel unsurları olan modernitenin değerlerini tüm dünyaya yayarken Hıristiyanlığın evrensel hümanizma düşüncesinden de yararlanarak misyonuna meşruiyet kazandırdığı görölmektedir. Evrensel düşünceler ile Hıristiyanlık arasındaki kopma belli bir süreyi gerektirmiş, Aydınlanma değerleri ile Hıristiyanlık arasındaki gerilimin şekillendirdiğı bir Avrupa kavramı ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, Aydınlanmayla birlikte, Avrupa'da Hıristiyanlığın baskın konumunu yitirdiğı, dinin yerini modernitenin temel öncülleri olan bilim ve akıl yürütmenin aldığı, Avrupa'da yavaş yavaş kapitalizmle birlikte ulus devletlerin, laikliğin, hak ve özgürlüklerin ortak değerler ve normlar olarak belirmeye başladığı görölebilmektedir. Huberman'a göre, ticaret ve endüstride 'laissez-faire'nin karşılığı dinde ve bilimde **akılın yönetimidir**.⁷¹ Bugge, bu durumu "(...) Ancak bu gelişmeler sayesinde Avrupa'nın gerçek manada bir aidiyet unsuru olarak ortaya çıktığı..." şeklinde değerlendirmektedir.⁷²

18. yüzyılla birlikte Hıristiyanlık ile Avrupa kavramı arasındaki bağın gevşemesiyle, evrensellik arayan girişimlerin Hıristiyanlığa nispeten üstünlük sağladığı görölmektedir. Bu dönemde Avrupalı ulusların ortak bir Hıristiyan geçmişle anılmak yerine daha seküler nitelermeleri tercih ettikleri dikkati çekmektedir. Nitekim 1713 Utrecht Antlaşması, *Respublica Christiana* kavramına atıf yapan son antlaşma olmuştur. Bu dönemde gündeme gelen uluslar arası örgütlenmelerin temelindeki barışçı ilke ve kuramların kalkış noktası olarak Hıristiyanlık görölse de, bu kuramların esas itibariyle liberal ilkelere dayandıkları söylenebilir. Ülkelerarası ticaret ve diplomasinin ilerlemesi de uluslar arası hukukun ön plana çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır. Sully Dükü Maximillien de Bethune

⁷⁰ Çiğdem, a.g.e., s.14.

⁷¹ Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s.169.

⁷² Peter Bugge, **Asia and the Idea of Europe and the Others**, London, Routledge, 2000, s.112.

(1560–1641) *Grand Dessein* isimli projesinde barışı sağlamak üzere Avrupa çapında bir örgütlenmeyi dile getirmiştir. Fransız Abbe de Saint Pierre (1658-1743) bu projeyi geliştirerek, uluslar arası hukuku temel alan ve Avrupalı devletlerden kurulu bir konfederasyonu öngören ‘Avrupa’da Daimi Barış Projesi’ni (*Project pour rendre la paix perpetuelle en Europe*) tasarlamıştır. Bir başka Fransız düşünür Abbe de Mably (1709–1785) Avrupa çapında barış ve istikrarın temini için uluslar arası anlaşmaları temel alan Avrupa hukukunun önemini vurgularken, Voltaire’in (1694–1798) 1751 yılında ‘büyük bir Cumhuriyet’ olarak nitelediği Avrupa, dinsel unsurlar yerine bilim ve sanat gibi normlar üstünde yükselmekteydi. Fransız Devrimi’nin özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri Avrupa kavramına yeni anlamlar yükleyerek, Hıristiyanlıkla arasındaki bağın iyiden iyiye kopmasına sebep olmaktaydı. Özellikle devrim sonrası Avrupa’daki gelişmeler, daha önceleri teorik ve soyut olan kavramların tarihsel bir süreç sonunda ortaya çıktıkları düşüncesinin doğmasına neden olmuştur.⁷³ Ortaçağ’da sadece coğrafi bir tanıma sahip olan Avrupa kavramı da, tarihsel ve politik kavramlarla beraber anılmanın sonucunda artık tarihsel bir kavram olarak anlam ifade etmeye başlamıştır. Avrupa’nın bütünlüğü kavramı tarihin derinliklerinden gelen bir gerçeklik (entity) olarak sunulmaya başlanmıştır.

3. Avrupalı Avrupa

3.1. Fransız İhtilali ve Avrupa

Fransız İhtilali Avrupa toplumu için büyük bir önem taşımaktaydı. Zira bu Eski Düzen’e karşı bir hareket olarak sadece Fransa ile sınırlı değildi, aynı zamanda Avrupa çapında bir hareketti. İhtilalin ruhu, toprağa dayalı yeni milliyetçilik fikrinin önünü açtı. Bu fikirler, bununla birlikte, daha sonraki süreçlere kadar, ayrılıkçı bir milliyetçilik yönünde gelişim seyri izlemedi ama ulus-devletlere dayalı bir Avrupa düzeninin kurulmasına temel teşkil etti. Fransız İhtilali’nin evrensel fikirleri Avrupa’ya ortak bir Avrupa kimliği duygusunu kazandırdı fakat diğer taraftan da bu duyguyu yitirtti. Mutlakiyetçiliğin İhtilal tarafından ortadan kaldırılmasının ardından, ihtilal sonrası devlet, kendini yayılmacı bir harekete dönüştürdü.

⁷³ Erdenir, a.g.e., s.68.

Napolyon'un Avrupa'yı yeniden inşa planının altında yatan, Fransa imajına bağlı kalarak bir Avrupa yaratma olasılığına olan inancıydı.⁷⁴ Bu doğrultudaki girişimler, İhtilal'in kendisinin Fransız İmparatorluk programına dönüşmesine neden oldu ve Napolyon'un kendi şahsiyetinin önem kazanmasına ve fikirlerinin değerlendirilmesine neden oldu. Roma İmparatorluğu böylece, Fransız İmparatorluğu şeklinde yeniden canlanmış oldu. Napolyon Fransa adına Avrupa'yı şekillendirme girişiminde bulundu ve başarısız oldu. Muhafızlarının Eski Düzen'i yeniden kurmaya giriştikleri 1814 yılından sonra talep ettikleri şey, tam olarak, Avrupa fikrinin kendisiydi. Avrupa'nın bu şekilde kullanımı, Fransız karşıtı bir inşa idi. Mücadelede Avrupa'nın liberalizm ve milliyetçilik kokan yeni havasını anlamayan ya da anlamak istemeyen yöneticiler, ilk aşamada Napolyon'u yendiler ve 1815 Viyana Kongresi kararlarıyla eski düzeni sürdürmeye çalıştılar. Ancak Viyana Kongresi'nden sonra, Avrupa sahnesine değişiklik getiren yeni güçlerle –endüstri devrimi, liberalizm ve milliyetçilik – süreklilik güçlerinin –monarşi, kilise ve feodalizm – çatışması, Avrupa'ya Fransa'dan başlamak üzere bir dizi devrim daha getirecektir.⁷⁵

Bu gelişmelerin etkisiyle Avrupa'da, Avrupalı kozmopolitizm ile milliyetçiliğin kol kola girdiği ikili bir düşünüş tarzı belirmiştir. Düşünürler, Avrupa temelli düşünceler dile getirirler de ulusal unsurlardan bir türlü kopamamışlardır. Sözcüleri, Aydınlanma filozoflarından Condorcet (1743–1794) evrensel bir lisana olan gereksinimi vurgularken, bu rolü Fransızca'ya biçmekteydi. İtalyan politikacı Mazzini'nin (1805–1872) 1834 yılında oluşturduğu **Genç Avrupa** hareketi ise, insan hakları, kardeşlik ve eşitlik gibi evrensel ilkeler temelinde federal bir Avrupa'yı öngörmekle beraber, Genç İtalya, Genç İrlanda, Genç Almanya gibi ulusal hareketlere ilham vermişti. Avrupa kavramının entelektüeller tarafından farklı amaçlarla bu kadar sık dile getirilmesinde, Avrupa bütünleşmesinin oldukça ütopyik ve ütopyik olduğu kadar çekici bir hedef olmasının yattığı açıktır. Alman filozof Kant (1724–1804) barışı temin etmek için Avrupa çapında federal bir örgütlenmeyi 1795 yılında önerirken, benzer düşünceleri yarım yüzyıl sonra dile getiren Victor Hugo

⁷⁴ Stuart Woolf, **Napoleon's Integration of Europe**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, s.32.

⁷⁵ Sander, a.g.e., s.183-184.

(1802–1885), 1851 yılında Fransız Meclisinde yaptığı konuşmada Avrupa kavramını politik bütünleşmeyle eş tutarak sanki günümüz Avrupa Birliğinin fikrîsel tohumlarını atıyordu. Ancak hiçbir düşünür bu bütünleşmenin ne şekilde gerçekleşeceğini, Avrupalıların bu yapılanmaya ne ölçüde aidiyet hissedeceği gibi sorunlar üzerinde durmamaktaydı. Erdenir'e göre, farklı kullanımların odağı olmakla beraber, Avrupa kavramının temel olarak iki boyutunun ön plana çıktığı görülmektedir: İlki, Hıristiyanlık ve evrensel değerler arasındaki gerilim ve uzlaşmanın sonucunda kültürel bir çehreye bürünen Avrupa, diğeri ise Avrupa'nın bütünleşmesi ideali çevresinde gelişen çatışma ve dengelerin anlamlandırıldığı politik Avrupa kavramı.⁷⁶ Erdenir'e göre, Avrupa'nın bu iki boyutu yani, kültürel ve politik boyutları modern dönemde Avrupa düşüncesi, bütünleşmesi ve kimliği kavramlarını şekillendirmekle beraber tüm bu oluşumların ve gelişmelerin yaşandığı sahnenin çerçevesini ulus devletlerin dolayısıyla ulusların çizdiğini unutmamız gerekir⁷⁷

19. yüzyılla birlikte evrensellik-Hıristiyanlık geriliminin daha tutarlı ve gerçekçi bir formda evrensel ilkelerin lehine çözüldüğü görülmektedir. Bu yüzyılda Avrupa kavramının önemli değişimler geçirdiğinden ve politik bir kavram olarak anlamının güçlendiğinden bahsetmek doğru olacaktır. Özellikle Napolyon (1769–1821) önderliğindeki Fransa'nın genişlemeci politikaları, Fransız devriminin ilke ve kurumlarının Avrupa'ya yayılmasına katkıda bulunmuştur. Avrupa'ya zenginlik ve mutluluk getirecek bir bütünleşme taraftarı olan Napolyon, Avrupa çapında ortak bir hukuk sistemi, ortak ağırlık ve ölçü birimleri, ortak temyiz mahkemesi, hatta ortak bir para birimi öngörmekteydi. Onun, Avrupa Birleşik Devletleri idealinde Avrupa tek bir aile olacak ve Avrupalılar, Avrupa'nın neresine giderse gitsinler kendilerini vatanlarında hissedeceklerdi. Napolyon sonrası dönemde Fransa'nın baskın konumunu kaybetmesiyle, dönemin güçlü devletleri arasında ortaya çıkan Avrupa çapındaki ittifaklar politik anlamdaki Avrupa bütünlüğü kavramını ön plana çıkarmıştır. Avrupa'yı tek bir ülke olarak gören Avusturya Şansölyesi Metternich'in (1773–1859) girişimleriyle, 1815 Viyana Kongresi'nde Rus Çarı, Avusturya İmparatoru ve Prusya Kralı arasında kurulan Kutsal İttifak Avrupa'nın siyasi

⁷⁶ Erdenir, **a.g.e.**, s.73.

⁷⁷ **A.y.**

anlamda somutluk kazanmasına katkıda bulunmuştur. Daha sonra, Avusturya, Rusya, Prusya, Fransa ve İngiltere'nin dâhil olduğu *pentarchy* olarak adlandırılan güçler dengesi uluslar arası hukuku ön plana çıkarmış, Avrupa iyiden iyiye dinsel yerine siyasi niteliklemlerle anılmaya başlanmıştır.⁷⁸ Bu dönemdeki politik ittifakların, Ortodoks, Katolik ve Protestan ayrımı gözetmeksizin Hıristiyan Avrupalılar arasında bir tür bütünleşmeyi öngördüğü söylenebilir. Yalnız tüm bu politikaların devletler arasında bir güçler dengesine ve çıkarlara dayandığı gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın büyük çaplı olaylarının tümü “liberalizm” akımı tarafından biçimlenmiş ya da etkilenmiştir. Siyasal anlamda liberalizmin temeli, 19. yüzyıldan önceki hanedanlık rejimlerinde var olmayan, yöneticilerle yönetilenler, bir başka deyişle, hükümet ile toplum arasında bünyesel, işlevsel ve kopuksuz ilişkilerin kurulmasıdır. Bu yönde Amerikan Devrimi ilk örneği oluşturmuş ve Fransız aydın kamuoyunda bir uyanışa yol açmıştı. Ama ABD'dekinin aksine, Fransa'da bu tip ilişkilerin kurulması yolunda önemli engeller vardı: Üretici olmayan soylular ve kilisenin önceki yüzyıllardan gelen ayrıcalıkları ile üretici olan sınıfların bu ayrıcalıklarının bulunmaması. Bu yüzden, 19. yüzyılın süreklilik güçlerine, yani feodalite, mutlak monarşi ve kiliseye karşı savaşı, ilerde ele alınacak endüstri devriminin başlamasıyla güçlenen orta sınıf (ticaret ve sanayi burjuvazisi) öteki sınıflarla bütünleşerek açmıştır. İşte, liberal nitelikteki Fransız Devrimi'nin itici güçleri, zaman zaman köylüleri de yanına alan bu orta sınıf ve onların önündeki Amerikan Devrimi örneğidir.⁷⁹ Devrimin Avrupa'da Fransa'dan çok daha yoksul ve ondan daha despotik bir yönetimle yönetilen çok sayıda devlet varken, Fransa'da başlamasının nedenlerinden biri de, bu devletin yüzyıllar boyunca monarşi tarafından sağlanan siyasi birliğidir. Toplumsal ve ekonomik koşullar ne olursa olsun, huzursuzluklar, ancak ulus olarak siyasal bakımdan birleşmiş olan bir ülkede, ulus çapında kamuoyu, duyarlılık, politika ve yasama gereği yaratabilirdi. Fransızlar, 18. yüzyılda adına “Fransa” denen bir siyasal birimin üyesi oldukları duygusuna sahiptiler. Fransa'daki gibi bir “devlet” Orta ve Doğu Avrupa'da

⁷⁸ A.e., s.74.

⁷⁹ Sander, a.g.e., s.161-168.

yoktu.⁸⁰ Fransız Devrimi Avrupa tarihinde bir dönüm noktasıdır. Aynı zamanda, soyuna ve inançlarına bakılmaksızın kişinin değerinin hararetle savunulması, tüm insanların besin kaynağı oldu ve dünyanın dört bucağındaki düşünce ve kurumları uzun süre etkiledi. Liberalizm ve milliyetçiliğin patlayıcı güçler olarak Avrupa'ya yayılması, “ulus-devlet” anlayışının tam anlamıyla yerleşmesi ve “yurttaş-ordu” olgusu ile “kitle-savaşı” kavramlarının ortaya çıkması, Fransız Devrimi'nin doğrudan sonuçlarıdır. En önemlisi, daha önce “radikal” olarak nitelendirilen bir kavramı, hiç kuşkuya meydan vermeyecek bir biçimde uygulamaya sokmuştur: Hükümetler, ne tanrının ne de doğanın ama insanoğlunun yarattığı kuruluşlardır.⁸¹

Bu doğrultuda hareket edecek olursak, ulus devletlerin ve ulusal kimliklerin ortaya çıkarılmasında kurucu etkisi olan ulusal burjuvaziler ve kapitalist ilişkilerin Avrupa bütünleşmesi açısından önemini de dile getirmek doğru olacaktır. Fransız düşünür Baudrillard, Avrupa kavramını “**19. yüzyıl burjuva rüyası**” olarak nitelerken, ulusal burjuvazilerin ortak çıkarları açısından Avrupa'nın birleştirici önemini vurgulamaktaydı.⁸² Nitekim kapitalist sınıfın Avrupa çapında işbirliği, emperyalist sömürgecilik döneminin de temellerini atmıştır. 19. yüzyılda dünya ticaretinin günümüzde yaşanan küresel liberalleşme ölçüsünde gayet liberal ölçütlerle gerçekleştirilmiş olması, burjuvazinin ulusal sınırları aşan gücünün açık bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, devrimlerin art arda gelmesiyle, alt sınıfların demokrasi ve toplumsal reform talepleri de iyiden iyiye ses duymaya başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarih sahnesindeki etkilerini artıran Avrupa sınıfları, daha önceleri elitlerin, aristokratların ve sonraları burjuvazinin tekelindeki Avrupa kavramı içinde yer almaya başlıyorlardı. Özellikle, sosyalist hareketler Avrupa burjuvazisine karşı bir denge olarak alt sınıfların hak taleplerini gündeme getirmiştir. Nitekim Marksist düşünce de enternasyonalist perspektifiyle, burjuvazinin bütünleşmesi karşısında işçi sınıfının bütünleşmesini öngörerek, Avrupa çapında farklı bir ekonomik bütünleşmenin fikrinsel tohumlarını atmıştır. Bu saptamalara paralel olarak da Erdenir, 19. yüzyılda cereyan eden tüm bu demokratik gelişmelerin, Avrupa'nın ezelden beri demokrat kimliğinin varolduğu

⁸⁰ A.y.

⁸¹ A.y.

⁸² Erdenir, a.g.e., s.75.

düşüncesini ortaya çıkardığı ve Avrupa kavramının içini dolduracak diğer bir tarihsel kaynak olarak eski Yunan demokrasilerinin gündeme geldiğini hatırlatmaktadır.⁸³

3.2. Endüstri Devrimi ve Birlikler

19. yüzyıl tam anlamıyla bir Avrupa yüzyıldır. Bu öyle bir yüzyıldır ki tüm dünya ekonomi ve politikasına Avrupa devletleri egemendir. 1800'lerden önce, Avrupa dünya "üstünlüğü" sağlamıştı, ama bu üstünlük Avrupa'nın her alanda dünya egemenliği biçiminde değildi. 19. yüzyıl tam anlamıyla egemenliğin kurulduğu yüzyıldır ve bunu sağlayan da endüstrileşme ve onun yol açtığı emperyalizmdir.⁸⁴ 1776 yılında İngiltere'de (Birmingham) Watt'ın ilk kez buhar gücünü dokuma endüstrisinde kullanmasıyla başlayan ve giderek çığ gibi büyüyen değişikliklere yol açan makineli üretim,⁸⁵ bugün "endüstri devrimi" kavramı ile tanımlanmaktadır. Endüstrileşme süreci iki aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi 18. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyılın ortalarına kadar gelen süreçtir ki bu dönemde demir ve kömür asıl enerji kaynağı ve hammaddeyi oluşturur ve "makineleşme çağı" olarak adlandırılır. Temel ayırıcı özelliği, makine kullanımının yaygınlaşması sonucu, büyük fabrikaların ortaya çıkmasıdır. Böylece Avrupa'da temelde tarım işçilerinin toplumundan, fabrikalarda eşya üreten nüfusa doğru düzenli bir değişim olmuştur. 1870'lerle birlikte endüstri devrimi nitelik değiştirmiş artık bilimsel buluşlar ve bunların üretime uygulanması, pratik zekâlı tek tek bireylerin birbirinden ayrı çalışmalarına bağlı olmaktan kurtulmuş, devletin tüm olanaklarıyla desteklediği, gerektiğinde örgütlediği büyük ve zengin kuruluşların eline geçmiştir. Endüstrileşmenin bu ikinci aşamasında temel hammadde ve enerji kaynaklarında da değişiklik olmuş, kömür ve demirin yanında çelik, elektrik, petrol ve kimyasal maddeler de üretim sürecine dâhil edilmiş ve endüstrileşme bugün çevremizde gördüğümüz biçimini almıştır. Endüstrileşme sürecinin en önemli figürlerinden birisi de demiryolları olmuş, demiryolları 1870 sonrasında yaşamın her

⁸³ A.y.

⁸⁴ Sander, a.g.e., s.208.

⁸⁵ Koray, a.g.e., s.49.

alanını etkilediği gibi siyasal ve ekonomik bakımdan güçlü merkezi devletlerin de kurulmasını sağlamıştır. Endüstri devriminin en önemli sonucu, Avrupa’da ‘kitle toplumu’nu ortaya çıkarmasıdır. Devrimin doğrudan sonucu olarak, işçilerin fabrikalarda toplanması ve fabrikaların da kentsel alanlara yığılmasıyla giderek kentsel alanlar kırsal yerleşme alanlarını yutmaya başlamıştır.⁸⁶

Vahşi bir biçimde gelişim göstermekte olan Endüstrileşme süreci, Avrupa genelindeki durumu Avrupalıların kendilerine yönelik bir özeleştiri yapma fırsatlarını da beraberinde getirmiştir. Bu durumla ilgili değerlendirmesini yaparken Braudel, Batı’nın liyakatinin, endüstrileşmenin çok sayıdaki katılığına karşı, toplumsal, insani bir cevabı ateşli bir şekilde aramış olmasında, bir **‘toplumsal hümanizma’**nın peşinde olmasında yattığını söylemektedir.⁸⁷ Bu doğrultuda Avrupa genelinde etkili olmaya başlayan ve birbirlerine eklenerek gelişme gösteren sosyalizm, devrimler yoluyla da kendini ifade edebilme ve somutlaştırma şansına da sahip olmuştur. Saint-Simon’dan Marx’a kadarki süre içinde, Maxime Leroy’nın deyişiyle **‘kitlesele felsefeler’**in yerleşik hale getirilmeleri, ana hatları itibariyle 1848’de tamamlanmıştır.⁸⁸ **1848–1871 arasında, bu geniş fikir, sivri analiz, Mesihçi hareketleri, ideolojik ilgileri siyasal alandan toplumsal alana yöneltmiştir.**⁸⁹ Sosyalizmin en etkili isimlerinden Saint-Simon (Marx’ın daha çok gençken, Saint-Simon’un eserlerini okuduğu ve birçok fikir ve kanıtını bu eserlerden edindiği söylenmektedir) ve Proudhon gibi isimler ve onların düşünceleri doğrultusunda bilinçlenen ve şekillenen işçi sınıfı, Avrupa genelinde bir ortak bilinç ortaya çıkartarak bütünleşme sürecine çok ciddi katkıları yapmışlardır.

Braudel, Avrupa’nın 1914’te, savaşın eşiğinde olduğu kadar sosyalizmin de eşiğinde olduğunu iddia etmektedir. Sosyalizm iktidarı ele geçirmek ve modern bir Avrupa, belki de bugünkünden daha modern bir Avrupa kurmak üzeredir. Savaş birkaç gün, birkaç saat içinde bu umutları gömecektir. Bugünün Avrupa’sı sosyalist veçhesini, yasaların siyasal endişeleri oylaması oyunu içinde, Fransa’da (1945–46) ve biraz daha geç olmak üzere İngiltere’de Sosyal Güvenlik Örgütlerinin

⁸⁶ A.y.

⁸⁷ Braudel, a.g.e, s.398.

⁸⁸ A.e., s.400.

⁸⁹ A.y.

kurulmasıyla, yavaş ve yetersiz bir şekilde inşa etmiştir. Ortak Pazar, devletlerin toplumsal yükümlülükler konusunda eşit oldukları ilkesini koyarak, bu kurumun altılar Avrupa'sı içinde genişletilmesini kararlaştırmıştır.⁹⁰

19. yüzyılda gerçekleşen iki ayrı birleşme, Avrupa birleşmesi süreci içinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bunlar, Alman Gümrük Birliği (Zollverein) ve İtalyan Birliği'dir. Her ikisi de Avrupa'da ekonomik ve siyasal bütünleşme için örnek ve öncü niteliğindedir.

Alman Gümrük Birliği düşüncesi, Friedrich List'e aittir. List, 1819'da iç gümrüklerin kaldırılmasını ve dışarıya karşı tek bir gümrük politikası uygulamasını önermişti. Çok sayıda gümrük sınırı nedeniyle, tek bir Pazar da bulunmuyordu, işgücü de eksikti. Zollverein'in kuruluşu da, görünüşte, 1834'te Prusya Maliye Bakanı, Motz tarafından gerçekleştirildi. Ama yine de, Zollverein, List ve Bismarck'ın öncülüğünde varlık göstermiştir. Alman Gümrük Birliği, bir yandan Alman devletlerinin ekonomik entegrasyonunu amaçlıyordu, bir yandan da üye ülkelerin dış ticarete yönelik çıkarlarını gözetiyordu. Burada ilk kez uluslar-üstü bir otoritenin oluşturulduğunu görüyoruz.⁹¹ 19. yüzyıldaki bu durum kimi yönleriyle ve daha dar kapsamlı olarak bugünkü Avrupa Birliği gerçeği ile benzerlik göstermektedir. Esasen Alman Gümrük Birliği öteki Avrupa devletlerinin katılımını da öngörüyordu. Ne var ki o, bu boyutta gerçekleşmemiş yalnız Alman devletlerini birleştirmiştir.⁹²

İtalyan Birliği, Avusturya'nın kendi bütünlüğünü korumak amacıyla, Alman ve İtalyan devletlerini dağınık halde tutmak isteği ve bu isteği gerçekleştirmek adına özellikle Viyana Kongresi'nde tutunduğu tavra karşılık, İtalyan düşünürleri ve yazarlarının, İtalya'nın siyasal parçalanmışlığına bir son verme arzusu ve İtalyan birliğini kurma istekleri sonucunda gerçekleşmiştir. Gerçi İtalyan Birliği, küçük İtalyan devletçiklerini bir araya getiren ulusçu bir bütünleşme olarak görülebilir ama bu bir model olarak düşünülürse, ileriki aşamada bu modelin uluslar-üstü düzeyde gündeme gelmesi mümkündür. Nitekim öyle de olmuştur. Görülüyor ki, Avrupa'da

⁹⁰ A.e., s.405-406.

⁹¹ İbrahim S. Canbolat, **Uluslarüstü Sistem Avrupa Birliği: Bir Dönüşümün Analizi**, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 1998, s. 71.

⁹² A.e., s.72.

dağınık haldeki devletlerin birleştirilmesine yönelik bir Avrupa Birliği düşüncesi, esas itibariyle, 19. yüzyılda somut olarak şekillenmiştir.⁹³ Öncelikle ekonomik gereksinimlerle meydana gelen bütünleşmeler, siyasal birliğe doğru bir seyir izlemiştir.

3.3. Yakın Dönem

20. yüzyılda da bütünleşme çabaları devam etmektedir. Daha Avrupa Topluluğu'nun kurulmasından ve gelişip Avrupa Birliği'ne dönüşmesinden çok daha önce, Avrupa Devletleri'ni birleştirme düşüncesi çeşitli biçimlerde siyasal ifadesini bulmuştu. Avrupa'daki bütünleşme çabalarını hızlandıran evrelerin savaşlar, çatışmalar ve ekonomik krizlerin sonrasına denk geldiği bilinmektedir. Her siyasal/ekonomik kriz döneminin ardından, uluslararası konjonktüre uygun biçimde tarihsel birikimlerin yeniden değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Bu nedenle de, 20. yüzyılda yaşanmış olan dünya savaşları, bütünleşme sürecini tarihte hiç olmadığı biçimde belirlemiştir. Savaşlara yol açan anlaşmazlıkların merkezi olan Avrupa, kazananı ve kaybedeni bakımından da en fazla zarara uğrayan bölge olmuştur. İki dünya savaşı birçok bakımdan birbirinin devamı gibidir ve bu küresel savaşım süreci, Avrupa'nın güçlü devletlerinin küresel güç özelliklerini ortadan kaldırmıştır. Tarih boyu uluslararası sisteme hâkim olan Avrupa devletlerinin bu hâkimiyeti bitmiş ve yerini ABD ile SSCB'ye bırakmıştır. Tarih boyu birlik projelerinin üretilmiş olması ve bir kısmının da yaşama geçmiş olması, Avrupa'daki aktörlerin birbirleriyle mücadelelerine engel olamamıştır. Bu durum, Avrupa devletlerinin örgütlenme ve bütünleşme girişimlerinde somut ve kalıcı projeler üretmelerinin yolunu açmıştır.⁹⁴

AB'ye giden yol açısından gerçek dönüm noktası 1. Dünya Savaşı sonrasındaki çabalardır. Savaşın sonrasında, savaş sırasında kesintiye uğrayan bütünleşme girişimleri yeniden başlamış, ancak bunlar 19. yüzyıl dinamikleriyle biçimlendirilmeye çalışılmıştır. Geriye kalan imparatorlukların tasfiyesi ve barış için

⁹³ A.e., s.74.

⁹⁴ Beril Dedeoğlu, "Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci", **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Ed. Beril Dedeoğlu, İstanbul, Boyut Kitapları, 2000, s.41.

statu quo'yu korumayı hedefleyen, savaş galiplerine meşru dayanışma alanı yaratabileceği düşünülen, uluslar arası işbirliğine yönelik bir kurum olan **Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu** (1919) bu dönemin en önemli gelişmelerindendir. Milletler Cemiyeti, ulus-devlet yapısını güçlendirirken, azınlık kavramına da hukuki bir statü kazandırmıştır.⁹⁵ 1. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da yeniden örgütlenme girişimlerinin başlatılması gerekliliği üzerinde duran Paul Valery, 1919'da "her şey mahvolduysa da tümüyle yitirilmemiştir, (...) Avrupa, geçmişinden gelen uygarlık izlerini unutacak mıdır?" diyerek bunun ortak kültür ve uygarlığa dayandırılarak başlatılması gereği üzerinde durmuştur. Bununla birlikte Avrupa'daki örgütlenme süreci, bölgesel düzlemde yeniden canlandırılmak yerine savaş galiplerinin *status quo*'yu korumaları amacıyla 1920'de oluşturdukları Milletler Cemiyeti içinde canlandırılmaya çalışılmıştır. Söz konusu canlandırmanın mimarı olarak tanınan Aristide Briand ise, düşüncelerinin desteğini Richard Coudenhove-Kalergi'den almıştır.⁹⁶ 1923'te Pan-Avrupa hareketinin Avusturyalı kurucu önderi olan Kont Coudenhove-Kalergi 1848'de İsviçre birliğinin başarıyla pekiştirilmesi, 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kurulması ve en önemlisi 1776'da Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığına kavuşması gibi örneklere işaret ederek bir Avrupa Birleşik Devletleri oluşturulması çağrısında bulunmuştu. Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand 5 Eylül 1929'da Cenevre'deki Milletler Cemiyeti Asamblesi'nde yaptığı ünlü konuşmasında, Alman meslektaşısı Gustav Stresemann'ın desteği arkasına alarak, Milletler Cemiyeti çerçevesinde bir '**Avrupa Birliği**' oluşturulmasını önerdi.⁹⁷

Bu süreçte 1922 yılında önce adını Belçika ve Lüksemburg'dan alan (BLU) daha sonra BENELUX olarak adlandırılan, siyasal birliğin temelini atacak ekonomik bütünleşmenin temelleri atılmaya başlanmıştır. Bu ve bunun gibi gelişmeler Avrupa'nın bütünleşmesi doğrultusunda ciddi adımlar olarak anılmaktadır. Ne yazık ki, milliyetçilerin tepkisini toplayan ve kitlelere gerektiği ölçüde ulaşamayan bu kozmopolit girişimlerin 2. Dünya Savaşı'nın milliyetçilikleri

⁹⁵ Deniz Vardar, "Avrupa Birliği ve 'Kimlik' Oluşum Süreci", **Birikim: Hangi Avrupa'ya Doğru?**, No:157, Mayıs 2002, s.35.

⁹⁶ **A.e.**, s.42.

⁹⁷ Enver Bozkurt, **Avrupa Birliği Hukuku**, Ankara, Asil Yayınları, 2004, s.2.

içinde kaybolması kaçınılmaz olmuştur. 1922'den itibaren İtalya'da faşizmin gelişmesi, 1929 krizi, 1932'de Briand'ın ölmesi, 1933'de Hitler'in şansölye olması ve 1936'da Ren bölgesine asker sokması, Fransa-Almanya dayanışmasından çıkacak bir Avrupa Birliği projesinin ertelenmesine neden olmuştur. Bu tarihten 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar Avrupa, faşist iktidarlar arası ittifaklar biçiminde iki ayrı düzleme ayrılmış, Avrupa Birliği oluşumundan yana olanlar, Hitler'in "Avrupa evi"yle mücadele etmişlerdir.⁹⁸

Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonradır ki Avrupa'da devletler arasındaki sonu gelmeyen rekabetin ne kadar yıkıcı olduğu bir kez daha ve çok acı bir biçimde anlaşılmıştır. Yaşanılan acıların artık bir son bulması için Avrupa'da devlet adamları, düşünürler seslerini çıkarmaya başlamışlardır. Özellikle Alman Konrad Adanaeur, Fransız Robert Schuman ve Jean Monnet, İtalyan Alcide de Gasperi, Avrupa'nın bütünleşmesi konusunda çaba sarfeden devlet adamları olmuştur. İngiliz Winston Churchill bu bağlamda resmi olarak ilk defa görüşünü açıklayan devlet adamıdır. Özellikle Avrupa'da mevcut bulunan Fransız-Alman çekişmesine bir son vermek için, Avrupa'nın bütünleşmesi yönündeki çeşitli girişimler devam etmiş ve bu girişimler, Mayıs 1950'de, altı Avrupa devleti (Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya) arasında "Schuman Bildirgesi" ile Avrupa topluluklarının kurulması konusunda ilk önemli ve somut adımın atılması ile sonuçlanmıştır.⁹⁹

Bir Yurttaşın Avrupa'sı başlıklı Avrupa Komisyonu'nun serbest dolaşım ile ilgili kitapçığında Pascal Fontaine, Avrupa Birliği'nin rasyonel ve ahlaki temelleri olarak ne gördüğünü kurgulamaktadır:

"Bu sonuçları itibarıyla tamamen evrensel öneme sahip bir deneyimdir, primitif toplulukların barış dolu sivil topluma geçmesine olanak tanıyan devletlerin arasında aynı kurallara ve alışkanlıklara sahip olmalarını sağlamaya yönelik bir denemedir."¹⁰⁰

⁹⁸ Dedeoğlu, a.g.e, s.44.

⁹⁹ Werner Ungerer, "On the Way to European Union", **The Maastricht Treaty on European Union**, Ed. Joerg Monar, Werner Ungerer, Wolfgang Wessels, Brussels, European Interuniversity Press, 1993, s.25.

¹⁰⁰ A.y.

Komisyon'a göre, Avrupa Birliği'nin var olmasının en önemli sebebi barışın inşa edilmesidir. Bu amaç, Avrupa'da yeni bir ulus-üstü siyasi iradenin yaratılması fikriyle, Avrupa Ekonomik Toplulukları Kuran Anlaşma'nın temellerinde çok saygın bir yer tutmaktadır. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (1951) ve Roma Antlaşması (1957)'nin önsözlerinde amaçlanan şeyin, 'Avrupa'nın insanları arasında mümkün olan en yakın birliği kurmaya çalışmak' olduğu dile getirilmektedir.¹⁰¹

¹⁰¹ Chris Shore, **Building Europe: The Cultural Politics of European Integration**, London, Routledge, 2000, s.15.

2. BÖLÜM

AVRUPA'yı Bütünleştirenler

Avrupa hem bir kıt'a hem de bir kafadır.

... Avrupa kafası üç tesirden doğmuştur:

Yunan, Roma ve Hıristiyanlık.

Peyami Safa

Avrupa Birliği fikri kökleri Ortaçağ'a kadar uzanan çok eski bir öngörü. 18. yüzyıl ortalarına kadar esas olarak dinsel-ideolojik motivasyondan beslenen bu öngörü, bugün kendisini Avrupa Birliği projesinde somutlaştıran, politik, ekonomik ve kültürel birlik idealiyle Avrupa kıtası tarihinin en büyük tarihsel projesi olarak algılanmaktadır.¹ Bu büyük tarihsel projeye örnek oluşturabilecek birçok proje sadece Avrupa özelinde olmamakla birlikte evrensel barışı amaçlayanlarla birlikte tarihteki yerlerini almışlardır. Bu projeler hangileridir? Avrupa bütünleşmesine etkileri nelerdir? Bu bölüm bu sorulara cevap arayacaktır.

Yazarlar geleneksel olarak, daimi barış ile ilgili projelerin kökenini, 18. yüzyılın en önemli figürlerinden biri olan Kant'a kadar götürmektedir.² Daimi barış projelerinden hareketle ama daha da geriye giderek, Avrupa'yı birleşmeye götüren süreçte hangi düşünürlerin hangi projelerinin, hangi kültürel süreçlerin etkili olduğu sorusundan yola çıktık, tarihin derinliklerine doğru bir yolculuğa başladık ve bu yolculuğumuzda 13. yüzyıla kadar geri gidebilme olanağını bulduk. 13. yüzyıldan başlayarak kronolojik bir sıra izleyerek düşünürleri takip edebilme ve bu düşünürler vasıtasıyla yüzyıllar boyunca yaşanan gelişmelerin, Avrupa'da yaşanan değişimlerin izlerini sürebilme imkânına kavuştuk. Yaşanan olaylar, sıcaklığını yitirdikten sonra yavaş yavaş kendini tarihin derinliklerine doğru bırakırken diğer yandan da kişiler ve toplumlar üzerinde önemli izler bırakarak varlıklarını

¹ Bilent Kaya, "Avrupa Entegrasyon Modelleri", **Birikim: Avrupa Kavşağında Türkiye**, No:128, Aralık 1999, s.52.

² Ben Rosamond, **Theories of European Integration**, London, Macmillan, 2000, s.20.

sürdürebilme şansına sahip olabilmektedirler. Avrupa özelinde de yaşanan olaylar aynı derin izleri bırakarak geçmişte kalmış fakat düşünceler ve eserler yoluyla nesilden nesile aktarılabilme imkânına kavuşmuştur. Avrupa'yı birliğe götüren olaylar ve olgular, düşünürlerin her birinde belli yönlerden benzerlikler barındırsa da kişiye özel algılama, açıklama yöntemleri ve dönemsel farklılıklar nedenleriyle farklı projelerin üretilmesi sonuçlarını doğurmuştur.

Michael Florinski, Ortaçağlardan itibaren Avrupa bütünleşmesi çabalarında temel fikirlerin, **uluslar arası uyuşmazlıkları ortadan kaldıracak bir mekanizmanın oluşturulması** ile **barışın korunması** olduğunu ifade eder.³ Bu fikirleri geliştirebilmek için önceleri kilisenin güçlendirilmesi öngörülürken, daha sonra laik yöneticilerin sahip oldukları yetkilerin genişletilmesi söz konusu oldu. Örneğin Sully'nin projesi, Fransız Kralının yetkilerinin genişletilmesini hedef alırken Leibniz, ‘‘kutsal’’ Roma İmparatorluğu'nun geliştirilmesini düşünüyordu. Silahsızlanma, silahların sınırlandırılması fikirleri, Saint-Pierre ve Bentham tarafından ortaya atılmıştı. Bu düşünürlerin de Avrupa'da bütünleşme sağlanması amacıyla çeşitli önerileri yayımlandı. Siyasi ve ekonomik konular arasındaki bağlantı, 19. yüzyıl başlarına kadar pek dikkate alınmıyordu. O tarihe kadar gözden kaçan bu önemli ilişkiyi ortaya atanlar da serbest ticaretin hem refah ve hem de barışı sağlayacak önemli bir araç olduğunu vurgularken, siyasi ve ekonomik konular arasındaki bağı da ortaya koyuyordu.⁴

Denis de Rougemont, Avrupa bütünleşmesinde iki farklı ekolün olduğunu ve bütünleşme çabalarının temel çıkış noktalarını oluşturduğunu söylemektedir. Bunlardan birincisi, '*L'Europe des Patries*' veya farklı ülkelerden oluşan Avrupa fikrini savunan okuldur. Bu görüşe göre ulus-devletler egemenliklerini tamamen saklı tutarak devletler arası bir ittifaka gitmelidirler. İkincisi de, Ortak Pazar olarak adlandırabileceğimiz, Avrupa'daki devletleri ekonomik bir bütünleşme temelinde

³ Michael Florinsky, **Integrated Europe**, New York, The Macmillan Company, 1955, s.4-5.

⁴ Haluk Kabaalioglu, **Avrupa Birliği ve Kıbrıs**, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, 1998, s.21.

birleştirmeyi planlayan görüştür.⁵ Ama aslında Avrupa özelinde en uygun olanın '**çeşitlilik içinde birlik**' fikri temelinde olan federalizm olduğunu dile getirir:

“Bana göre, Avrupa'nın yapısına en uygun olan, geçmişini, realitesini ve günümüzdeki pozisyonunu en iyi şekilde ifade edecek birleşme şekli, İsviçre'nin prototip olarak mükemmel bir şekilde görülebileceği, güçlü ama esnek bir birlik şekli, 'çeşitlilik içinde birlik' olan **federalizmdir.**”⁶

Özellikle Avrupa bütünleşmesiyle ilgili projelere baktığımız zaman görebileceğimiz gibi bütünleşme fikrinin tarihsel seyri içerisinde dört ana tema zaman içerisinde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan;⁷

- Birincisi **barış** fikridir, Avrupa'nın savaşıardan yoğun bir şekilde etkilenen insanları tarafından dile getirilen, uluslar veya prensler veya herhangi bir otoritenin hegemonyasının üzerinde bir fikir olarak dikkati çekmektedir, bütün Orta Çağ boyunca dominant olan temadır.
- İkincisi, **ortak bir hukuk çerçevesinde şekillenecek bir toplum** fikridir. Dante'nin ifade ettiği, özellikle Reform'dan sonra ve Ulus devletlerin mutlak güçlendiği 16. ve 18. yüzyıl arası dönemde şekillenen temadır.
- Üçüncüsü, **bir bütün olarak gelişme, ilerleme** fikridir. Devlet düzeyinde değil, bütün kıtayı kapsayacak şekilde organize edilmesi gerekir. Bu tema modern zamanların karakteristik özelliğidir ve 1800'lerde Saint-Simon ve Proudhon'dan başlayarak Ortak Pazar'a kadar gelir.
- Son olarak da **dış tehdit** veya **ortak savunma** temasını sayabiliriz. Günümüz yazarları tarafından sık sık söylenen, yüzyıllardır dile getirilen bütünleşme düşüncesini, bir birliğe ihtiyaç duyulması noktasında hararetlendiren tema olarak dikkati çekmektedir. 18. yüzyıla kadar Türklerin tehdit unsuru olarak görüldüğü, 19. yüzyılda Rusların Türklerin yerini aldığı ve 20. yüzyılda 'bombaları olan' iki süper gücün boşluğu doldurduğu yerde ortaya çıkan temadır.

⁵ Denis de Rougemont, **The Meaning of Europe**, Çev. Alan Braley, New York, Stein and Day Publishers, 1965, s.65.

⁶ A.y.

⁷ A.e., s.66-67.

1. Erken Dönem Düşünürler ve Planlar

11. yüzyılın ortalarından Rönesans'a kadar, özellikle erken Orta Çağ boyunca, Avrupa ile ilgili ve bütünleşme özelinde çok az eser bulunmaktadır. Bu yüzden 12. ve 13. yüzyıllardaki ilk eserler, Avrupa fikrinin 'kökenleri' ve 'doğuşu' gibi nitelendirmelerle ifade edilmektedirler. Neden bu tarihlere kadar birlik veya bütünleşme doğrultusunda eserlere rastlanılmadığı sorusuna Rougemont, ilk defa İmparatorluktan ve Papalıktan farklı olarak, ulus olarak nitelendirilebilecek olgunun ortaya çıkmasının sinyallerinin olduğu cevabını vermektedir. Bu oluşum da kendini Adil Philip'den başlayarak gösterecektir ama projelerin bazılarında seküler liderliklere önem verildiği halde bu erken dönem projelerinin tamamının, **Hıristiyan ve özellikle Katolik barışını öngördüğünü**, projelerin başarıya ulaşması için Katolik bir askeri gücün zaferi kazanmasını savunduğunu⁸ ekleyebiliriz.

1.1. Dante Alighieri ve Evrensel Monarşi Fikri

Batıda kilisenin güçlü olduğu Ortaçağda Papalar Hıristiyanlığı yalnız bir din olarak değil, insanların bütün işlerine uygulamak istenen bir düşünce olarak kabul etmiş ve kilise dünyevi alana müdahale etmeyi meşrulaştıracak tezler geliştirmiştir. Ortaçağı bu karanlıktan kurtaran Rönesans, Reform hareketlerinin rolünün yanı sıra kilisenin gücüne başkaldırmada İngiltere ve Fransa'da ulusal monarşilerin güçlenmesi de etkili olmuştur. Her iki ülkede de krallar feodal aristokrasiye karşı merkezi idareyi güçlendirmeye çalışmışlardır. Feodalite karşıtı bu gelişmenin yanı sıra krallar, papalık egemenliğine ve papalık piskoposlarına yapılan ödemelere karşı büyük tepki duyuyorlardı. Bütün bu gelişmeler ruhanilik karşıtı ve seküler otorite yanlısı siyasal düşüncenin gelişmesine neden olmuştur.⁹ Bu düşüncenin önde gelenlerinden biri de Dante Alighieri'dir.

Avrupa'da bütünleşme ve işbirliğinin tarihçesini inceleyenler eski Roma dönemine kadar giderler. Avrupa'nın güneyi ile batısının önemli bölümlerini ve

⁸ Istvan Kende, "The History of Peace: Concepts and Organizations from the Late Middle Ages to the 1870's", **Journal of Peace Research**, Cilt.26, No:3, Ağustos 1989, s.234..

⁹ Bihterin (Vural) Dinçkol, Mehmed Akad, **Genel Kamu Hukuku**, İstanbul, Der Yayınları, 2000, s.41.

Kuzey Afrika ile Ortadoğu'yu bir araya getiren Roma İmparatorluğu, Almanya ve Avusturya'nın Ren ve Tuna vadilerini de sınırları içine alıyordu. Avrupa'nın kültürel bütünlüğüne büyük katkıları olan İmparatorluk daha ziyade bir Akdeniz İmparatorluğu niteliğini taşıyordu. Toplam nüfusu yetmiş milyon olarak tahmin edilen Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra yerine Fransa, İspanya ve İngiltere'de küçük krallıklar, İtalya'nın kuzeyinde ve Almanya'da çok sayıda küçük devletler ortaya çıkmıştı. Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Avrupa'nın karşılaştığı pek çok sorunun temelini Avrupa'da birliğin sağlanamamasına bağlayan Dante, Roma İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasını bu sebeple destekliyordu.¹⁰

Roma'lı filozof ve ilahiyatçı Egidio Colonna (13. yüzyıl), Papa'nın konumunu tasvir ederken, O'nun tanrıya benzer bir durumu olduğunu, kozmik gücün kaynağı ve tüm prenslerin ve milletlerin yasal dayanağı olduğunu açıklar. Tıpkı ayın ışığını güneşten alması gibi İmparator'da gücünü Papa'dan almaktadır. Tüm yetki papadadır, öyle ki bir pagan prens bir hayduttan öte bir şey olamamaktadır ve bu yetki mülkiyet, miras ve evlilik gibi konularda da geçerlidir. Papa ile ayrı düşen bir 'günahkâr' hiçbir şey ifade etmemektedir. Sonraları İmparator, Papa'ya karşı gelerek, otoritesini kendi kontrolüne alacaktır. Padova'lı Marsil'e göre, otoritenin meşruiyet kaynağı halktır ve bu yetkisini İmparatora devretmiştir. Böylece İmparator, yargı yetkisinin tamamını temsil etmektedir. Onun dışında hiçbir yetkili konum bulunmamaktadır. Kilise, ruhaniyetle, soyut kavramlarla ilgilenebilir ve ruhun aydınlanmasına hizmet edebilir fakat İmparator artık dünyayı kontrol etmektedir.¹¹ Daha sonra bu iki gücün arasına üçüncü bir güç olarak Fransa kralı girecektir, kendisini daha sonra 'Kendi Krallığının İmparatoru' (emperor in his kingdom) olarak nitelendirecek olan ve Kutsal İmparatorluğun ve Papa'nın üstünlüğünü kabul etmeyi reddedecek olan Adil Philip, İmparatorla ve 8. Boniface ile karşı karşıya gelecektir ve ilk defa ulus devletin egemenlik hakkının sembolü olacaktır.

Dante'nin bu 'drama'daki yeri neydi? Dante, Papa'ya, İmparatorluğa ve milletlere nasıl bakıyordu?

¹⁰ Kabaalioğlu, a.g.e., s.22.

¹¹ William Ebenstein, **Great Political Thinkers: Plato to the Present**, New York, Macmillan, 2004, s.247.

Geç Orta Çağ ile birlikte, artık kilisenin toplum üzerinde ve özellikle şehirlerdeki kontrol gücü eskisi gibi değildi ve yeni bir şehir düzeni ve uygarlık ortaya çıkmaya başlamıştı. Ortaçağın en önemli anti-papacı ve emperyalist eseri olarak kabul edilebilecek olan, *Monarşi* Ortaçağın bilinen ilk hukukçularından ve tüm Ortaçağ'ın en büyük şairi Dante Alighieri tarafından kaleme alınmıştı. Dante'ye göre, Papa otoritenin tek kaynağıydı. Onun otoritesine ve yetkilerine uymadan hiçbir liderin hareket etmesi düşünülemezdi. İmparatorun toplumsal olarak etki alanı olsa da hiçbir baron Papa'nın gücünü arkasında hissetmeden eylemde bulunamazdı ve Papa'nın gücü, kendi kişisel özelliklerine veya ölümlü olmasına bakılmaksızın mutlak ve değişmezdi. Özellikle, Roma halkını ve tüm dünyayı yönetmesi için tanrı tarafından görevlendirilmişti. İnsanlığın mutluluğu ve özgürlüğü için "Işığın ruhunu" elinde bulunduruyordu.¹²

Dante'nin, *Monarşi*'yi tahmini olarak 1311 yılında, İmparator 7. Henry'nin anısına yazdığı düşünülüyor. (Dante 46 yaşındaydı ve İlahi Komedi'nin sadece Inferno kısmını kaleme almıştı.) Çalışmasının en önemli paradoks'u, bir taraftan Roma'nın kontrolü altında, uluslar arasında federal bir birlik öngörürken, bir yandan Hıristiyan Birliği'ne övgüler yağdırması, diğer taraftan da ruhani olan ile ahlaki olan arasındaki ayrıma vurgu yaparken, nasyonalizmi 'çok başlı bir canavar'a benzetmesidir.¹³

Dante'nin siyasal düşüncesini ortaya koyduğu *Monarşi*'de kilisenin iddialarını cevaplarken, siyasal bütünleşme özleminin yansıması olarak, papa-impator ilişkisini ele almış ve Ortaçağdaki Roma İmparatorluğu'nun evrenselliğini savunarak barışın nasıl kurulacağını açıklamıştır. Kendi yurttışı Machiavelli'nin ikiyüz yıl sonra yapacağı gibi İtalya'daki parçalanmışlıktan etkilenen ve siyasal düşüncesini barış üzerine yoğunlaştıran Dante, *Monarşi*'de, **esas olarak papalıktan tamamen bağımsız, dünyayı kaplayan bir dünyevi düzeni savunurken, bu düzenin bir monarşi olması gerektiğini** ileri sürer. Bu görüşünü ortaya koyarken de insanlığın amaçları üzerinde durur.¹⁴ *Monarşi*'de Dante, üç soru sormaktadır. İlk

¹² Dante Alighieri, *On World-Government or De Monarchia*, Çev. Herbert W. Schneider, New York, Liberal Arts Press, 1957, s.108.

¹³ Rougemont, *a.g.e.*, s.57.

¹⁴ Dinçkol, Akad, *a.g.e.*, s.42-44.

soru, İnsanlığın refahı için bir monark tarafından yönetilen bir dünya devletinin gerekli olup olmadığıdır. Aslında bu ilk sorunun içinde iki önemli alt başlık vardır. Bunlardan birincisi, ‘dünya devleti’ ikincisi de devletin yönetim şekli olarak ‘monarşi’dir. Dante, felsefi bir yöntemle ilk sorunun cevabını vererek, insanlığın ‘doğa’sı ve ‘amaç’ı gereği monarşiye ihtiyaç olduğunu açıklamaktadır. Birliğe vurgu yaparak, “Nerede birlik daha geniş çaplı ise, orada ‘iyi’ olacağını ve buna bağlı olarak birliğin küçülmesi durumunda ‘iyi’den uzaklaşılacağını” söylemektedir. Çünkü İnsanın ayırteci özelliği mantığı ve anlama yetisidir ve bunu geliştirebilmek için hareket halinde olmalıdır, bunu izole edilmiş bir halde iken yapamaz. Tıpkı bireysel olarak mükemmel hale gelmesi, bilgeliğinin ve sağduyusunun kuvvetlenmesi için sessizliğe ve dinginliğe ihtiyacı olduğu gibi. Sonuç olarak, daha iyiye ulaşmak ve başarılı olabilmesi için karmaşanın olmadığı ve barışın tam olarak sağlandığı bir yapının olması gerekmektedir. Yani insanın bireysel ve kolektif olarak eni iyiye ulaşması için “barış en iyisidir.”¹⁵

Dante, önerdiği dünya devletine neden ihtiyaç duyulduğu sorusuna bir başka argüman öne sürerek, pratik ve aynı zamanda ‘modern’ diyebileceğimiz bir cevap daha vermekteydi: **devletler arasındaki sorunların savaşa gerek kalmaksızın çözümüne** duyulan ihtiyaç: “Nerede bir anlaşmazlık var ise orada bir ‘yargı’ya ihtiyaç vardır” ve adalet ancak otoritenin verdiği kararın nihai olarak kabulüyle mümkün olabilir. Dante, tarih boyunca ortaya çıkan ve günümüzde de yaşanan sorunları altıyüz yıl önce görebilmişti. Dante’nin düşündüğü devletin unsurları; dünyadan oluşan bir ülke, insanlıktan oluşan bir nüfus ve imparatorluktan ibaret bir hükümettir.¹⁶

Yönetim şekli olarak monarşiyi benimsemesini açıklamaya yine felsefi bir a priori ile başlamaktaydı: “Her şey düzeni elde etme üzerine kurulunca, işin doğası gereği bunları bir kişi elde edecek ve diğerleri de ona uymak zorunda kalacaktır.” Bireysel özelliklerin içinde, mutluluğa ulaşmak için akıl (reason) diğer tüm niteliklere yön vermektedir:

¹⁵ Ebenstein, a.g.e., s.247.

¹⁶ Dinçkol, Akad, a.g.e., s.45.

“Eğer birlik ve barış herkesin iyiliği için talep ediliyorsa, bir kişinin diğerlerini yönlendirmesi gerekmektedir. Yönetmek ve yön vermek, düzeni sağlamak için herkesin başında birisine ihtiyaç vardır ve bu kişi monark veya imparatordur. Bunun sonucu olarak da Monarşi veya İmparatorluk dünyanın refahı için gerekli bir yönetim şeklidir.”¹⁷

Dante'nin öngördüğü “Evrensel İmparatorluk”, devletin asıl amacı olduğunu düşündüğü barışı, özgür yaşamayı sağlama fikrinin eseridir. Zira Dante'ye göre insanlık ancak barış ve birlik içinde yaşadığında gayesine ulaşabilir. Bu nedenle de, dünyanın tek bir monarşi ile idare edilmesi gerektiğini ispatlamaya çalışır.¹⁸ Aristo'nun dediği gibi, insanlar bir araya gelerek siyasal toplumu oluştururlar. Aristo'nun insanları sosyal bir varlık olarak görmesi ve insanların gayelerine erişmek için bir araya gelmeleri görüşünden yararlanarak, bütün insanların birleşerek mutluluğa erişeceğini ifade eder. Bu iddiasını Aquino'lu Thomas'ın “Tanrı mutlak vahdeti temsil ettiğine göre, insanlar da ne kadar birleşirse o kadar Tanrı'ya yaklaşırlar” sözüyle tasdikleyen¹⁹ Dante'nin savunduğu **evrensel monarşi, insanların birliği için ulus-üstü bir siyasal yapı oluşturmaktadır.**²⁰

1.2. Pierre Du Bois'dan İlk Proje

Avrupa'da bütünleşme çalışmalarının ilk örneklerinden biri, Fransız hukukçu Pierre Du Bois'in 1306 yılından yazdığı *De Recuperatione Sanctae Terrae* isimli kitapta yer almıştır. Modern Avrupa Birliği kavramını içeren kitapların öncülerinden sayılan bu metin, Haçlı ruhuna uygun olan “Kutsal Topraklar'ın geri alınması” başlığını taşıyor olmasına rağmen, uluslar arası ilişkiler konusunda kaleme alınmış önemli bir eser olarak değerlendirilmektedir. Du Bois, kralın laik devletlerden oluşan bir Haçlı seferi organize etmesini istiyordu. Papa'nın, prensleri Toulouse'da yapılacak toplantıya çağırmasını öngören Du Bois, Fransa Kralı'nın denetiminde gerçekleştirilecek ve prenslerin de katılacağı bu toplantıda yeni bir haçlı seferinin düzenlenmesinden başka, oluşturulacak bir Konsey'in, Uluslararası Adalet Divanı

¹⁷ A.y.

¹⁸ M. Ali Ağaoğulları, **Tanrı Devletinden Kral-Devlete**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1991, s.221-222.

¹⁹ Mehmed Akad, **Genel Kamu Hukuku**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1997, s.28.

²⁰ Ağaoğulları, **a.g.e.**, s.32.

rolü oynamasını öneriyordu. Du Bois, **çağına göre modern sayılabilecek bu fikirlerine rağmen federalist olmaktan çok, Avrupa’da Fransız hegemonyasını sağlamak amacıyla idi.**²¹

Pierre Du Bois, muhtemelen Coutances, Normandiya’da veya yakınlarında dünyaya geldi. Paris Üniversitesi’nde eğitim gördü ve St. Thomas Aquinas’ın vaazlarına katıldı. Kilise’nin doktrinlerini yaymak için görevlendirilen aynı zamanda Dante’nin de hocası olan Siger of Brabant’dan Aristoteles’nun *Politika* eseri üzerine dersler aldı. Fransa’da yaşanmakta olan devrimler sırasında hukuk üzerine kariyer yapma fırsatı buldu. O dönemde seküler hukuk, kilise hukuku üzerinde ciddi bir baskı kurmakta ve yavaş yavaş yaşanan değişimlerle beraber onun yerini almaktaydı. Yine de kilisenin taraftarları ciddi bir güç oluşturmaktaydı. Kral Adil Philip ve 7. Boniface arasındaki çekişme ona tarihi bir fırsat sundu ve kralın baş danışmanı olacak konuma gelmesine vesile oldu. Eserini kaleme aldığı 1306 yılından önce bilinmeyen bir sebeple fakat Fransa ile ilişkilerini koparmadan, Fransa’dan ayrılarak İngiltere’ye gittiğini ve İngiliz Kralı 1. Edward’ın hizmetine girdiğini görmekteyiz.

1306 yılında en önemli eseri olan ve tüm politik ve sosyal reformlarla ilgili düşüncelerini dile getirdiği kitabı kaleme aldı. Eserin temelinde Kral Edward’a gönderme yapmakta ve Kutsal Topraklar’ı geri alması için çağrıda bulunmaktaydı. Kutsal Topraklar’ı geri almak için hazırlanmış en iyi planları içeren eserinde, Papa’nın gücünü kırmaktan, Papalığın elinden imkânlarının alınarak seküler güçlere geçirilmesi ve Fransa Kralı’nın Hıristiyanlığın lideri haline getirilmesine kadar bir dizi reform çalışması bulunmaktaydı.

Pierre Du Bois için de tıpkı Dante veya Padovalı Marsil gibi barış en öncelikli şeydir. Haçlı Seferi’nin başarılı olabilmesi için, Hıristiyan milletlerin arasında barışın sağlanmış olması gerekmektedir. Dante’den farklı olarak monarşiye inanmamakta ve **‘Hıristiyan Cumhuriyeti’ni bir federasyona benzeterek bir Konsey tarafından yönetilmesini** savunmaktadır:

²¹ Lord Gladwyn, **The European Idea**, London, The New English Library Limited, 1967, s.12-24.

“Milletlerin farklılaşmasından beri, insanların tümünün uyacağı bir kişiye inanmıyorum, belki ruhani olarak insanların itaat edeceği bir tek prens olabilir ama daha fazlası olamaz.”²²

Du Bois, Kilise’de ciddi bir reform gerçekleştirilmeden de barışın tam olarak sağlanamayacağını düşünmekteydi. Papa’nın, Hıristiyanlar arasında birliğin sağlanabilmesi ve Kutsal Toprakları ele geçirmek için uluslararası toplumun organize edilmesi ve Konsey’in toplanabilmesi için insiyatif alması gerektiğini düşünüyordu. Ve bütün bunların üzerinde, aradaki uyuşmazlıkların halledileceği bir uluslar arası yargı kurumlarının olması gerektiğini söylemekteydi, bu doğrultuda da projeler geliştiren **Du Bois, bağımsız prenslikler arasında bir “uluslararası adalet divanı” benzeri projeler** hazırlamıştı.

Lange, “Bu projenin karakteristik özelliğinin” realist bir ruha sahip olması olduğunu dile getirmektedir.²³ Du Bois gayet ciddi ve yaşadığı dönemin politik gerçekliklerini analiz edebilen bir düşünürdü. Evrensel bir monarşinin imkânsız olduğunu görebilmekteydi ve **problemlerin çözümü için bağımsız devletler arasında bir işbirliği olması gerektiğini ve uyuşmazlıkların çözümü için de bir uluslar arası adalet divanı olması gerektiğini** dile getirmekteydi. Söylemlerinin karşılık bulmamasının nedeni, yaşadığı döneme göre çok realist bir yapısının olmasıdır. Realist yapısı yaşadığı döneme fazla gelmekteydi ve çok az insan onun gibi realist olmayı başarmıştı.

Zamanla, Avrupa’da anarşi yükselmeye başlamıştı. Ortaya çıkmaya başlayan tehlikeli ve güçlü mutlak krallıklar, Avrupa’da birlik duygusunu mahvetmeye başladı. Avrupa Hıristiyanlığın merkezi miydi? Petrarch pek çok bölgede “Hıristiyanlığın bilinmediği veya umursanmadığı” bir durumda Avrupa’nın çöküşüne dövinürken böyle düşünüyor gibi görünmüyor:

“Kendinizi farklı bir zamanda hayal edin: Kıtamızın en son sınırları olan Gaul’in tamamı, kıtanın dışında kalan Büyük Britanya feci savaşlarla zayıflamış olsun. Almanya ve İtalya iç sorunlarla savaşmakta ve kendi ateşinde yanmakta, İspanyol krallıklar birbirleriyle savaşmakta, Yunanistan kendi kendine yetemez halde

²² Chr. L. Lange, **Historie de l’Internationalisme, (Christiania, 1919)**, Vol.I, chap.iv: “Les precurseurs de l’Internationalisme Moderne.” den aktaran Rogemont, **a.g.e.**, s.64.

²³ **A.e.**, s.65.

ve sıkıntılarla uğraşmakta olsun. Avrupa'nın diğer bölgelerinde de artık İsa unutulmuş veya saygı gösterilmemekte, Lordumuzun doğum yeri ve mezarının olduğu yer, Hristiyanlık için iki cennet, köpekler tarafından ayaklar altında darmadağın edilmiş ve ulaşmak isteyenlerin bulamayacağı bir yer haline gelmiş olsun. Kim Galli bir kralın bir İngiliz bölgesinde yaşayabileceğini ve belki de ölebileceğini hayal edebilirdi? Şu an orada yaşadığını görebilmekteyiz ve muhtemelen de orada ölecektir. Kim İngiliz ordusunun Paris'in kapılarına dayanabileceğini hayal edebilirdi? Artık bu da gerçekleşti.''²⁴

1.3. Kral George Podiebrad ve Antoine Marini

Pierre Du Bois'nın planı ile hemen hemen aynı özelliklerde bir diğer plan, aradan yüzelli yıl geçtikten sonra, Avrupa'nın diğer bir ucunda, başka bir monark tarafından kaleme alınacaktır.

Avrupa'da bütünleşme çabaları tarihinde ilk bahis konusu olması gereken belki de Bohemya Kralı Çek asilzadesi George Podiebrad idi. Podiebrad planı, esas itibariyle danışmanlarından Antoine Marini tarafından hazırlanmıştır. Marini, 1461 yılında Roma'ya gitmiş, Avrupa'daki ortamı değerlendirmişti. Macar Kralı Varva'nın 1444'te ölümünden sonra bir boşluk ortaya çıkmış, 1453'te Fatih Sultan Mehmet Han'ın komutasındaki Osmanlı orduları İstanbul'u fethederek Bizans'ın varlığına son verdiği gibi Ortaçağ'a son verip Yeniçağ'ın başlamasına yol açmıştı. 1459 yılında Papa Pius'un Haçlı Seferlerini övdüğünü de dikkate alan Marini, **Türlere karşı koyabilmek için Hristiyanların kendi aralarında barış tesis etmeleri gerektiğini** vurguluyordu. Marini, Kral Podiebrad için hazırladığı planda, "Avrupalı hükümdarların kendi aralarında uyuşmazlıkların çözümünde kuvvet kullanmaktan vazgeçmeleri, dışarıdan bir saldırı karşısında ise karşılıklı yardımlaşma, destek ve sevgi sağlanmasını" öneriyordu.²⁵

Tarihe "Kral Podiebrad'ın Planı" olarak geçen ve aslında Marini'nin hazırladığı tasarı oldukça ilginçtir. Bu plana göre **Congregatio adı verilen bir meclis toplanacak, bütün krallıklar bu meclis'te temsil edilecekti.** Congregatio, en yüksek askeri merci olacak ve her devletin sağlaması gerekli asker miktarını belirleyecekti. Ayrıca bu silahlı kuvvetlere komuta edecek bir milletlerarası komuta

²⁴ Epistula 7 del libro dele Familiari, a Stefano Colonna'dan aktaran Rougemont, a.g.e., s.66.

²⁵ Kabaalioglu, a.g.e., s.23.

konseyi ve başkomutan tayin etmek yetkisi de Congregatio'da olacaktı. Congregatio adı verilen Meclis'in ilk beş yıl Basel'de toplanması, daha sonra ise sırayla üye devletlerin başkentlerinde oturumların gerçekleştirilmesi öngörülmüştü. Congregatio'da prensler, milliyetlerine göre gruplaşmaktaydı. Tüm yasama, yürütme ve kısmen de yargı işlevlerini yerine getirmek, bütçeyi onaylamak, savaş ve barış konularını karara bağlamak yetkisi olan bu Meclis'in emrindeki ordu da her üye devletin öngörülen kotalara göre katılacağı bir güçten oluşacaktı. Ayrıca, Judicium adı verilen bir yargı organı, üye devletler arasındaki uyuşmazlıkları çözümlenmekle görevlendirilecekti. Syndic adı verilen bir muhasip üye, her devletin gelirine göre ortak bütçeye yapacağı katkıyı belirleyecek ve mali katkıyı sağlamayan üye devlete karşı silahlı kuvvet kullanılacaktı.

Bu plan bir ölçüde ilgi gördü. Polonya Kralı, 1462 yılında Hlohov'da imzalanan Polonya-Bohemya Savunma İttifak Antlaşması ile Podiebrad'ın planını kabul etti. Ayrıca Venedik'te, Fransa, Macaristan, Burgundy ve Bavyera ile görüşmeler devam ediyordu. Bazı tarihçiler tarafından Podiebrad'ın bu girişimlerinde Papa'yı görüşmelerin dışında bırakmakla büyük bir taktik hatası yaptığı savunulmaktadır. Ancak plan Ortodoks Hıristiyanlarca benimsenmemişti. Planın din unsurundan ziyade vatandaşlık ilkesinden hareket eden ilk uluslararası örgütlenme projesi olduğu söylenmektedir. Daha sonra Avrupa'da Türklere karşı Avrupa devletlerini birleşmeye çağıran Kral Podiebrad, Papa'nın tepkisi nedeniyle kiliseden aforoz edildiği gibi, Vatikan'ın isteği üzerine Macar Kralı'nın Bohemya'ya saldırısı sonucu tahtından olur.²⁶

Dönemin iki papası tarafından da sahip çıkılmamasına rağmen, Podiebrad'ın planı Avrupa tarihi açısından önemli noktalardan biri olarak dikkati çekmektedir. Planın en önemli özelliği, **ulusal devletlerin veya prensliklerin kendi kendine hareket etme kabiliyetlerini engellemeden fakat bazı ulusal sınırlamalar da getirerek, kıta genelinde ilk defa bir federasyon sistemini öngörmesidir:**

“Yunanlıların kötü kaderi veya İstanbul ve diğer önemli toprakları kaybetmiş olmamıza rağmen, yine de zaferi amaçlıyorsak, kendimizi Hristiyanlığın koruyucusu olarak görüp ona göre bu onurla hareket etmek zorundayız. Bu yüzden aramızdaki savaşlara, uyuşmazlıklara ve hırslarımıza bir son verip bir arada hareket etmek

²⁶ V. J. Lewis, “The Bohemian Project of 1464”, *New Commonwealth*, No:1, 1933, s.10.

durumundayız, ‘Kutsal Ruh’ yeniden uyandırmalı ve tüm prenslerin, lordların, düşünürlerimizin anlaşması ile aramızda barışı, kardeşliği ve ittifakı kurarak, tanrıya olan saygımız doğrultusunda hareket etmeli ve kaderimizi, geleceğimizi kurtarmalıyız.’²⁷

Bu projenin, ilk üç bölümü, anlaşmaya taraf devletlerin aralarında savaşmamalarını, birbirlerine karşı düşmanlık beslememelerini ve herhangi bir üye ülkenin sınırları içerisinde gerçekleşecek bir olay durumunda birbirlerine yardım etmelerini öngörmekteydi. Dördüncü bölüm de, uluslararası adalet konusu ve işbirliği ile ilgili önemli konuları düzenlemekteydi:

“(…) Dördüncü olarak, eğer bir veya birkaç anlaşmaya taraf olmayan devlet herhangi bir saldırıya maruz kalmadan, aramızdaki sevgi ve barış ortamını bozmaya kalkışır ve bize karşı düşmanca tavır takınmaya başlarsa, herhangi bir davet beklemeksizin Konsey elçilerini barışın tekrar temini için ilgili yerlere göndermesi gerekmektedir, ilgili durumun barışçı yollarla çözülememesi durumunda da bütün üye devletlerden oluşturulacak bir güç, barışın sağlanması için harekete geçirilecektir.”²⁸

Federasyonun organları olan Adalet Divanı, Meclis ve ortak askeri gücün nasıl oluşturulacağı ve finanse edileceği de bu bölümde ele alınmaktadır:

“(…) Ama barışın adil bir yargı düzeni olmadan mümkün olamayacağı gibi adalet olmadan barışın sağlanması da düşünülemez... İlk olarak bir genel kurulu oluşturmayı ve meclisi kendini nerede bulacaksa toplamayı, böylece adaletin her tarafa dağıtımını başarmalıyız. Bu kurulun oluşumu meclisin oluşumuna orantılı olarak, kişiler ve konumlarına göre olmalıdır... Yargıç ve yardımcıları hiçbir baskı veya etki altında kalmadan tamamen koşulların doğal sonuçlarına göre hareket etmeli ve kararlarını alabilmelidir. (...) Ve iyiniyetin simgesi olan bu antlaşma, Türklere karşı Hıristiyanlığın korunması ve savunulmasının başarılı olabilmesi ve Kutsal Roma Kilisesi ve Katolik mezhebinin zaferi ve onuru için, kaynakların ve güçlerimizin seferber edilmesinin bir teminatıdır. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için kiliselere, krallara, prenslere ve lordlara gerekli yardımın yapılması, ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir.”²⁹

Her ülkenin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesine paralel olarak, projede belirtildiği üzere, Meclis’in hangi ülkede toplanacağına göre Meclis’in genel kurulu, bu ülkenin sorumluluklarını ve getirilerini bilen insanları tarafından idare edilecektir:

“Biz, Fransa Kralı, diğer krallıklar Gaul, Almanya, İtalya ve İspanya krallıkları, birliğimize katılan her ülkeye Meclis’de eşit söz hakkını vermekteyiz, ama bazı ülkelerin farklı yönde tutum takınmaları gibi durumlarla karşılaştığımız zaman

²⁷ Rogemont, a.g.e., s.69.

²⁸ A.y.

²⁹ A.y.

çoğunluğun kararı doğrultusunda hareket etmeyi ve çekincesi olan ülkeye karşı ortak tutum takınmayı da garanti altına almaktayız.”³⁰

Projenin son öngörülerinden biri de neden projenin sonuçlanamadığını ortaya koymaktadır: Tutarsız bir şekilde, kilisenin topladığı vergilerin Hıristiyanlığın koruyucusu olan bu Meclis’e tahsis edilmesini Papa’dan isteyen prenslerin isteklerinin 11. Louis tarafından kibarca reddedilmesinin ve Papa’nın da bunu desteklemesinin³¹ ardından Podiebrad’ın projesi bir anlam ifade edemez hale gelerek tarihe gömülmüş oldu.

Kral Podiebrad pragmatik bir düşünürdü, böyle bir plan üretmiş ilk monark olması tesadüf değildi. Amaçladığı şey tam olarak bir ‘Hıristiyan Barışı’ydı ve böyle bir barışı gerçekleştirebilmenin tek yolu Türklere karşı zaferin kazanılmasıydı.³² Bu dönemde yapılan planların tamamını Hıristiyan Barışı anlayışı içerisinde değerlendirebiliriz.

1.4. Aeneas Silvius Piccolomini: İlk ‘Avrupa’

Buraya kadar bahsettiğimiz kişilerin, Dante, Du Bois ve George Podiebrad, planları, “Avrupa” ile ve *de facto* olarak Hıristiyanlık ile ilgili olmakla birlikte hiçbir zaman “Avrupa” kavramını ve özne olarak “Avrupalılar”ı kullanmamışlardı. İlginçtir ki, bir *pagan* terim olarak “Avrupa”yı ilk defa bir papaz, Rönesans’ın başlangıcı diyebileceğimiz bir zaman da bir birlik oluşturmak için çaba sarfetmiş olan insanlığın bu parçasını ifade etmek için kullanmıştı.

Aeneas Silvius Piccolomini, zamanının en ünlü hümanistlerinden biridir ve 1458 yılında George Podiebrad’ın Bohemya krallığına seçildiği ve İstanbul’un henüz fethedildiği bir dönemde 2. Pius adını alarak papalığa yükselmişti. Aeneas Silvius, Avrupa’yı “bizim baba ocağımız, evimiz, herkesin aynı korkuları paylaştığı

³⁰ A.y.

³¹ A.y.

³² Kende, a.g.m., s.234.

yer” olarak tanımlamaktaydı: “Şimdi Avrupa’da, evimizde, baba ocağımızda, yaşadığımız yerde saldırıya uğramakta ve öldürülmekteyiz.”³³

Hayatının sonlarına doğru genel bir kozmografi yazmaya başlamıştı ama sadece Asya ve Avrupa bölümlerini bitirmeye ömrü yetti. Bu eserde, yüzyıllardan beri ilk defa Avrupa coğrafi bir nitelemenin ötesinde bir insani ve tarihi nitelendirmeyle ifade edilmekteydi. Aeneas Silvius, **Avrupa’dan sadece fiziksel bir gerçeklik olarak değil, aynı zamanda politik, eklesiastik, ekonomik ve toplumsal şartları içinde barındıran kısacası “kültür” diyebileceğimiz bir gerçeklik olarak bahsetmekteydi.**

Denis Hay, Piccolomini için, kimsenin Avrupa’yı ondan daha iyi bilemeyeceğini ve 1458 yılında 2. Pius olarak papalığa yükselince, en önemli gündem maddesinin Hıristiyanlığın Türklere karşı savunulması olduğunu, Pius için Hıristiyanlık ile Avrupa’nın “bir” ve “aynı” olduğunu belirtmektedir.³⁴

Pius, *Fatih Sultan Mehmed’e 2. Mektup* adlı eserinde Hıristiyanlığın ve aynı zamanda Avrupa’nın kaynaklarını saymakta ve Avrupa dışındaki gerçek Hristiyanların varlığını reddetmekteydi:

“Hristiyanların ne kadar güçlü ve büyük olduğunun, İspanyolların onurlarının, Fransızların savaşçı ruhlarının, Almanların nüfuslarının, İngilizlerin güçlerinin, Polonyalıların korkusuzluklarının, Macarların enerjisinin ve İtalyanların zengin, ateşli ve yetenekli ordularının büyüklüğünü göremeyecek kadar cahil olmanıza inanamıyorum.”³⁵

Fatih Sultan Mehmed’in Avrupa dışındaki Hıristiyanlar üzerindeki gücünden dolayı övünmesine rağmen, 2. Pius onları yanlış Hıristiyanlar olarak göstermekten çekinmemekteydi:

“Hıristiyan gibi ibadet etmelerine rağmen, Ermeniler, Jacobites, Maronites ve diğerleri büyük bir hata içerisindedir. Siz İstanbul’u istila ettiğiniz zaman Yunanlılar Roma Kilisesinden ayrıldılar. Floransa’da kabul ettiğimiz kuralların hiçbirisine uymadılar ve hatalarına devam ettiler.”³⁶

³³ A.e., s.72.

³⁴ Denys Hay, “On a Problem of Terminology: Europe and Christendom”, *Diogenes*, No:17, 1957, s.25.

³⁵ A.y.

³⁶ A.y.

Papa, ‘‘Hıristiyanlığın kalbine’’ dolayısıyla ‘‘Avrupa’nın kalbine’’ kadar yaklaştığı zaman, Fatih Sultan Mehmed’in Hıristiyanların g¼c¼n¼n farkına vardığıını söylemektedir. Oysa Fatih Sultan Mehmed Hıristiyan olmayı kabul etse, O’na ‘‘t¼m Yunanistan’ın, t¼m İtalya’nın ve dolayısıyla t¼m Avrupa’nın saygısı’’nın söz¼n¼ de vermektedir. Hayatının sonunda, haçlı birliklerinin başarısı için dua ederken şunları söylemektedir:

‘‘D¼řmanlarımız karşısında bize zaferi g¼ster, böylece Yunanistan’ı geri alabilme becerisi g¼stererek yeniden t¼m Avrupa boyunca dua etme şansına sahip olabilelim.’’³⁷

Buradaki en önemli nokta; **Yunanistan, İtalya ve Hıristiyanlık üçlemesinin ‘‘t¼m Avrupa’yı simgelemesidir.** Rougemont, bu durumu ilk defa 20. y¼zyılda Valery’nin k¼lt¼r¼m¼z¼ ifade etmek için kullandığı Atinalılar, Roma ve İsrail üçlemesine benzetmektedir.³⁸

George Podiebrad’ın Basel’de ilk federal Meclisi toplama fırsatı bulduğu 1464 yılında Ancona’da Hıristiyan prensleri toplama çağrısı yapan 2. Pius, karşısında silahları ve liderleri olmayan bir grup maceraperestten başka bir şey bulamadı. Bu olaydan birkaç hafta sonra da uğradığı hayal kırıklığının etkisiyle öld¼. Bu sonucu önceden görmüş olmalıydı çünkü Papa olmadan on yıl kadar önce şunları yazmıştı:

‘‘Hıristiyanlığın ne Papa ne de İmparator dâhil herkesin uyacağı bir lideri bulunmamaktadır. Artık saygı ve itaat kalmamıştır. Sadece bir kurgu ve isim olarak Papa ve İmparator kalmıştır. Artık her şehir kendi kralına, her ev kendi prensine sahip.’’³⁹

2. ‘Savaş’ Problemi ve Ulus Devletin Yükselişi

Siyaset bilimciler ve devlet adamlarına göre 16. y¼zyılda üç büyük olay d¼nyanın ve uluslar arası ilişkilerin şeklini değiştirmeye başlamıştır. Bunlar; coğrafi keşifler ve kolonileşmenin başlangıcı, reform ve 5. Charles’in büyük

³⁷ A.y.

³⁸ Rougemont, a.g.e., s.75.

³⁹ A.y.

imparatorluğunun çökmesidir. Bu üç büyük olayın etkileri Avrupa üzerinde çok çeşitli ve farklı boyutlarda hissedilecektir.

Büyük coğrafi keşifler Avrupa'nın dünya genelindeki en güçlü konumuna ulaşması sonucunu doğurmamıştır (bu süreç 18. yüzyılda gerçekleşecektir) ama kutsal imparatorluk idealinin bozguna uğradığı bir dönemde, ekonomik emperyalizm macerasının başlamasına, Avrupa uygarlığının yaratıcı merkezlerinin Atlantik'in öteki yakasına taşınmasına, kapitalizmin temellerinin atılmasına ve ulus devletin ilk örneklerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Diğer bir yandan, bu durumun fark edildiği yerler, çelişkili bir şekilde Thomas Moore ve Campenella gibi ütöplastlerin Yeni Dünya'ya atıflarında görölmektedir.⁴⁰

Dönemin ileri gelen düşünürleri, Avrupa'yı hep var olarak kabul etmiştir. Avrupa'nın gerçekliği nefes alınan hava gibi görölmektedir. Düşünürler Avrupa'yı iyi tanımakta, Avrupa'da özgürce hareket etmekte, Avrupa hakkındaki fikirler, diyaloglar, polemikler devam etmektedir. Guillaume Postel, "Bir bütün olarak Avrupa"⁴¹ nitelendirmesiyle Avrupa'nın dünyanın merkezinde yer aldığını ve İspanyol ve Portekiz keşifleriyle daha da merkeze taşındığını ifade etmektedir. Avrupa'nın evrenselliğini, tartışılmaz konumunu tehdit eden tek şey Türklerdir.

Reformun yol açtığı derin krizlerin sonuçları, Avrupa'nın bölünmesine, Hıristiyanlığın tek başına yaptığı etkiden daha fazla bir etkide bulunmamıştır. Bu dönemde kaleme alına eselerde de bu şekilde bir bakış açısı mevcuttur.⁴² Avrupa için Calvin, Luther veya Loyola çok büyük figürlerdi fakat hiçbirisi 'Avrupa'dan söz etmemektedir, hala daha Avrupa için bir birlik fikri tam değildir.

Diğer yandan, Kutsal İmparatorluk ideali etrafında Avrupa'nın politik bir ideal olarak birleşebileceği fikri hiç olmadığı kadar gerçeğe yakın olarak düşünölmeye başlanmıştır. Bu fikre paralel olarak, 5. Charles kendisini Alman İspanyol ve diğer küçük devletlerinin, Napoli'nin, Milano'nun ve günümüz

⁴⁰ A.e., s.77.

⁴¹ Guillaume Postel, **Abrege de Cosmographie**'den aktaran Rougemont, a.y.

⁴² Bilinen tek farklı görüş, Tomasso Campanella'dır. (1568-1639) Campanella, Reform'un, eski Katolik Avrupa'da mevcut bulunan 'halkların ve prenslerin birliği'ni bozduğunu düşünmektedir. Avrupa'nın daha fazla Türklere karşı dayanamayacağını düşünmekte ve Hristiyanlığın kurtuluşu için keşfedilmesinde emeği geçen 'evrensel kral' Katolik Ferdinand'a teşekkür ederek, Amerika'ya taşınmayı gerekli görmektedir.

Fransa'sının bir parçasının başında bulmuştur ki bu, kıtanın dörtte üçünü içeren bir bölgeyi ifade etmektedir. Fakat 1558'de ölümünden sonra geriye ne kalmıştır, kilisenin birliği bozulmuş, Fransa Türklerle ittifak kurarak Avrupa'nın geri kalanını karşısına almış, İspanya birçok bölgesel özgürlüklerini kaybetmiş, bütün Almanya anarşi içerisine girmiş, İtalya kontrolü yitirmiş, temellerini Avrupa'lı bankerlerin ve armatörlerin attığı Yeni Dünya İber yarımadasının tekeline girmiştir.⁴³

Bir başka açıdan da ulus devlet fikrinin yükselişi beraberinde getirdiği mutlak bağımsızlık fikri ile 'savaş' probleminin öncülü olmuştur. Aynı zamanda, ticaretin patlamasının bir sonucu olarak tüm kıta bir uluslar arası hukuk problemiyle karşı karşıya kalmıştır. Hugo Grotius tarafından bulunan uluslar arası hukuk, deniz hukukunun temel prensipleri üzerine kurulacaktır. Ulusların hukuku (law of nations-jus genetium) problemi de kolonilerle birlikte yükselişe geçecektir. İnsan ırkının birliği fikri bir politik ve metafizik ideal olarak önemli eserlerde dile getirilecektir, Avrupa özelinde de Avrupalılar arasında bir birlik fikri acil bir politik mesele olarak hiç olmadığı kadar çok dillendirilecektir.

Salamanca'da profesör olan ve Suarez ile birlikte ulusların hukukunu kurucularında birisi olan Dominik'li Francisco de Vitoria (1480–1546) savaş üzerine kaleme aldığı eserinde, yararları ve avantajları olmasına karşın eğer bir savaş ulusun zararına sonuçlar doğuracaksa bu savaşın meşru olmadığını söylemektedir:

“(…) bir devlet tüm dünyanın bir parçasıdır ve bir Hıristiyan bölge de aynı şekilde, tüm ulusların bir parçasıdır, benim görüşüme göre, eğer bir savaş bir bölge veya devlet için faydalı fakat tüm dünya için zararlı sonuçlar doğuracaksa, bu sebepten dolayı yasal değildir. Örnek olarak, eğer İspanya Fransa'ya karşı bir savaş başlatırsa, bu savaş İspanya Krallığı'nın yararına ise, ama savaş Hıristiyanlık için büyük zararlar ve tehlikeler (örneğin, Türklerin Hıristiyan bölgeleri ele geçirebilme fırsatı gibi) doğurabilecekse, İspanya kesinlikle bu savaştan vazgeçmelidir.”⁴⁴

Castile Büyük Meclisi'ne gönderdiği mektupta Vitoria, tekrar aynı düşüneyi işlemekte ve savaşın zararlarını ifade etmektedir:

⁴³ A.y.

⁴⁴ Francisco de Vitoria, **Relectiones theologicae tredecim**, Venice Edition, 1626.'dan aktaran Rougemont, a.g.e., s.78.

“(…) Tanrı prensleri ve düşmanlarını affetsin fakat savaşlarında dolayı affetmesin; savaşlar prenslerin iyiliği için icat edilmedi, insanların iyiliği için icat edildi; siz kendiniz değerlendirin, savaşlar İspanya, Fransa, Almanya veya İtalya’ya fayda mı sağlıyor yoksa tüm bu ülkelere zarar mı veriyor.”⁴⁵

Montesquieu da ünlü eserinde, **“Eğer ülkemin yararına olacağına dair bir şey biliyorsam, ama bu şey Avrupa’nın ve insanlığın zararına olacaksa, bunu bir suç olarak görmeliyim.”** diyecektir.

2.1. Machiavelli’de Birlik

Antikçağın devlet görüşünü, Rönesans’ın eğilimleri ile birleştiren ilk düşünür, Machiavelli’dir. Machiavelli, Ortaçağ ile bağlantıyı kesen, onun ahlak ve din anlayışının yerine politikayı etkisine alan yepyeni bir sistem getirmiştir. Bu yeni sistemin temeli zora dayanıyordu ve gerekçesi ve geçerliliği ise **İtalyan Birliği’nin savunulması**ydı.⁴⁶ Machiavelli, Tanrı Krallığı dışında, tamamen insan krallığına dayalı bir devlet arayışına girer. Modern ulus devlet fikrinin doğuşu Machiavelli ile başlar. İtalya’nın parçalanmış hali, kent devletlerinin savunmalarını paralı askerlere yaptırmaları, hele hele Pisa-Floransa savaşı sırasında paralı askerlerin ihaneti O’nu müthiş etkiler. Yine, bu savaş sırasında diplomat olarak Fransa’ya gittiğinde, İtalya’nın bir öz ordusu olmadığından, ciddiye alınmadığını ve aşağılandığını görür. O bundan hareketle ulusal bir ordu ve ulusal bir devlet fikri geliştirir.⁴⁷

16. yüzyılda gerçekleştirilen tüm bu derin entelektüel faaliyetler arasında Avrupa’dan bir gerçeklik (entity) olarak bahseden çok az esere rastlamaktayız. Sırada Machiavelli’nin (1469–1527) fazla bilinmeyen bir eserinden, *Savaş Sanatı*’ndan bir parça var, burada Aristotle tarafından yapılan Asya ve Avrupa karşılaştırılmasının geliştirilmiş bir versiyonu bulunmaktadır:

“Avrupa’da birçok ünlü savaşçı vardır, ama Asya ve Afrika’da bunların sayıları çok azdır. Bunun sebebi Asya ve Afrika’da bir ya da iki monarşik yönetim bulunurken, çok az sayıda da cumhuriyet vardır. Avrupa’da ise aksine birçok krallık bulunmaktadır ama aynı zamanda birçok cumhuriyet de mevcuttur. İnsanlar

⁴⁵ A.y.

⁴⁶ Akad, a.g.e., s.70.

⁴⁷ Faruk Deniz, “Machiavelli: ‘Şeytan’ mı, ‘İnsan’ mı?”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:23-24, Mart 2000-Eylül 2001, s.116.

ülkelerinde istihdam edilerek ve kendilerine fırsat verilerek daha güçlü ve mükemmel hale gelmekte ve yeteneklerini gösterebilme fırsatı bulabilmekte, kral, prens ya da devlet adamı olabilme fırsatını yakalayabilmektedirler, yani ne kadar çok devlet var ise o kadar fazla sayıda büyük adam yetiştirebilmek mümkündür. Devlet sayısının az olması durumunda da az sayıda adam yetişecektir.

Avrupa'yı düşünecek olursak, Avrupa'nın birçok krallık, cumhuriyet ve diğer yönetim şekilleriyle dolu olduğunu görebileceğiz ki bunların hepsi birbirlerine karşı sonsuz bir kıskançlık içerisindedirler, buna bağlı olarak da ordularını cesaretli ve onurlu bir askeri liyakat içerisinde sürekli olarak disiplinli tutmaları gerekmektedir.⁴⁸

Avrupa ve Asya'nın yönetim şekillerinin ortaya çıkışına yönelik bu değerlendirmelerden sonra süreç içerisinde gelinen noktaya nasıl ulaşıldığını ve düzenin bozulma sebeplerini sıralamıştır:

“Roma İmparatorluğu, Avrupa, Afrika ve Asya'daki bütün krallıkları ve cumhuriyetleri fethettiği zaman, liyakat ve yeteneklerin gelişebileceği bir ortam Roma'da devam etmemiştir, böylece Avrupa'da ve Asya'da yetişecek olan büyük adamlar günden güne eriyip gitmeye başladılar, gün geldi böyle adamlar bulmak çok zorlaştı. (...) ve böylece imparatorluk barbarlar tarafından ortadan kaldırıldı, imparatorluğun parçaları kendilerini toparlama fırsatı bulamadılar çünkü bu çok zor bir durumdu ve iyi bir idare ve disiplin isteyen uzun zaman sürecek bir uğraştı. Artık hıristiyanlık değerlerinde ve yaşam şekillerinde büyük bir değişim yaşadı, bu değişim öyle bir hal aldı ki artık önceden yapmayı becerebildikleri gibi kendilerini koruyamayacak kadar aciz duruma geldiler.

(...) Artık savaşlar sürekli ölüm, tüm hayatlarını işçi ve hizmetkâr olarak geçirecekleri düşman topraklarında sonsuz esirlikler gibi mağlubiyetlerle sonuçlanmaya başladılar. Bir şehir alındığı zaman, ya yerle bir ediliyor, ya şehrin sakinleri topraklarından koparılıyor, farklı yerlere dağıtılıyor, son haddine kadar çaresizliğe terk ediliyorlar, bu şeytanların başarısı ordularında disiplini muhafaza edebilme başarıları ve savaş sanatına etkin bir değer vermekten ileri gelmekteydi.”⁴⁹

2.2. Jean Bodin'in Cumhuriyet'i

Machiavelli'yi kıyasıya eleştiren ama aslında onun devamı sayılan Jean Bodin, 16. yüzyılın Fransa'da yetiştirdiği bir başka mutlakiyetçi düşünürdür. Eserleriyle birkaç amacı birden hedef almıştı: kralın mutlak iktidarını güçlendirmek ve onu ülkedeki karma yönetimin savunucularından kurtarmak, din kavgaları

⁴⁸ Niccolo Machiavelli, **The Art of War**, Çev. Peter Bondanella, Mark Musa, London, Penguin Books, 1995, s.48.

⁴⁹ A.y.

yüzünden bozulmaya yüz tutan **Fransa'nın birliğini sağlamlaştırmak** ve ona kalkınma yollarını göstermek, zamanın dini, siyasi kargaşalığı arasında kurtuluş yolunu gösterecek hukukun genel ilkelerini ortaya koymak ve siyasal bilimin temellerini atmak.⁵⁰

Jean Bodin (1525–1596), 1566 yılında Paris'te basılan, *Tarih Çalışmalarını Kolaylaştırmak için Yöntem* adlı eserinde, **insan ırkının tek bir bütünden meydana geldiğini söylemekte ve Avrupalıların başardığı “tüm insanlığı birbirine bağlayan ve evrensel bir paylaşmayı” mümkün kılan dünya ticaretine teşekkür etmektedir.** Ama bu evrenselliğin sözde kalmaması için etkili bir şekilde üzerine düşülmesi gerekmektedir. Eğer bu gerçekleşmezse herhangi bir politik sonuç alınamaz ve kaçınılmaz olarak yine yerini devletlerarası bir anarşi ortamına bırakır:

“Dünya üzerindeki tüm krallıklar, imparatorluklar, tiranlıklar ve cumhuriyetler birbirlerine karşı uluslar hukuku veya otoritelerin meşruiyetleri açısından herhangi bir üstünlük olmaksızın bağlıdırlar. Böylece dünya büyük bir şehre benzemekte ve tüm insanlık da bu şehrin sakinleri gibidir. Basit bir hukuka tabidirler ve hepsi aynı kandan gelmekte ve aynı gücün koruması altındadırlar. Bu imparatorluğunun kendi gücünü sınırsız sayması, ulusları tek bir çatı altında bir arada tutmaktan yoksun bırakmaktadır. Bunun sonucu olarak da prensler silahlara ve anlaşmalara başvurmaktadır.”⁵¹

Böylece tekrar aynı gerçeğe, devlet gerçeğine ve devletlerin bitmez tükenmek bilmeyen, umarsızca mücadeleleri gerçeğine dönmüş oluyoruz. Jean Bodin *Cumhuriyet*'de bununla ilgili olarak, bir prensin büyüklüğünden çok komşularının acizliği ve zararlarının, prensin gücünden çok ötekilerin zayıflığının önemli olduğunu söylemektedir. Kitaptaki düşünceler, kimi zaman tarihin seyrini izler, kimi zamanda evrensel hukuku sistemleştirir. **Bodin, bütün girişimlerinde bütünleştirici bir düşünür olarak dikkat çeker.** Ona göre, görkemli ve evrensel kozmik uyum çerçevesi içinde en dokunaklı şey yer almıştır: “Cumhuriyetlerin doğru yönetimi.” İki temel felsefeye odaklanır: bir yanda egemenliğin kurumsallaştırılması, öte yandan uyumlu bir adaletin savunulması.⁵²

⁵⁰ Akad, a.g.e., s.78.

⁵¹ A.y.

⁵² “Jean Bodin”, **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, Ed. Philippe Reynaud, Stephane Rials, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.143.

Buna karşılık daha Machiavellian bir tonda olan Francisco Suarez (1548–1617) kendini insan ırkının ‘birliği’ni yüceltme fikriyle sınırlı tutmuyor, devlet arasında gerçek bir ittifak oluşturabilmek için uluslar hukuku fikrini ortaya atıyor ve bu yönde öneride bulunuyordu:

“İnsan ırkı, içerisinde çok farklı türden insanlar ve krallıklar barındırıyor olsa da her zaman için temelinde bir ‘birlik’ barındırmaktadır, bu temel hem ahlaki hem de politik bir fikir olarak herhangi bir ulusa bağlı olmayan yabancıları bile içeren bir şekilde karşılıklı sevgi ve hoşgörünün doğallığından gelmektedir.

O yüzden, bir devlet, ulus ya da krallık kendi içindeki insanlardan mükemmel bir toplum inşa edebilir, ama diğer bir yandan bu devletlerin her biri ayrıca evrensel toplumun bir üyesi ve insan ırkıyla ilişki içerisinde, bu devletler refah içinde oldukları dönemde tek başlarına, hiç kimseyle karşılıklı yardımlaşmaya, işbirliğine ihtiyaç duymamakta, fakat diğer zamanlarda bazı konulardaki eksiklikler ve moral desteğe ihtiyaç vardır.

Sonuç olarak, çoğu toplum bu tarz ilişkilerin ve yardımlaşmanın temelde olduğu bir tür hukuk sistemiyle yönetilmeye ihtiyaç duymaktadırlar ve bu hukuk büyük ölçüde doğal hukuktan kaynaklanmaktadır, (...) bu hukukun bazı özel kuralları da aynı devletlerin deneyimleriyle oluşturulabilir.”⁵³

2.3. Erasmus: İlk Avrupalı

Erasmus, tipik bir 16. yüzyıl insanı olarak, Avrupa ile ilgili her şeyi söylemesine rağmen, ‘Avrupa’dan bahsetmemektedir. Hollanda’da doğan, Brüksel’de, Paris’te ve İngiltere’de yaşayan, İsviçre’de, İtalya’da ve Almanya’da bulunan Erasmus için Lange, “**Eğer bir anayurdu varsa orası Avrupa’dır.**” demektedir. Erasmus gerçek bir Avrupalı olarak çağdaş *lingua franca*, Latinceyi, anadili Flamanca kadar iyi konuşabilmekteydi. (aynı zamanda Avrupa kültürüne Hollandalıların kendilerine özgü katkıları olarak tanımlanan ülkesinin insanlarının karakteristik özelliği olan toleranslı olmayı da kişiliğinde bulundurmaktaydı)⁵⁴ Tüm hayatı ve eserlerine bakıldığı zaman ‘ilk Avrupalı’ olarak anılmayı hak ettiği görülebilmektedir.

⁵³ James Brown Scott, **The Catholic Conception of International Law**, Georgetown, Georgetown Books, 1934, s.77.

⁵⁴ Alan Bance, “The Idea of Europe: from Erasmus to ERASMUS”, **Journal of European Studies**, No:22, Mart 1992, s.2.

Prens'in yazarı Machiavelli'nin aksine, *Deliliğe Övgü ve Dulce bellum inexpertis* (Savaş, hakkında bilgisi olmayanlara iyi bir şeymiş gibi gelir) gibi eserlerin yazarı Erasmus, savaştan insanları iyi bir şekilde anlamakta, onları korkunç bir hayalet olarak görmektedir: "Büyük savaşçı, becerebilersen kendine bir bak, ...seni bir dini karakterin köpeği gibi hayal ediyorum"

Querella pacis adlı eserinde, savaş, Avrupalı devletlerin durumu, Türkler ve yeni yeni hissedilmeye başlanan milliyetçilik ile ilgili görüşlerini bulmak mümkündür:

"(...) Hıristiyan krallar tarafından dünyanın nasıl saçma bir şekilde silahlarla kışkırtılmaya başlandığını fark ettiğim için kendimden utanıyorum. Birisi çıkıp, eski bir belgeye dayanarak komşusunun topraklarından talepte bulunuyor... bir diğeri bir anlaşmanın detaylarından kaynaklanan sorumluluklarının yerine getirilmediği ve bozulduğunu iddia ediyor, üçüncü birisi komşu bir krala özel bir nedenden dolayı gizli bir gazez besliyor... ve bunların arasındaki en temel bağlantı nedir sorusunun cevabı, Despot olarak nitelendirilebilecek kurnaz karakterler insanların bir araya gelmesinden haz etmiyor çünkü kendi güçleri zayıflıyor diğer yandan bölünmeler sonucunda da güçleniyorlar, bu krallar hiçbir başka geçerli neden olmadığı halde insanların ulusal bir birlik oluşturmalarını engellemek ve insanların gücünü kırmak için savaşı destekliyorlar.

(...) Eğer söylendiği gibi Hıristiyanlar tek bir vücuttur ifadesi doğruysa, nasıl oluyor da her bir hıristiyan diğerinin refaha ulaşması için bir çabada bulunmuyor ve ona karşı bir sempati beslemiyor?

(...) Bir İngiliz bir Fransızın "doğal düşmanı"dır çünkü o Fransızdır, nehrin bu tarafında doğan birisi, bir İskoçtan nefret etmelidir çünkü o bir İskoçtur...bir Alman doğal olarak bir Fransızdan farklı düşünür...ne kadar saçma bir fikir ayrılığı! Bir yerin veya bölgenin ismi kalplerinizi kapatmak konusunda birbirinize uzaklığınızdan daha etkili olmaktadır, ...bu nasıl olur, yerler, uzaklıklar fiziksel olarak insanları birbirinden ayırabilir ama düşüncelerini ayıramaz. ... Ren nehri Almanları Fransızlardan ayırmıştır fakat aradaki güç Hıristiyanı Hıristiyandan ayıramaz, dağlar İspanyolları Fransızlardan ayırmıştır fakat bu ayrılık aynı kilisenin cemaati olmalarını sağlayan görünmez bağları koparmayı başaramamıştır, küçük bir deniz İngilizleri Fransızlardan ayırmış fakat aralarındaki doğal insani bağları koparmayı başaramamıştır ve hala karşılıklı olarak aynı dinin parçaları olmaları ve Yunan kültürüyle bağları devam etmektedir."⁵⁵

Erasmus, 1530 yılında yazdığı "*Türklerle Savaş ile ilgili Düşünceler*"inde kendini daha net ifade ederek, **son tahlilde ulus-üstü bir güç fikrine gelmiştir, bu**

⁵⁵ Desiderius Erasmus, *The Complaint of Peace: translated from the Querela Pacis A.D.1521*, London, The Open Court Publishing Co., 1917, s.55.

fikrini ancak Dante'nin 'Monarşi'sinin etkisi altında düşünebilse de, gücün federal bir dengede olması gerektiğine inanmaktadır:

“Bazıları evrensel monarşi fikrinden korkmakta, bazıları da bu fikri amaç edinmektedir... Emin olarak söyleyebilirim ki, tanrıyı doğru bir şekilde temsil edebilecek bir prens bulunabilmesi durumunda monarşi en iyi yönetim şeklidir. İnsanlar ve devletler bir Hıristiyan anlaşmasına varılarak bir araya getirilebilirlerse, en ideal yönetim şekline kavuşacaklardır.”⁵⁶

Erasmus, yöneticilerin, ulusların menfaatleri ve istekleri için yapılan savaşların kötü sonuçlarından sorumlu olduklarını söylemekteydi, yöneticiler insanları (özellikle savaşan askerleri) çok kötü bir duruma sokuyorlardı, eğer savaş kazanırlarsa birer katil olacaklar, kaybederlerse de öleceklerdi. Bu nedenle Erasmus, **siyasal sistemin savaşları engelleyecek şekilde olmasını** savunuyordu; ülkelerin sınırları değişmemeli, bir monarkın ülkesinin bir kısmını veya tamamını bir başka monarka teslim etmesi gibi bir hakkı yoktu: ülke monarkın kişisel mülkü değildi. Bir barış propagandacısı olarak Erasmus, ülkedeki herkesin barıştan konuşmasını, barışı savunmasını ve savaş lanetlemesini istiyordu.⁵⁷

Aynı zamanlarda, Avrupa'nın diğer ucunda, İskandinavya'da, İsveç'in reformcusu, Kral Gustavus Vasa'nın şansölyesi ve Stockholm'un ileri gelenlerinden Olaus Petri (1497-1552) Machiavellian Savaş taraftarlığını kınamaktaydı:

“Tarihçilerimiz atalarımızın yabancı topraklardaki zaferlerle dolu savaşlardan özgüyle bahsetmektedir. Ama eğer daha yakından bakma fırsatımız olursa, çok az onur barındıran olaylar olduğunu görebiliriz (...) bırakın onlar eskilere övgü yağdırmaya devam etsin fakat esas mücadele etmek zorunda kalanlar böyle bir uğraş içinde değillerdi, onları köyleri yakıp yıktıkları ve yüzlerce, binlerce insanı yerlerinden yurtlarından ettikleri için haydutlar ve tiranlar olarak gördüler. Tarihçilerinden görebildikleri cesaretleri bundan kaynaklanmaktaydı. Aynı zamanda, Latin diline ve eğitimine zarar vermemeye çalıştılar. Savaşarak, öldürerek onur kazanmaya çalışan biri bunu iyi bir nedenden dolayı yapmalıdır, diğer türlü cesaretle değil vahşiliğin en kötüsüyle hareket ediyor görülür.”⁵⁸

⁵⁶ Rougemont, **a.g.e.**, s.85.

⁵⁷ Kende, **a.g.m.**, s.235.

⁵⁸ Olaus Petri, **XVI. Century History of Sweden**'dan aktaran Rougemont, **The Idea of Europe**, s.87.

2.4. Hugo Grotius: Barışın Hukuku

1583-1645 yılları arasında yaşamış ve doğal hukuk öğretisiyle ün kazanmış olan ünlü Hollandalı düşünür Hugo Grotius, daha onbir yaşındayken 'ikinci erasmus' olarak anılmaya başlanmıştı. Hukuk alanında, Descartes bilgi felsefesiyle modern düşünce açısından ne kadar önemliyse bir o kadar önemlidir Grotius. Descartes'ın bilgi alanında gerçekleştirdiği şeyi, hukuk alanında yapmıştır. Başka bir deyişle, nasıl ki modern felsefenin kurucusu olan Descartes, kuşku yoluyla bilgiyi teolojik-skolâstik felsefeden kurtararak öznenen yola çıktıysa, aynı şekilde Grotius da hukuğu, Tanrı iradesi karşısında bağımsız ve nesnel bir kurum olarak öne sürmüştür. Hugo Grotius'a göre bütün insanlığı kapsayan ve değişmez nitelik taşıyan bazı tabii hukuk kuralları vardır. Bunların başında "*pacta sunt servanda*" yani **söze bağlılık esası** gelir. Grotius'a göre hukuk doğru aklın emridir. Matematik bilimi ile hukuk arasında bağlantılar da kuran Grotius, sosyal sözleşme görüşünü de ortaya koymuştur. Grotius doğal hukuktan hareket ederek hukuku kilise kurallarından arındırıp laik bir temel üzerine oturtmuştur. Böylece aydınlanma döneminde aklın kurallarına dayanan yasaların meşruiyetini temellendirmiştir. Ayrıca uluslararası hukukun kurucusu kabul edilmektedir. Grotius savaşlarda dahi belirli hukuk kurallarının uyulması zorunluluğunu ifade etmiş, modern savaş hukuku onun düşüncelerinden esinlenerek şekillendirilmiştir. Grotius, Batı entelektüel gelişiminin önemli köşe taşlarından biridir. Her ne kadar kendisi de zaman zaman otoriteriyenizm savunusu yapmışsa da monarşi ve aristokrasilerin, demokrasilere doğru evrimine rasyonel doğal hukuk savunusuyla yapmış olduğu katkı inkâr edilemez, irsî bir aristokrasinin ve niteliksel eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik çabaları önem taşımaktadır. Özgürlük, adalet ve barış müdafileri Grotius'a çok şey borçludur. Diğer taraftan uluslararası hukukta yeni ortaya çıkmakta olan ulus devlet sisteminin kuramsal altyapısının atılmasında da Grotius'un rol büyüktür.⁵⁹

Grotius'un Avrupa bütünleşmesi açısından önemi özellikle yaşadığı dönemin konjonktürüne göre değerlendirildiği zaman daha da anlamlı hale gelmektedir. Alt

⁵⁹ Yıldırım Torun, **Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s.1-6.

başlık olarak verdiğimiz ‘‘savaş problemi’’ bu açıdan açıklayıcı bir nitelik kazanmaktadır. Grotius yaşadığı dönemde Avrupa savaşlarla kaynamaktaydı. Özellikle Hollanda’da yaşanan mezhep çatışmaları sırasında çok ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Prens Maurice of Orange’ın bir diktatör haline geldiğini gören Hugo Grotius, Barnaveld ile birlikte Prens’e bir barış formülü sunmuşlardır. Bu öneriyi reddeden prens, reddetmekle kalmayıp Barnaveld’i idam etmiş, Grotius’u da ömür boyu hapse mahkûm etmiştir. Karısının yardımıyla hapisten kaçmayı başaran Grotius, Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde yaşamak zorunda kalmıştır. Bu sırada da *Savaş ve Barış Hukuku*’nu kaleme almıştır. İşte bu eser uluslar arası hukuk açısından ilk olma özelliğini taşımaktadır. Avrupa’nın böyle bir kitaba aslında çok ciddi ihtiyacı vardır. Çünkü o sırada Avrupa herhangi bir tolerans gösterilmeksizin birbirini katleden vahşileşmiş insanlarla dolu bir yer haline gelmiştir.

A. C. Campbell, Grotius’un *Savaş ve Barış Hukuku*’na yazdığı giriş tarihi bir analizle başlamaktadır. Avrupa’nın tarihinden bahseden Campbell, özellikle Roma İmparatorluğu’na verdiği önemi şu sözlerle dile getirmektedir:

‘‘Roma İmparatorluğu, **Avrupa’nın siyasi birliğini tamamlayabilmeyi** ve üç kıtayı tek bir otorite altında toplamayı neredeyse başarmıştır. Ama askeri güçlerdeki bzulma beraberinde dağılmayı da getirmiştir.

Batı İmparatorluğu’ndaki dağılmadan sonraki barbar krallıkların aralarındaki anlaşmazlıklardan sonra her şey Fransız Monarşi’sinin dominant etkisiyle bir son bulmuştur. Dünya **Avrupa’da Pax Romana’nın** Büyük Charles tarafından sağlanacağına inanmaya başlamıştır ama askeri güçlerin bir kez daha yeterli olamaması nedeniyle Kutsal Roma İmparatorluğu Antik Roma’nın ulaştığı noktaya ulaşmayı hiçbir zaman gerçekleştirememiştir. Böylece **krallıklar ve pensler üzerinde aralarındaki anlaşmazlıklara bir son veren ve barış içerisinde yaşamalarını sağlayacak merkezi bir otorite yönetiminde evrensel bir monarşi hayali** suya düşmüştür.’’⁶⁰

Böyle bir ortamı hayal eden ama bir türlü gerçekleşmediğini gören Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*’nda barışın gerekliliğini ve savaş olması durumunda bile bunun bir kurallar silsilesi içerisinde gerçekleşmesi gerektiğini, savaşın çeşitli kademelerinde (bir ülkeye girilmesi veya esir alınması gibi) nasıl

⁶⁰ Hugo Grotius, *The Law of War and Peace: Including The Law of Nature and Nations*, Ed. A. C. Campbell, London, Verso Editions, 2005, s.2.

eylemde bulunulması gerektiğini ‘‘savaş hukuku’’ adı altında savunur.⁶¹ Özellikle insan hakları ve mülkiyetin korunması gibi modern zamanların kavramlarıyla konuşan Grotius,⁶² 3. kitapta Savaş döneminde hukukun ne kadar gerekli olduğunu anlatır ve ulusların hukukundan bahsederek bağımsız prensliklerin haklarının korunması için yapılması gerekenleri anlatır.⁶³

Eserinde Avrupa bütünleşmesiyle ilgili herhangi bir proje geliştirmese de hukuka verdiği önem, insan hakları ve mülkiyet, savaş ve barış tanımlamaları ve barışa verdiği değer, prensliklerin haklarının korunması gibi düşünceleriyle modern hukuk biliminin kurucusu ve uluslararası ilişkiler içerisindeki önemli konumunun yanında Hugo Grotius, Avrupa bütünleşmesinin öncül düşünürlerinden biri olarak da anılmaktadır.

3. Türkler ve 17. yüzyıl ‘‘Büyük Projeler’’i

Bu bölümde öncelikli olarak Türklerin Avrupa için oluşturduğu tehdit unsurunu algılamış olan ve bu ‘mesele’ye çözüm bulma arayışında olan isimlerin uğraşlarını anarak, Türk tehdidi temelinde ortaya çıkan fakat daha geniş çaplı ve uzun vadeli çözümlere ulaşmaya çalışan projelerini hatırlayacağız.

17. yüzyıl bir bakıma, Osmanlı İmparatorluğu’nun taraf olduğu değişik çatışmalar dolayısıyla, Doğu ile Batı, ‘‘müminler’’ ile ‘‘kâfirler’’, ‘‘medeni dünya’’ ile ‘‘barbar dünya’’ arasındaki gerilimin oldukça düzenli bir şekilde su yüzüne çıktığı dönemlerden biri olmuştur.⁶⁴

16. yüzyıl Avrupa bütünleşmesi fikrine yeni herhangi bir şey katmayı başarmamıştı, Türkler de olmasaydı bu konuda hiçbir ilerleme kaydedilemeyecekti. Kesin olan bir şey vardı ki; 1529 yılında Türkler Viyana’yı kuşattıklarında, tüm Hıristiyan Dünyası’nı alarına geçirmeyi başardılar. Nasıl olduysa 1571’de Avusturyalı Don Juan donanmalarını püskürtmeyi başardı. Esasında kimse

⁶¹ A.e., s.323-375.

⁶² A.e., s.73-85.

⁶³ A.e., s.307-314.

⁶⁴ Faruk Bilici, **XIV. Louis ve İstanbul’un Fetih Tasarısı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, s.2.

Avrupa'nın iç savaşlarla kendi kendine Türklerden daha fazla zarar verdiğini görmemekteydi. Birlik fikri, ancak Haçlı Seferlerinin efsaneleşmiş isminde veya geleneksel toplanma çağrılarında anlam bulabiliyordu.

İspanyol Hümanist Juan Luis Vives (1492-1542), tüm Avrupa'yı seferber etmekten ziyade bazı prenslerin ve danışmanların desteğini almanın yetebileceğini düşünmekteydi. Bununla ilgili olarak da Papa'ya, ondan beklenen şeyin, Prenslar arasında barışı sağlaması ve onlara Hıristiyanların kendi aralarında savaşmasının günah olduğunu ve herkesin aynı amaç doğrultusunda tek vücut olmaları gerektiğini söylemesi olduğunu yazdı.⁶⁵

Bu çağrısı yankı bulmayınca, o da 'Türk Meselesi'ni İngiltere kralına açtı: "Tüm Hıristiyan Dünyasında sizden iki ya da üç tane ancak vardır, Türklerin zaferleri bizi tehlikeye atmaktadır ama siz kendi içinizde çekişmektediresiniz!"⁶⁶

Vives ünlü eseri *De Europae dissidiis et bello Turcico dialogus*'da Machiavelli ve diğer önemli Rönesans yazarları gibi yaparak Eski Yunan'a kadar geri gitmekte ve Asya ve Avrupa arasındaki karşıtlığı dile getirmektedir. Avrupa'nın içinde bulunduğu tehlikeyi tasvir etmekte ve ileride karşı karşıya kalabilecekleri durumlar için şimdiden uyarıda bulunmaktadır:

"Avrupa'nın parçalanmışlığı, özellikle İstanbul ile kopan bağlar, Asya'yı Türklerin eline vermiş; Balkanların kapılarını da Türklere açmıştır. Sonra, Avrupa'daki krallar arasındaki ayrılıklar ve birinden diğerine sığırayan savaşlar, Türkleri Avrupa'nın içlerine doğru dalma konusunda cesaretlendirmiştir. (...) Sizlerin hatalarının bir sonucu olarak Türkler birçok defa başarılı olabilmişlerdir. (...) Hıristiyanlar hala daha Alman-Avrupa'nın önemli bir kısmını ellerinde bulunduruyorlar. İzin verin artık aralarındaki kavgaya bir son versinler, ...izin verin de bir birlik olup Türklere karşı gelebilsinler ve Almanya'nın Türklerin eline geçmesine engel olsunlar yoksa tüm Batı Avrupa'nın Türklerin gücü karşısında düşmemesi için bir umut kalmayacak. (...) Avrupa'nın hala daha güçlü olduğu doğrudur fakat eğer Türkler Avrupa'nın en önemli bölümünü ele geçirirlerse bunun ne anlamı kalacak?"⁶⁷

Vives ve bir diğer önemli isim, Alman akademisyen ve Melanchthon'un damadı olan Kaspar Peucer (1525-1602) ile Türkler konusunda aynı fikirde bulunmaktadır. Peucer da tıpkı Vives gibi Avrupa'nın sadece Almanya, Fransa ve

⁶⁵ Rougemont, a.g.e., s.90.

⁶⁶ A.y.

⁶⁷ A.y.

İtalya'nın ortaklaşa oluşturacakları bir *pulchra coniuncto* sayesinde kurtarılabilmesine inanmaktaydı. Bu iki Lutherana göre, Avrupa'da bir Hıristiyan Cumhuriyetinin (*respublica cristiana*) kurulabilmesi için ilk önce Alman devletlerinin desteğine ihtiyaç vardır ve bu federasyonun anti-papacı ve anti-emperyalist olması gerekmektedir.

Son olarak, bu Katolik Vives ve Lutheran Peucer ve Melanchthon'un düşüncelerinin bir Kalvinist tarafından ele alınıp geliştirildiğini görmekteyiz. 'Demir Kol' (Bras-de-Fer) olarak da bilinen François de la Noue, (1531–1591), *Politik ve Askeri Tartışmalar* adlı eserinde "Hıristiyan prenslerin yakın bir birlik oluşturmaları durumunda dört yıl içerisinde Türkleri Avrupa'dan atabileceklerini" iddia edecektir. Noue, Absburg'da toplanmasını uygun gördüğü bir federasyonun Hıristiyan prensleri arasında oluşturulmasını da teklif etmektedir: "Bu şekilde bir federasyon oluşturulması halinde, ilk dört yılda yapılan işlerin daha da öteye götürülerek daha faydalı ve anlamlı ilerlemeler kaydedilebileceği" fikrini savunmaktadır. Bütün ilerici yanlarına karşın bu projede diğerleri gibi sonuçsuz kalacaktır.

Bu bölümde son olarak da Guillaume Postel'den (1510–1581) bahsedilebilir. Çok eksantrik ve çok dil bilen (Fransızca, İtalyanca ve Latin dillerinde yazan, İbranice ve Yunancadan Arapçaya çeviriler yapan) bir hümanist olan Postel de tıpkı Dante gibi evrensel monarşiye inanmaktaydı fakat farklı bir şekilde. Uzun yıllar Doğuda yaşamasının etkisiyle, ilk olarak Müslümanların "**hassas bir Hıristiyanlık**" propagandası yapılarak din değiştirmelerinin sağlanmasını önermekteydi:

"(...) Sonra herkes aynı dini benimsedikten sonra, eğer mümkünse, bütün dünyayı bir prence verelim... Tanrıyı en iyi temsil edebilecek olan bu prens evreni de en iyi şekilde yönetecektir."⁶⁸

Bu evrensel monark da ancak Fransa kralı olabilirdi. Orta Çağ'da, Haçlı seferlerinde Fransa'nın oynamış olduğu öncü rol, özellikle de Charlemagne'nin veraseti için gittikçe hızlanan Alman iddialarına karşı "Tanrı'nın çizmiş olduğu

⁶⁸ A.e., s.91.

kadere göre yeryüzündeki tüm kralların kralı” olarak Fransa kralının başında olacağı bir Fransız imparatorluğu düşüncesi belli bir yol aldı. Fransa, bu imparatorluk unvanı iddialarında en iyi avukatını yazar ve şarkiyatçı olan Postel’in şahsında bulmuştur. “Tek bir hanedan, tek bir kanun, tek bir inanç ve din” altında insanlığın birleştirilmesi teorisinde doğal olarak tek bir kral gerekirdi ve bu kral da elbette Fransa kralı olacaktı. Bu iddia da Nuh Peygamber’e kadar çıkan hukuki bir zincirle ispat ediliyordu.⁶⁹ Bu yolda Postel’in birçok izleyicisi de olmuştur.

Eserlerinden birinde, *La Republique des Turcs*’da (1560) kendisinden bir *cosmopolite* olarak bahseden Postel, bugün bu terimin muciti olarak anılmaktadır.⁷⁰

Kutsal Roma İmparatorluğu’nu yeniden kurmak, putperestleri yenmek ve onları vaftiz olmaya zorlamak, kutsal toprakları geri almak, Hıristiyan dünyasına barış ve bolluk getirmek... Roma İmparatorluğu birliğinin sona ermesinden beri Avrupa monarşilerinin siyasi ideolojilerini perçinleyen bu düşünceler olmuştur. Bu düşüncelerin her zaman için bilinçaltında olduğu gerçeğinden hareketle ve özellikle Doğu’dan gelen tehdidin had safhaya ulaştığı 16. yüzyılın etkisiyle bilinçaltındaki bu düşüncelerin gün yüzüne çıktığı bir 17. yüzyıl yaşanmıştır.

Rönesans ve Reform’un da etkisiyle gelişen düşünceler ışığında 17. yüzyıl, hem felsefik hem de politik boyutta birçok projenin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Detaylı bir şekilde hazırlanan bu projeler, çok genel düzenlemeleri de içinde barındıracak şekilde yaşanmakta olan yüzyılın genel düşüncesi yapısı ve algılayış tarzı hakkında gerekli bilgileri bize vermektedir.

Bugün bu planlar arasında birçok benzerlikler bulunduğunu görmekteyiz. Planların hepsi birer ütopyaydı, Sully’nin projesi içerisinde bir politik realizm ya da Penn’in planı ekonomik bir bakış açısı barındırıyor olsa da hepsi ütöpik birer eser olarak gözükmekteydi. Projelerin tamamı Avrupa için federal bir sistemin ihtiyacını dile getirmekteydi. Açıkça dile getirilmemiş olsa da projeler, devletlerin mutlak

⁶⁹ Bilici, a.g.e., s.1.

⁷⁰ Rougemont, a.g.e., s.91.

egemenliği atında, derin bir dini algılayışın ürünleriydiler. Amaçları Hıristiyanları bir araya getirebilmek ve arzulanan birliği sağlayabilmektir.

Büyük ölçekli dört plan da 17. yüzyılın anahtar kelimesi sayılabilecek olan *düzenin* yeniden sağlanmasına yöneliktir. Dört plan da Hıristiyanların duygularını ifade edebilecek, derin bir din duygusu ve bugünkü kullanım şekliyle ‘ekümenik’ iddialara sahip zihinlerin ürünüydü. Barışın temini fikri, planların ana amaçlarından birini oluşturuyordu.⁷¹ Son olarak, projeler ortaya çıktıkları zamanlarda hayata geçirilememiş olsalar da tarih içerisinde reel politikaların üretilebilmesine ve bugünün Avrupa Birliği kurumlarının inşası sürecinde insanların hayal güçlerine etki etmeyi başaramışlardır. **Planların tamamı, devletler üzerinde konumu olan bir Adalet divanı, bir Assemble ya da Avrupa Konseyi, kıta genelinde bir ekonomik hareket ve prenslerin kendi orduları yerine ortak bir ordu kurulmasını öngörmekteydi.**⁷²

3.1. Emeric Cruce: Söylevler

Sadece Hıristiyan Avrupa ile sınırlı kalmayarak tüm dünyada bir birlik amaçlayan ilk planın yaratıcısı olan Emeric Cruce hakkında kaynaklarda çok fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Emeric Cruce, 16. yüzyılın son çeyreğinde doğmuş ve 1648’de ölmüştür. Paris’te bazı okullarda öğretmenlik yapmış, matematik dersleri vermiş ve bazı çalışmalar kaleme almıştır. Alman akademisyenler, Emeric Cruce için ‘Paris’li küçük bir öğretmen’⁷³ tabirini kullanırlar.

Bu belirsiz kişilik yine de Paris’te basılan ve Avrupa’nın tüm prenslerine gönderme cesaretini gösterdiği eserini kaleme almayı başarmıştır. Eserinin adı, *Tüm Dünyada Barışın Sağlanması ve Serbest Ticaretin Yaygınlaştırılmasının Ne Anlama Geldiği ve Faydaları Üzerine Politik bir Deneme: Zamanımızın Prensleri ve Monarklarına*’dır. Emeric Cruce 1623 tarihli ‘‘Nouveau Cynee’’ ya da ‘‘Söylevler’’ olarak bilinen kitabında Batı Avrupa’nın siyasal birliğini ve bunun sağlanmasının

⁷¹ Rougemont, a.g.e., s.71-72.

⁷² A.y.

⁷³ Dedeoğlu, a.g.e., s.28.

yollarını önermiştir. Önerisinin içerisinde en dikkat çekici konu, **tüm dünyayı kapsayacak bir ticaret serbestisinin yaratılmasıdır**. Moğolistan'dan Fas'a, İran'dan İsveç'e kadar hemen her aktörün bu serbest ticaret oluşumuna dâhil olmasının uluslar arası barışa sağlayacağı katkı vurgulanmaktadır. Buna göre, **Avrupa'nın tarafsız bir kentinde tüm hükümdar elçilerinin katılımı ile oluşacak bir daimi Meclis tasarlanmış ve Osmanlı Devleti de bu meclisin içinde gösterilerek Avrupa sınırları oldukça geniş tutulmuştur**. Söz konusu öneri, siyasal bakımdan günümüzdeki Avrupa Konseyi'ne, ticaretin serbestleşmesi bakımından Dünya Ticaret Örgütü'ne benzemektedir. Ancak, barış ve serbest ticaret olgularının ilişkilendirilmesi, doğrudan Avrupa bütünleşmesine karşılık gelmektedir.⁷⁴

Cruce, Devletler Assemblesi ya da Senatosu gibi bir şey hayal ediyordu:

“Bugün barışın imzalandığını ve tüm dünyaya duyurulduğunu farzedelim, İnsanların buna uyup uymadığını nasıl takip edebiliriz? Düşünceler değişebilir ve zamanla değişen devlet adamları kendinden öncekilerinin kararlarına uymayabilir... Sonuç olarak, bunu sağlayabilmemiz için bütün devletlerin temsilciliklerini açabilecekleri bir şehir seçilmeli ve devletler arasındaki problemlerin adil bir şekilde çözüme kavuşturulacağı bir genel kurul oluşturulmalıdır. Temsilciler yeri geldiği zaman ülkelerinin düşüncelerini dile getirmeli ve diğer devletler de herhangi bir önyargıya varmadan mevcut duruma göre bir karar çıkarmalıdır...”⁷⁵

Cruce, bu Senato'nun, Venedik sınırları içerisinde olmasını düşünüyordu:

“(...) Çünkü pratik olarak en uygun yer ve dünyanın en önemli monarşileri Papalık, İki İmparatorluk ve İspanya Krallığı'na çok yakın ve Fransa, Tatarlar, Moskova, Polonya, İngiltere ve Danimarka'ya da fazla uzak değil.”⁷⁶

Proje'de devletlerin savaşmayacakları varsayımına göre nelerle uğraşacakları da anlatılıyordu. Cruce, projesinin ilk bölümünde milletlerin eğitimi, (fizik, kimya, biyoloji, eczacılık ve matematikten başlayarak) elişçiliğinin gelişimi, sınırların, nehirlerin organize edilmesi, denizleri birbirine bağlayan kanalların yapılması, tarım metodları ve ticaret vs. gibi planlardan bahsetmekteydi.

⁷⁴ A.y.

⁷⁵ Emeric Cruce, **The New Cyneas of Emeric Cruce**, Philadelphia, Aleni Lane and Scott, 1909, s.11-19.

⁷⁶ A.y.

“İnsanları özgürce, bir yerden başka bir yere gidebilirken görmek, herhangi bir sorun olmaksızın ülkelerin kaynaşmasını, dünyanın büyük bir şehre benzemesini görmek ne kadar güzel bir mutluluktur.”⁷⁷

Özellikle ürünlerin ve insanların serbest dolaşımı konusu Cruce için çok önemliydi, projenin sonunda tekrar aynı konuyu ele almaktaydı:

“Bunlar bütün monarşilerde barışın sağlanmasını anlamlarıdır. Bu nokta kendi kendine hareket eden her devletin nasıl biraralmeleri ve güven içinde ticaret yapmaları ve aralarında bir sorun çıktığı zaman birbirlerine karşı eyleme girişmeden konuyu genel kurula getirmeleri açısından çok önemlidir. Evrensel barış için önemli bir nokta da, adaletin yabancılara karşı da uygulanması, onlara zarar verilmesine izin verilmemesi ve böylece iş yapmak ya da zevk için onların da buralara gelebilmelerini sağlayabilmektir.”⁷⁸

Cruce, ticaret serbestisinin tüm Avrupa ekonomik yaşamında yavaş yavaş yükselmekte olan ulusal korumacılıkla tam zıt kutuplarda yer aldığını açık bir şekilde görmekteydi: “...Bütün prenslerin ortak bir para standardında birleşmesi, herkesin herhangi bir zarar görmeden istediği yerde sözleşme yapabilmesi için gereklidir.”⁷⁹

Cruce’in tezi de bu amaç doğrultusunda ortaya atılan projeler gibi herhangi bir ilgi göremedi ama kendisi gibi yazarların çoğu unutulurken o unutulmadı. Kendinden sonra gelen çalışmaların birçoğuna öncülük yaparak, Genç Leibniz, Abbe de Saint Pierre, Rousseau, Kant, Saint-Simon, Proudhon, Hugo, Renan ve Coudenhove yoluyla Briand’a, Milletler Ligi’ne, Churchill’e, Hague Kongresi’ne ve günümüz sorunlarına kadar ulaştı.

3.2. Sully’nin ‘‘Büyük Proje’’si

Fransa kralı IV. Henry’nin ‘‘Büyük Proje’’si, modern tarih içerisinde **Avrupa’nın federalleşmesi karakterli ilk pratik plandı.** 1600’lerin Avrupa’sı uygar dünyaydı ve bu proje, düzenli ve barış içinde bir dünya için üretilmeye başlanan birçok proje arasında en önemli olanıydı. Dante *Monarşi*’de ateşli bir şekilde, gözden geçirilmiş ve idealize edilmiş bir Roma İmparatorluğu’nun

⁷⁷ A.y.

⁷⁸ A.y.

⁷⁹ A.y.

Avrupa'nın birliği için temel ve garanti olacağını savunuyordu ama Dante'den Henry of Navarre'ye kadar, üçyüz yıl boyunca Roma İmparatorluğu'nun yeniden kurulması gerçekleşmedi ve bu vatansever şair birliğin ancak bağımsız devletler arası bir federasyonla gerçekleşeceğini hayal etti.⁸⁰

Maximilian de Bethune, Baron de Rosny, Duc de Sully, 1560 yılında Kral 2. Francis'in öldüğü sene doğdu. Oniki yaşındayken bir kalvinist olarak çok büyük zorluklarla St. Bartholomew katliamından kurtulmayı başardı. Hemen ardından Henry of Navarre'ye katıldı ve gelecekteki Kralın maceralı yolculuklarında yer aldı, yanında savaştı, Arques ve Ivry'de çok şiddetli şekillerde yaralandı. 1596'da Sully, Konseye seçildi ve diğer konsey üyeleriyle birlikte maliye işleriyle ilgili olarak yetkilendirildi, böylece kariyeri Finans üzerine 1599'da başlamış oldu.⁸¹

Fransa Kralı IV. Henry'nin bakanlarından olan Duc de Sully tarafından hazırlanan "Büyük Avrupa Projesi", daha etkili olması için "Kral'ın Planı" olarak ortaya atılmıştır. İlk kez 1638'de açıklanan bu proje ile ilgili ayrıntılı bilgileri, Maximilian de Bethune (Baron de Rosny) olarak da anılan Duc de Sully'nin anılarından öğreniyoruz. "*Memoires de sages et royales economies d'etat domestiques, politiques, et militaires de Henry le Grand*"'da Sully şu görüşlere yer vermektedir:

"*Status quo*'nun korunmasıyla barış sağlanamayacağından, federasyon için ön hazırlık olarak Avrupa'nın temelden reorganizasyonu gerekiyordu. Devletler büyüklükleri ve milli kaynakları ile değişik güçte idiler ve aralarında bir kuvvet dengesi yoktu."⁸²

Sully'e göre, Avrupa'da sınırlar çizilirken vatandaşlık dikkate alınmıyor, dini düşünce ve ibadet özgürlükleri korunmuyordu. Bu nedenle Avrupa'da siyasi bir denge oluşturulmalıydı. Tarihçiler Sully'nin ortaya attığı bu düzenlemelerin, Avrupa'da o dönemde baskın güç olan Habsburg'ların etkisini azaltmak amacı güttüğünü ifade etmektedirler. Tek bir devletin Avrupa'da baskın duruma gelmesini önleyebilmek için bölgedeki siyasi yapının değişmesi gerektiğini savunan Sully, İspanya ile Almanya arasındaki ittifakın bozulmasını, küçük İtalyan prensliklerinin

⁸⁰ **The Great Design of Henry IV and The United States of Europe**, Ed. Edward D. Mead, Boston, Ginn and Company, 1909, s.7.

⁸¹ Geoffrey Butler, "Sully's Grand Design", **Edinburg Review**, England, y.y., 1919, s.263.

⁸² **A.e.**, s.264.

birleşerek güçlü krallıklar haline gelmesini öneriyor ve diğer değişikliklerle Avrupa'da eşit onbeş siyasi birim ortaya çıkmasını istiyordu.⁸³ **Aslında, özünde bir “Protestanlar arası İttifak” öngörmekte olan bu proje, etkili olabilmek için Katolik prenslerin ve bizzat Papa'nın kendisinin de desteğini alma ihtiyacını duymaktaydı.**⁸⁴

Bu onbeş devletten altısı monarşi ile yönetiliyordu: Fransa, İspanya, Büyük Britanya, Danimarka, İsveç ve Lombardy. Üst düzey yöneticilerinin aristokratlar tarafından seçildiği altı devlet ayrı bir grupta ele alınmaktaydı: Venedik, Macaristan, Polonya, Bohemya, Papalık, İmparatorluk. Yöneticilerinin seçimle belirlendiği devletler ise İsviçre, Belçika, Alsace, Aşağı İspanya Birleşik Eyaletleri, İtalya ve Franche-Comte idi.

Bu devletlerin yöneticileri “Yüksek Konsey” olarak toplanacak, ancak barış sorumluluğu altı “Bölgesel Konsey”de olacaktı. Söz konusu bölgesel oluşumlar ise şu şekilde belirlenmişti:⁸⁵

1. İsveç, Norveç, Danimarka ve Polonya, toplantı yeri: Danzig.
2. İmparatorluk, toplantı yeri: Nürümburg.
3. Bohemya, Moravya, Silezya, Lozan ve Macaristan, toplantı yeri: Viyana.
4. Papalık, Venedik, Napoli, Sicilya, Lucca ve Floransa, toplantı yeri: Bologna.
5. Lombardy, Mantua, Montserrat, Piedmont, Savoy, İsviçre, Tirol ve müttefikleri, toplantı yeri: Konstanz.
6. Fransa, İspanya, Büyük Britanya, Birleşik Eyaletler, bu grup için belli bir toplantı merkezi öngörülmemiştir.

Öngörülen “Genel Konsey”, “toplamda kırk tecrübeli devlet adamından oluşacak şekilde, büyük devletlerden dörder temsilci, küçük devletlerden ise ikişer temsilci”yi içinde barındıracaktı. “Genel Konsey” veya Senato sürekli toplantı halinde olacak, uluslararası ihtilafların çözümü ve savunma gibi konulardan sorumlu olacaktı. Genel Konsey, yerel sorunları ele alacak “bölgesel konsey”leri

⁸³ Kabaalioğlu, a.g.e., s.24.

⁸⁴ Rougemont, a.g.e., s.100-105.

⁸⁵ Kabaalioğlu, a.g.e., s.25.

oluşturacak ve mahalli konseylerde alınan kararlara karşı bir temyiz mercii görevini de üstlenecekti. İhtilaf çıkması halinde Hakem Mahkemesi'ni Genel Konsey seçecek ve Hakem Kararlarına uyulmaması halinde, yüzbin piyade, yirmibeşbin süvari ve yüzyirmi toptan oluşacak “Avrupa Ordusu” güç kullanabilecekti. Her devlet “Avrupa Ordusu”na kendi insan gücü oranında katkıda bulunacaktı. Genel Konsey'e bağlı olarak kurulacak “Avrupa Ordusu”, ilke olarak üye devletlere karşı kullanılmayacaktı. Bu silahlı gücün kullanılması öngörülen alan, ortak savunma ve “Avrupa'da genişleme amaçlı hareketler” olarak belirlenmişti. Bu ordunun komutanı da doğal olarak Avrupa'nın en güçlü kişisi olacaktı.⁸⁶

Kendi arzuları ile Avrupa'yı terk etmeye yanaşmazlarsa Türklere karşı sürekli olarak savaş yapmak gerekecekti. Ama başka birçok projenin tersine, bu projede Türklerin şahıslarına ve mallarına hemen dokunulmuyordu; iki çözüm arasında seçim yapabilmeleri için kendilerine bir yıl süre veriliyordu: İstedikleri bir ülkeye göç etmek, ya da oturdukları ülkenin dinini kabul etmek.

Bir önemli nokta da **bu konfederasyon dâhilinde ticaret serbestisinin ve sınırların kaldırılmasının öngörülmüş olmasıydı.**

Sully, küçük Avrupa Devletlerinin bir “Avrupa Hıristiyan Birliği” oluşturmaları (*l' Association Chretiene d' Europe*) ve dini ihtilafların çözümü için her devletin üç mezhepten birini kabul etmesi gerektiğini belirtiyor, buradan da Katolik, Kalvinist ve Lutheran dışında hiçbir dine tolerans gösterilmeyeceği anlaşılıyordu.

Bu projenin Sully'nin 1601'de elçi olarak gittiği İngiltere'de iyi karşılandığı söyleniyordu. Hatta Papa ile bile bir anlaşma imzalandı; Palatina, Bradenburg, Köln, Mainz gibi kimi Alman seçicileri, ayrıca Venedikliler ve Savoie Dükü projeyi kabul ettiler. Sadece muhtemelen Türklere alınacak toprakları Fransa ile paylaşmak zorunda kalacağı korkusuyla, Avusturya hanedanlığı buna muhalefet etti.⁸⁷

Sully, Bentham, Kant, Penn, Bellers, Rachel ve Saintard gibi birçok düşünürü etkilemiştir. Özellikle William Penn ve Abbe de Saint Pierre'in daha sonra

⁸⁶ A.y.

⁸⁷ Bilici, a.g.e., s.64.

hazırladığı Avrupa bütünleşme projelerinde Sully'nin ‘‘Büyük Projesi’’nin etkileri görülür. 4. Henry'nin ölümünden sonra ayrıntıları **açıklanan planın esas itibariyle Fransa'nın Avrupa'da daha güçlü bir duruma gelmesi amacıyla hazırlandığı anlaşılmıştır.**⁸⁸

7 Mayıs 1948'de Lahey Kongresi'nde önemli bir konuşma yapan Sir Winston Churchill, Sully'nin ‘‘Büyük Proje’’sinden söz ederken, Sully'nin Kralı 4. Henry'i birleşik Avrupa fikrinin öncülerinden biri olarak nitelendirmiştir.⁸⁹

3.3. Comenius: Evrensel Uyanış

Modern pedagojinin kurucusu, ekümenik hareketin öncüsü ve dünya genelinde federasyonun savunucusu⁹⁰ Amos Comenius (Jan Amos Komenski'nin latin formu) 1592'de Moravia'da doğdu ve 1670'de Hollanda'da öldü. Comenius'un kendisi gibi düşünenlerden de daha baskın bir şekilde, tüm eserlerinde ve özellikle *Büyük Didaktik*'te birinci önceliği Avrupa'da ‘‘eğitimin bilimi’’ni kurabilmektir. Onun felsefik ve dinsel araştırmalarında, eğitimle ilgili bütün faaliyetlerinde ve tamamlayamadığı çalışması *İnsan İlişkilerinin Reformu Üzerine Evrensel Bir Tartışma* adlı çalışmasında bu düşüncesinin izlerini görmek mümkündür.

Panegersia ya da ‘Evrensel Uyanış’, 1645'te Elbing'te tamamladı. Bu çalışma aslında, büyük ‘pan-sofist’ çalışmasının bir önsözü niteliğindedir. Bu eserinde Comenius şunları amaçlamaktaydı:⁹¹

- 1) Bütün ‘bilgi’nin birleştirilebileceği, uluslararası bir akademi tarafından idare olunacak yeni ve geliştirilmiş bir eğitim sistemi;
- 2) **Politik koordinasyonun amaçlandığı uluslararası ajansların oluşturulup yetkilendirilmesi;**
- 3) Kiliseleri yeniden organize edecek bir Dünya Konsili'nin oluşturulması.

⁸⁸ Kabalıoğlu, a.g.e., s.25.

⁸⁹ Andrew Frances Boyd, *Western Union*, London, UNA's Guide to European Recovery, 1948, s.29.

⁹⁰ Rougemont, a.g.e., s.74.

⁹¹ *The Great Didactic of John Amos Comenius*, Ed. M. W. Keatinge, London, A and C Black, 1923.

Evrensel Uyanış'ta bağımsız devletlerin üzerinde eğitimle ilgili 'Işığın Konsili' (Council of Light), eklesiastik bir Konsey ve politikacılar ve devlet adamları için Adalet Divanı şemasını çizmekteydi:

“Avrupa’da yani anayurdumuzdaki ışık dünyanın diğer bölgelerine de taşınmalıdır, bu yüzden önce biz birleşmeliyiz; biz Avrupalılar aynı amaç doğrultusunda aynı yönde seyahat eden yolculara benzemekteyiz.”⁹²

Kültürel, politik ve dinsel içerikli dev bir ‘dünya’ federasyonu düşüncesi, Comenius’u Avrupa Birliği’nin en büyük öncülerinden biri haline getirmiştir. Ama şunu da unutmamak gerekir ki Comenius’un, bu satırları kaleme alırken yaşadığı dönemde atıf yaptığı ‘dünya’ kavramı aslında ‘Hıristiyan Dünyası’ yani Avrupa’dan öte bir anlam taşımamaktadır.

3.4. William Penn’in Avrupa Devleti

Avrupa bütünleşme projelerinde önemli bir yeri olan William Penn, Büyük İngiliz Amiralî Penn’in oğlu ve Quaker mezhebi önde gelenlerindendi. Babası William Penn’i silahlar konusunda eğitim görmesi için Fransa’ya gönderdi. İngiltere’ye bir Quaker olarak dönen Penn, bu yüzden sayısız defa Londra Kulesi’nde hapsedilmiştir. William Penn, 1693’te *An Essay Toward the Present and Future Peace of Europe* isimli eseri kaleme aldı. Eserin alt başlığı ise Latince olarak “kutsanmışlar barışın mimarlarıdır, parlamenterlerin silahların kontrolünü ele geçirmesine izin verelim” gibi ifadeleri taşıyordu.⁹³ Avrupa’da hâlihazır ve gelecek barışa ilişkin eserin yazarı Penn, daha sonra Kuzey Amerika’ya göç etmiş ve orada bugünkü Pennsylvania eyaletini kurmuştur. Pennsylvania’ya, Batı tarihinin bilinen en hoşgörülü, en demokratik ve barış temelli anayasasını hazırlamıştır.⁹⁴ 1701’de hükümetten ayrılarak ülkesi İngiltere’ye dönen Penn, 1718’de de ölmüştür.

Penn’in yaşadığı ve eserini kaleme aldığı dönemde Avrupa’da durum şöyleydi: 14. Louis’in Palatinate’e karşı agresif davranışları, 1689’da İngiltere kralı

⁹² A.y.

⁹³ Trevor Salman, **Building European Union: A documentary history and analysis**, Ed. Trevor Salman, Sir William Nicoll, Manchester, Manchester University Press, 1997, s.3.

⁹⁴ Rougemont, a.g.e., s.106-107.

3. William önderliğinde ‘Büyük İttifak’ı doğurdu. Savaş hızla yayıldı, ‘‘Macaristan, Almanya, İrlanda ve denizlerde kanlı trajediler’’ sonuçlarını doğuran savaşla ilgili olarak, Pasifist bir Quaker olan Penn, Yeni Dünya’dan ‘‘Çok dikkatle davranılması gereken bir konuyu ele aldım, bu projenin sahibi benim, gerçekte, bu bir Avrupa Devleti için çağrıdır.’’ İfadeleriyle eserinin açılış kelimelerini kaleme alıyordu. Eserinin özellikle ilk bölümleri neden barışın gerekli olduğunu açıklamakta, barışı sağlayacak esas şeyin savaş değil adalet olduğunu savunmaktaydı. Esas amacın barışın sağlanması olduğunu belirten William Penn, barışı sağlamak için neler yapılması gerektiğini şöyle özetliyordu:

‘‘Barış adaletle sağlanır. Adalet devletin bir meyvasıdır, devlet ise toplumun bir ürünüdür. Toplum ise karşılıklı rıza ile oluşur. Barış, ülkeler arasındaki toprak ihtilafları nedeniyle bozulmaktadır. Devletlerin karşılıklı olarak çözemediği ihtilaflar, barışçı çözümler için *Imperial* ya da egemen *Diet*’e gönderilmelidir. Egemen devletler temsilcilerini Diet adı verilen bu meclise gönderirler ve her iki veya üç yılda bir toplanılarak kararlar alınır.’’⁹⁵

Penn, ‘‘**Diet**’’ adı verdiği parlamentoda doğrudan karşılıklı görüşmelerle çözülemeyen uyuşmazlıkların hallinin sağlanmasını öneriyordu. Parlamento’da toplam doksan sandalye olması öngörülmüştü. Her devletin temsilci sayısı zenginliğine göre belirleniyordu. Buna göre Almanya oniki, Fransa ve İspanya on, İtalya sekiz, İngiltere altı, Portekiz, Danimarka ve Venedik üçer, İsviçre iki ve Holstein ile Kurland birer üye ile temsil edilecekti.⁹⁶

Penn’in projesi Duc de Sully’nin hazırladığı öneriden farklı idi. **Sully, Türkiye ve Rusya’yı ‘‘Avrupalı’’ olarak görmezken, William Penn bu iki ülkenin de istemesi halinde bu bütünleşme içinde yer alması gerektiğini vurguluyordu.** Bu iki ülkeye verilecek temsilci sayısı onar adet olarak belirlenmişti. Bu şekilde bir yaklaşımla Avrupa siyaseti devletler arası güç dengelerine doğru yönelmeye başlayacaktır.⁹⁷

⁹⁵ William Penn, *An Essay Towards the Present and Future Peace of Europe*, Ed. John Bellows, Gloucester, Eastgate, 1914, s.25-38.

⁹⁶ **A.y.**

⁹⁷ Andreas Dorpalen, ‘‘The European Polity: Biography of an Idea,’’ *The Journal of Politics*, Cilt.10, No:4, Kasım 1948, s.716.

Diet içinde oylamaların gizli olması ve böylece dış etkilerin sözkonusu olmaması öngörülmüştü. Üye devletler ihtilaflarını parlamentoya getirmeyen ve parlamentonun kararlarına uymayan diğer üye devletlere karşı silahlı kuvvet kullanmak yükümlülüğü altındadırlar. Bu şekilde kuvvet kullanımı yoluyla disipline edilen üye, daha sonra bu amaçla yapılan harcamaları da geri ödemekle yükümlü tutulacaktı.

Projenin faydalarının; özellikle savaş nedeniyle insanların hayatlarını kaybetmelerinin hem işgücü hem de diğer alanlarda devlet için önemi ve insanların kocasız ve babasız kalmasının önüne geçilmesi, Hıristiyanlığın tekrardan güçlenerek nüfuzunun artması ve aynı dinden olan insanların arasındaki huzursuzlukların ortadan kaldırılması, ekonomik olarak, hem prenslerin hem de halkın para tasarruf edebilmesi ve başka yerlere harcama yapabilme şanslarının doğması sonucu hayat kalitesinin artırılabilmesi, şehirlerin kasabaların, köylerin yerle bir olmasının önlenmesi, seyahat ve trafik güvenliğinin sağlanarak insanların huzur içerisinde hareket edebilmelerinin özellikle Büyük Avrupa Turları'nın yapılabilmesinin mümkün olması gibi alanlar olduğunu söylemektedir.⁹⁸

Penn'in planında oylama usulüne kadar birçok ayrıntıya yer verilmişti. Kararlar dörtte üç çoğunlukla alınmalı ancak kimsenin çekimser kalınmasına izin verilmemeliydi. Bu kadar çok milletin bir araya gelmesiyle oluşacak parlamentoda çalışma dilleri Fransızca ve Latince olarak belirlenmişti. Bir başka önemli nokta başkanlığın rotasyonla değişmesiydi. Kabaalıoğlu bu noktalara dikkat çekerek, bugünlerde AB'de oybirliği veya oyçokluğu ile karar alınması hususunda sürdürülen tartışmaların, uygulanmakta olan, altı aylık dönemlerle alfabetik sıraya göre üye devletler arasında dönüşümlü olarak sürdürülen 'dönem başkanlığı' uygulamasının, AB'de çok çeşitli "resmi dil"ler olmasının yarattığı güçlüklerin göz önüne alınması durumunda Penn'in ileri görüşlülüğünün daha iyi anlaşılacağı şeklinde bir yorum getirmektedir.⁹⁹

Penn'in planının en önemli noktalarından birisi, şüphesiz ki, 1693'te hazırlanan bir Avrupa bütünleşme projesinde Türkiye'nin de yer alması

⁹⁸ Kende, **a.g.m.**, s.237.

⁹⁹ Kabaalıoğlu, **a.g.e.**, s.26.

gerektiğini vurgulamasıydı. Herşeye rağmen Penn'in eseri Avrupa'da devam etmekte olan savaşlara bir çözüm getiremedi. Anlaşmazlıkların çözümü için silahların kullanımı her zaman için tercih edilen yöntem oldu.¹⁰⁰

William Penn gibi, Quaker mezhebinden olan bir başka İngiliz, John Beller, 1710'da yayınladığı *Some Reasons for European State Proposed to the Powers of Europe* isimli eserinde, bütün Avrupa Devletleri'nin bir tek "Avrupa Devleti" içinde birleşmeleri gerektiğini ifade ediyordu. Beller de William Penn gibi Sully'nin 'Büyük Proje'sini okumuştur. Bir Avrupa Devleti kurulana kadar çeşitli aşamalardan geçilmesi gerektiğini kabul eden Beller, her yıl toplanacak bir 'Avrupa Kongresi' veya 'Avrupa Senatosu' teşkil edilmesini ve her devletin en az bir temsilci göndermesini öneriyordu. Senato'da temsil şeklinin belirlenmesi için Avrupa yüz kantona veya eyalete ayrılmalıydı. Her kanton Avrupa Silahlı Kuvvetlerine belli sayıda asker veya para tahsis etmeliydi.¹⁰¹

John Beller de Sully'nin Rusya ile Türkiye'yi Avrupa bütünleşmesi dışında bırakmasını şiddetle eleştiriyordu. Beller'e göre gerek Rusya, gerekse Türkiye, Avrupa birliği içinde yer almalıydı: "**Moskoflar'da Hristiyan'dır. Müslümanlar da insandır.**" demekteydi.¹⁰²

3.5. Abbe de Saint Pierre'in Hayali: Daimi Barış

Charles Irene Castel de Saint Pierre (1658-1743), Cotentin'de doğdu. Azınlık kuvvetlerine katıldı fakat hiçbir zaman kiliseye gitmedi. Kariyeri Paris'te Fontenelle'nin himayesinde başladı ve Marquise de Lambert'in salonuna katıldı. 1695'te Fransız Akademisi'ne kabul edildi. 1716 yılında 14. Louis hakkındaki olumsuz konuşmalarından dolayı akademiden atıldı. O da, özgürce tartışmaların yapıldığı *Club de l'Entresol*'u kurdu ama daha fazla sorunla karşılaştı. Saint Simon *Anılar*'ında Saint Pierre ile ilgili olarak, "Espritüel ve hicvi seven bir kişiliğe,

¹⁰⁰ Salman, **a.g.e.**, s.6.

¹⁰¹ Heater, **a.g.e.**, s.53-56.

¹⁰² Boyd, **Western Union**, s.30.

öğrenme arzusuna ve tehlikeli bir hayal gücüne sahipti.” demektedir. Kendini “kamu avukatı” olarak niteleyen birisiydi ve onu en iyi ifade eden kelime ‘umut’ idi.¹⁰³

Beller’den iki yıl sonra, Fransa’yı Utrecht Barış Konferansı’nda temsil eden tecrübeli diplomat Abbe de Saint-Pierre ‘Avrupa’da Daimi Barış’ planını yayınlıyor, Utrecht’te toplanan diplomatlara dağıtıyor ve bu planla Utrecht’te daimi olarak toplantı halinde olacak bir ‘Barış Senatosu’ kurulmasını öneriyordu. Yirmidört Avrupa Devleti’nin Senato’da bir delegeesi olacak, ayrıca elçi göndereceklerdi:

“Avrupa Senatosu’nda yirmidört senatör ya da onların temsilcileri yer alabilir, Daha fazla veya az olmamak şartıyla; Fransa, İspanya, İngiltere, Hollanda, Savoy, Portekiz, Bavyera, Venedik, Genova, Floransa, İsviçre, Lorrain, İsveç, Danimarka, Polonya, Papalık, Moskova, Avusturya, Courland, Prusya, Saksonya, Palatine, Hannover ve Dini Temsilciler. Herkesin bir oy hakkı olacak...”¹⁰⁴

Başkan’a ‘Barış Prensi’ adı verilmekteydi ve her hafta rotasyonla değişecekti. Üye devletlerin bütçeye katkıları, her ay Senato tarafından ülkelerin gelirleri dikkate alınarak belirlenecekti. İki üye devlet arasında bir ihtilaf ortaya çıktığı zaman, Senato bir ‘Arabulucular Komisyonu’ teşkil ederek görevlendirilecek, bunların ihtilafı çözememeleri halinde sorun Senato’da basit çoğunlukla karara bağlanacaktı. Ancak basit çoğunlukla alınan bu kararların, beş yıl sonra tekrar ele alınması ve teyid edilmesi gerekmektedir. Bu kararın alınması için üçte iki çoğunluk aranmaktaydı.¹⁰⁵

Saint Pierre’in önerisine göre, Avrupa’daki bu ‘Büyük İttifak’a on dört devletin katılmasıyla teşkilat tamamlanmış olacak ve katılmayan diğer Avrupa Devletlerinin katılmasını sağlamak üzere onlara savaş açabilme hakkı ortaya çıkacaktı. İttifakın kurulmasından sonra Senato’nun dörtte üçünün onayı olmadan bir uluslar arası anlaşma yapılamayacağı gibi ülkelerin sınırlarında da değişiklik yapılamayacaktı. İttifakın kendi kendini feshedebilmesi için oybirliği şartı

¹⁰³ Rougemont, **a.g.e.**, s.113.

¹⁰⁴ Abbe de Saint Pierre, **A Project for Settling an Everlasting Peace in Europe**, London, P and S Co., 1939, s.21.

¹⁰⁵ **A.e.**, s.25.

öngörülmüştü. Kurulacak uluslararası kuvvetin komutanı “Generalissimo” nun milli birlik komutanları üzerinde komuta etmek hakkı olacak, ancak Senato’da basit bir çoğunlukla her an görevden uzaklaştırılabilmesi mümkün olacaktı.¹⁰⁶

Saint Pierre, ortaya attığı önerilerin hemen gerçekleşemeyeceğini bilmekteydi. “Büyük kurumlar, zamanla, aşama aşama teşkil olunabilmekteydi.” İşte bu nedendir ki, “projenin süratle duyurulması, tanıtılması gerekmektedir.” **Bu “ütopik” fikirlerin hayata geçirilmesi için; “Umuyorum ki Avrupa genelinde böyle bir yapı yerleşecektir fakat bunun gerçekleşmesi için en az iki yüz yıla ihtiyaç vardır.”¹⁰⁷ diye düşünmekteydi.** Bu amaç doğrultusunda Hague’da bir kongre toplayarak bu birliği gerçekleştirmeyi planlıyordu. Bu düşüncelerini yazdıktan iki yüz yıl sonra Genova’da ilk Milletler Ligi toplandı ama 1948’e kadar Avrupa Birliği sürecini başlatan kongre toplanamadı, 1948’de kongrenin Hague’da toplanmış olması herhalde bir tesadüf değildi. Rousseau Saint Pierre’in projesiyle ilgili şunları söylemekteydi:

“Eğer plan dikkate alınmamış ve uygulama imkânı bulamamış ise bu planın işe yaramazlığı veya yetersizliği yüzünden değildir, bu durumun sebebi insanların duygusuzluğu ve planı arada kaynatan bir çeşit aptallıktan kaynaklanmaktadır.”¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Kabaalioglu, a.g.e., s.27.

¹⁰⁷ Abbe de Saint Pierre, a.y.

¹⁰⁸ Rousseau, *Extrait du Project de paix perpetuelle de M. L’Abbe de Saint Pierre*’den aktaran Rougemont, a.g.e., s.75.

3. BÖLÜM

Modern Zamanların AVRUPA'sı

Avrupa, Batı Hıristiyanlığı'nın bittiği, İslam'ın ve Ortodoksluk'un başladığı coğrafyada biter.

S. Huntington

Eğer bugünkü Avrupa'nın temelleri, Rönesans'la Reform'un ardından 17. yüzyıl Rasyonalizm'i tarafından atıldıysa, bu anlayışı oluşturan düşünür **Descartes**'tir. Descartes'ın bilgiye ulaşmada akla verdiği önem, 11. yüzyılda Doğu'nun neden yavaşladığı ve 17. yüzyılda Batı'nın nasıl olup da günümüzü yaratacak anlayışa, en genel anlamıyla Avrupa uygarlığına ulaşmasının temellerini atmıştır. Descartes başlattığı süreç, Avrupa'nın algılayışındaki köklü değişimin kökeni olacak olan, bilgiye ulaşmada daha doğrusu bilginin kaynağındaki din ve tanrı kökenli meşruiyeti kaldırarak, yerine laik bir bilgi kaynağını koyması yani bilginin laik bir yolla elde edilmesi dolayısıyla Tanrı'ya inanmayanları da aynı ölçüde bağlamasıdır. Bir başka açıdan da insan, Tanrı'dan bağımsız ve kendi ayakları üzerinde durabilecek bir varlık biçiminde tanımlandığı için, bireyciliğin ve kişisel girişimin önünün açılmasıdır. İnsanın artık sonsuz evrende kendini değersiz ya da küçük hissetmesine gerek yoktur. Çünkü o öncelikle tek gerçektir, Cogito sayesinde her şeyin varlığı ona oranla tanımlanmaktadır.¹

İşte Descartes, Aydınlanma'nın da desteğiyle özellikle Fransız Devrimi'nde başrolü oynayacak birey'i tarih sahnesine çıkarmış oluyordu. Yine aynı birey tarihsel sahne içerisinde liberal düşüncenin gelişimiyle Batı uygarlığının temelini oluşturacaktır.

¹ Ahmet Ulvi Türkbağ, "Doğu'nun Akşamından Batı'nın Şafağına: Modern Avrupa'yı Yaratan Anlayışın Doğuşu", **Doğu Batı: Avrupa**, No:14, Şubat-Mart-Nisan 2001, s.104-108.

1. Aydınlanma, Öncesi, Sonrası ve Avrupa'sı

Sırada kozmopolit 18. yüzyılın büyük düşünürlerinin Avrupa ile ilgili düşünceleri yer almakta. Aydınlanma düşünürlerinde, kendinden kuşku duymayan güçlü bir usçuluk ve kozmopolitizm düşleyen cömert bir duyarlılık birlikte yer almaktaydı.² Aydınlanma, Avrupa'nın politik ve kültürel kimliğiyle ilgili algılayışını kendi kendine gösteren bir hareketti; öyle bir kimlik ki milliyetçiliğin sınırlarını kaldırıyordu. Rousseau'nun sözleriyle: “**Artık Fransızlar, Almanlar, İspanyollar hatta İngilizler yoktur: artık Avrupalılar vardır.**” ya da Montesquie'nun ifadesiyle: “**Eğer ülkem için yararlı ama Avrupa ve tüm insanlık için zararlı bir şey biliyorsam onu bir suç olarak görürüm.**” gibi düşünceler ulusal kimlikleri aşmaya çalışan bir gücün düşüncelerini ifade ediyordu.³

1.1. Türklere Karşı Leibniz

Leibniz, bir matematikçi, fizikçi, kimyacı, psikolog, metafizikçi, tarihçi, hukukçu, diplomat, ilahiyatçı, konsey üyesi, gezgin ve filozoftu; kısacası her şeydi. İki dominant arzusu vardı: her şeyi bilmek ve her şeyi birleştirmek. Avrupa'nın çoğu ülkesinde yaşadı ve ülkelerin aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden üzüntü duydu. **Avrupa'nın çeşitliliğini kaybetmeden birleşmesini arzuluyordu, bunu başarabilmek için bir plan yaptı ve 14. Louis'e sundu: Federalizm.** Hakiki bir Lutheryan olmasına rağmen, Roma Katolikliği ve Rus Ortodoksluğuna saygı duyan birisi olarak Bossuet ile ünlü mektuplaşmalarında dinin yeniden organize edilmesi gerektiğini savunuyordu: Ekümenlik. **Avrupa değerlerinin farkında olan bir Avrupalıydı ama dünyanın giderek büyüdüğünü gördü: Evrensellik.**⁴

Kendini modern bir filozof olarak görmesine rağmen antik dönem felsefesinin yeniden canlanmasını teşvik etmiş ve oradan seçkiler yaparak devam etmekte olan problemlerin nelerle ilgili olduğunu göstermiştir. Hem geçmişteki filozoflara saygısının yanında hem de onlara eklenmeye razı olmaması, Leibniz'i Rönesans

² “Aydınlanma”, **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, Ed. Philippe Reynaud, Stephane Rials, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.126.

³ Mia Rodriguez-Salgado, **a.g.m.**, s.12.

⁴ Leibniz, **Political Writings**, Ed. Patrick Riley, New York, Cambridge University Press, 1996, s.5.

hümanizması çizgisine dâhil etmektedir.⁵ Leibniz, Hıristiyan Plâtoncu'ların en sonuncusuydu ve yerini dünyayı değiştirmek ve sekülerize etmek için Hume, Rousseau ve Kant'a bıraktı.⁶

Bu dahi adamdan bahsederken eserlerinden alıntı yapmak ve sistematik olarak Avrupa ile ilgili fikirlerini ortaya çıkarmak gerçekten zor çünkü kimse üçyüz yıldır eserlerinin tamamını yayınlamayı başaramadı.

Sadece Leibniz hakkında genel bir fikir vermesi açısından ilk olarak ‘‘Dünya Vatandaşı’’ndan başlayabiliriz:

‘‘Ben şu fanatik milliyetçi, ülkelerine aşırı bağlı insanlardan biri değilim ama ben tüm insanlığa bağlıyım: Cenneti anayurt olarak kabul edersek, tüm iyiniyetli insanlar Cennetin vatandaşıdır ve Ruslara karşı Almanlardan ya da diğer tüm Avrupalılardan daha iyi hisler beslediğimi söyleyebilirim, açıkcası ben genel olarak iyiden yanayım.’’⁷

En küçük matematik problemlerinin, hesap makinesinin mucidi, monadolojinin babası, kiliseler birliğinin, Avrupa din barışının güçlü savunucusu filozof Leibniz'in Doğu'ya ve özellikle Mısır'a karşı güçlü bir tutkusu vardı. 1670 gibi erken bir tarihte Leibniz, 14. Louis'e sunduğu planında, onları Doğu'ya doğru yönlendirmeye çalışıyordu: *Consilium Aegyptianorium* adını verdiği planındaki düşüncesi Türklere karşı dönmek, Mısır'ı ele geçirmektir. Böylece Leibniz, Avrupa'yı harekete geçirerek birleşmelerini sağlamayı düşünüyordu. Leibniz gibi aydın ve siyasi çevrelerde gözde bir filozofun hazırladığı tasarı, 17. yüzyılda Batı dünyasının ideolojisi ve hayal dünyası konusunda önemli ipuçları vermesi bakımından son derece ilginçtir. Üstelik böyle bir proje alelacele hazırlanarak karar mercilerinde oturan yetkililere sunulmuş amatörce bir çalışmadan çok filozofun dört yıllık bir düşünce ürünüdür. Son tahlilde Mısır'ın fethine odaklaşan söz konusu proje, filozofa göre Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa'nın birlikte sorumlu oldukları Avrupa istikrarsızlığına bir çözüm oluşturacak çok daha geniş bir programı içeriyor. Bu istikrarsızlığı önlemenin yolu, birbirine düşmüş Avrupalı yetkililere ortak bir

⁵ **The Cambridge Companion to Leibniz**, Ed. Nicholas Valley, New York, Cambridge University Press, 1995, s.43.

⁶ Patrick Riley, ‘‘New’’ Political Writings of Leibniz’, **Journal of the History of Ideas**, Cilt.55, No:1, Ocak 1994, s.149.

⁷ Rougemont, **a.g.e.**, s.128.

hedef göstermektedir. Leibniz'e göre bu hedef Osmanlı İmparatorluğu'dur ve ona karşı harekete geçme zamanı çoktan gelmiştir.⁸

Aslında bu fetih yalnızca Mısır'ın kendisi, oranın zenginlikleri ve Doğu Hindistan'dan gelen deniz yolu için bile değerdi: Leibniz'e göre "Yerküre'nin tüm ülkeleri içinde Mısır dünya ve deniz imparatorluğunu ele geçirmek için en mükemmel konumdadır. Kalabalık nüfusu, inanılmaz verimlilikteki toprağı ona bu özelliğini veriyor." Bunu dedikten sonra Leibniz soruyor:

"Eskiden bilimlerin annesi, tabiatın en zengin ibadethanesi, bugün Muhammediliğin sinsilik yuvası olan bu kutsal toprağı, Afrika ile Asya arasındaki bu bağı, Kızıldeniz ve Akdeniz arasındaki bu bendi, bu Doğu'nun ambarını, Avrupa ve Hindistan'ın bu deposunu Hıristiyanlar neden kaybetti?"⁹

Osmanlı İmparatorluğu bir şekilde kuzeyden ve güneyden fethedildikten sonra, yeryüzünde artık barış egemen olacak ve bundan sonra insanların, ancak "ehlileştirilmeden önce, barbarlar ve dinsizlerle (Osmanlılar) kıyaslanabilecek olan kurtlar ve vahşi hayvanlardan başka savaşacağı kimse kalmayacaktı.¹⁰

1676 yılında Niemegen Barışı ardından gerçekleşen 14. Louis'nin Avrupa üzerindeki dominant etkisi üzerine bir deneme kaleme alan Leibniz, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun prensliklerinin özerkliklerinin savunucusu haline geldi. Ortaçağdaki İmparatorluk ve Papalılık ikili otoritenin geri gelmesini ve federatif prensliklerin özgürlüklerine saygı duyulmasını talep ediyordu:

"İsa'nın bu krallığında genel olarak kabul gören görüşe göre iki büyük güç vardır, Papa ve İmparator, İsa'nın gücünün pratikteki temsilcileridir, biri ruhani güçü, diğeri dünyevi güçü temsil eder. Ve bu ikisinin de nihai amacı, Hıristiyanların ortak bir otorite altında birleşmelerini sağlayabilmektir. Böylece ortak gücün barışın temini için seferber edilmesi olanağı bulunur, düşmanların daha fazla kendilerinden korkmaları sağlanır. Hukuka uygun hareket edilmesi halinde, İmparator tüm Avrupa'da büyük bir güçle hükmedebilir ve buna karşılık olarak da kilise bir çeşit bağımsız devlet gibi 'evrensel barış'ın korunabilmesi, prensler arasında adaletin sağlanabilmesi, düşmanlara karşı yardımlaşabilmek için çalışır. Evrensel kilise prensler arasındaki uyuşmazlıklarla ilgilenmeli, bu uyuşmazlıkların çözümü için konseyler oluşturulmalı ve İsa'nın adına Hıristiyanlığın düşmanlarına karşı savaş açma yetkisini elinde bulundurmalıdır."¹¹

⁸ Bilici, **a.g.e.**, s.78.

⁹ **A.e.**, s.79.

¹⁰ **A.e.**, s.80.

¹¹ Rougemont, **a.g.e.**, s.128-129.

Bu noktada Leibniz'in sözleri, Dante'nin *Monarşi*'sinin temel tezini hatırlatmaktadır. Lutheryan birisi olarak Leibniz'in Papa'ya karşı duyduğu sempati bir yandan da bir ironi barındırmaktadır.

1.2. Federasyon Ötesi: Vico ve Konfederasyonu

Giovanni Battista Vico 1668'de Naples'da doğdu ve 1744'te yine aynı yerde öldü. Evrensel bir akıl sahibi, genellikle çok geniş ve şiirsel bakış açılarını herhangi bir açık kapı bırakmaksızın içinde barındırabilen bir tarihçi, 18. yüzyılda şekillenecek olan fizik bilimi ve sosyolojiyi önceden görebilen bir barok metafizikçisi, Rönesans kişilerinin sonuncusu ve Modernlerin ilki, Pico della Mirandola, Giordano Bruno ve Cardan'ın devamı, Hegel ve Croce'un öncüsü, önemli bir adamdı.

Scienza Nuova adlı çalışmasındaki "Modern Dünya'nın Tasviri" adlı bölümde, Avrupa ve Avrupa'nın dünyadaki yeri ile ilgili fikirlerini, dönemin en önemli düşünürlerinden biri olarak dile getirmektedir.

"Birkaç önemli büyük monarkın insanları kontrol ettiği bir dünyada, bugün artık tüm milletleri etkisi altına almış tam bir hümanizma göze çarpmaktadır. Hala daha bazı barbar milletler yaşamaya devam ediyorsa, bunun sebebi onların monarşilerinin, hayal ürünü ve zalim dinlerin adiliklerinin etkisi altında olmalarından kaynaklanmaktadır, bazı durumlarda da doğal bir denge barındırmayan bir millet yapısına sahip olmaları da ayrı bir faktör olarak katılabilir."¹²

Dünyadaki belli başlı milletlerin negatif içerikli bir değerlendirmesini yaptıktan sonra sıra Avrupa'ya gelmektedir:

"(...) Ama Avrupa'da, Hristiyanlığın her yerde etkisini gösterdiği coğrafyada, Tanrı'nın mükemmel ve tamamen saf bir ideası benimsenmekte ve tüm insanlığa sunulmakta, herkesin kendisine göre bir insanlık barındıran büyük monarşiler bulunmaktadır."¹³

Avrupa'daki milletlerin olumlu yanlarını ve kendilerine has özelliklerini saydıktan sonra kendi kafasındaki fikri, konfederasyonu dile getirmektedir,

¹² **The New Science of Giambattista Vico**, Çev. Thomas Goddard Bergin, Max Harold Fisch, NewYork, Anchor Books, 1961, s.411.

¹³ **A.y.**

Vico bütün milletlerin bir arada büyük bir dünya şehrini oluşturduğu federasyondan daha büyük bir yapıyı hayal etmektedir:

“(…) Bağımsız güçler ligler halinde birleşmelidir, ebedi veya dünyevi bir şekilde, aristokrasilerin karakteristik özelliklerine büründükleri birer aristokratik devletler haline gelmelidirler. Böylece, bu yapı (konfederasyon) (...) sivil devletlerin son modeli olacaktır (çünkü doğal durumda bu aristokrasilerden daha üstün bir devlet düşünemiyorum) bu model aynı zamanda ilk olmalı, babaların, bağımsız krallıkların, birleştikleri ilk şehirleri oluşturmalıdır. Doğal olarak, her şey orada başlar ve biter.”¹⁴

1.3. Avrupa Ruhu ve Montesquieu

Charles-Louis de Secondat, Baron de Montesquieu (1689–1755), sadece liberalizmin en önemli teorisyeni değil aynı zamanda tüm coğrafyayı baştanbaşa gezmiş bir kişi olarak yaşadığı dönemin Avrupa’sının en gerçekçi tanıklarından birisiydi.

Montesquieu’nun en önemli eseri “Kanunların Ruhu”nda var olan düzeni savunma ya da suçlamayı değil, onu düzeltmenin yollarını göstermeye çalışmıştır. Bunun için de siyasal toplumu meydana getiren bütün öğeler arasındaki karşılıklı ilişkileri açıklamak ister; fiziki ortam, ırksal nitelikler, toplumsal, ekonomik, dinsel, göreneksel ve uygar kuramlar. Ayrıca amaçlanan bir nokta da bütün bu etkenlerle siyasal ve toplumsal özgürlüğün tanımlandığı ve bu özgürlüğün sürdürülmesi için zorunlu bir güvence olarak erkler ayrımının tartışıldığı yerlerdir.¹⁵

Montesquieu’nun kısa denemelerinde veya notlarında Avrupa ile ilgili herhangi bir sistem bulunmamaktadır ama Avrupa ile ilgili fikirlerini aktarabiliriz. Avrupa devletlerinin karşılıklı dayanışması üzerine:

“Bir prens, komşu bir devlete üstün gelirse daha güçlü hale geleceğine inanır. Bunun tersi de doğrudur. Avrupa’daki durum, tüm devletlerin birbirine bağımlı hale geldiği bir durumdadır. Fransa, Moskova ve Polonya’nın desteğine ihtiyaç

¹⁴ Giambattista Vico, **The New Science**, Çev. David Marsh, London, Penguin Books, 2001, s.393-458.

¹⁵ Mete Tunçay, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Cilt.2, Ankara, Teori Yayınları, 1986, s.286.

duymaktadır. Aynı şekilde Guyenne Britanya'ya ve Britanya'da Anjou'ya ihtiyaç duymaktadır. **Avrupa birçok bölgenin kaynaştığı bir devlettir.**¹⁶

Özellikle *Kanunların Ruhu*'nda Avrupa'nın dünyadaki pozisyonundan bahsederken, Avrupa'nın tarihte hiç görülmemiş bir biçimde güçlü, etkin ve biricik konuma geldiğini ifade etmekte,¹⁷ Avrupa ve Asya ile ilgili karşılaştırmalar yaparken de Asya'daki devletlerin eski güçlerinden uzakta olduklarını, güçsüz, zayıf bir duruma düştüklerini dile getirmekte, Avrupa ve Asya ile ilgili sosyolojik analizler yaparak Avrupa'nın Asya'ya nazaran üstünlüklerini sıralamaktadır.¹⁸

Son olarak da en ünlü bölümü anabiliriz:

“Eğer kendim için faydalı ama aileme zarar verecek bir şey biliyorsam, onu aklımdan uzaklaştırırım. Eğer ailem için yararlı ama ülkem için zararlı bir şey biliyorsam, onu unutmaya çalışırım. Eğer ülkem için yararlı ama Avrupa ve tüm insanlık için zararlı bir şey biliyorsam da onu bir suç olarak görürüm.”¹⁹

1.4. Voltaire: Kültürel Avrupa

Voltaire hem geçmişte yer alabilecek hem de gelecek de şekillendirilebilecek, ütopyalarda yer almayan bir adamdı: “Koşullardır ki biz kendimizi içinde buluruz ve çabalamak zorunda kalırız, koşulları biz belirleyemeyiz.” Rousseau'dan veya Abbe de Saint Pierre'den hiç etkilenmedi.

1769'da Abbe de Saint Pierre'e hitaben *De la Paix perpetuelle, par le Dr. Goodheart* başlıklı bir deneme kaleme aldı:

“İnsanlık arasındaki tek mümkün sonsuz barış toleranstır. Abbe de Saint Pierre adında bir Fransızın kafasındaki barış fikri monarklar arasında barışı getirmeye yetmez çünkü onlar etobur hayvanlar gibidir ve filler, gergendanlar, kurtlar ya da köpekler tarafından fark edilemez. Etobur hayvanlar her zaman ilk fırsatta diğerini parçalara ayırır.

İnsanlar arasında barışı temin etmenin tek yolu da bölünmelerine yol açan dogmaların ortadan kaldırılması ve **birleşmeleri için** içlerine hoşgörünün yerleştirilmesidir. İşte bu hayal olmaktan öte gerçekçi ve gerekli barışı sağlar. Herkes

¹⁶ Montesquieu, “*On the Power of States*” ve “*Reflexions sur la Monarchie universelle en Europe*”da: “Avrupa birçok bölgenin biraraya geldiği bir devletten başka bir şey değildir.” demektedir.

¹⁷ Montesquieu, *The Spirit of Laws*, Çev. T. Nugent, New York, Torch Books, t.y.

¹⁸ A.e.

¹⁹ A.e.

kendi yetenekleri doğrultusunda fanatizmin ve önlenmesi ve barışın temini için çalışmalı ve bu canavar düşünce insanların kalplerinden, ülkelerinden, ailelerinden uzaklaştırılmalıdır...’’²⁰

Voltaire, toplumsal düzende sınıfların egemenliğine teorik düzeyde de olsa karşı çıkmamış, yaşamının sonuna kadar, toplumda zengin ve yoksulun yan yana var olmalarının kaçınılmaz bir zorunluluk saymış, aydın despotizmi ile kurucu monarşi yönetimi anlayışlarını birlikte sürdürmüş, aydınlanmış bir monark'ın yönetimini ideal bir yönetim tarzı olarak yaşamının sonuna kadar savunmuştur.²¹

Voltaire, sistematik olarak Avrupa'yı kötüleyen veya Avrupa'yı bir cennete dönüştürmek için kendi sistemlerini öneren iki kesim arasında bir orta yol benimsiyordu. Voltaire, Hobbes'un kötümserliği ile Leibniz'in iyimserliği, Aydınlanmış despotizm ile integral pasifizm arasında bir yerdedi. Avrupa'yı bir taraftan yanlışlarla ve tahammülsüzlüklerle dolu bir yer olarak görüyor, diğer yandan da Avrupa'nın yeni "ışık"larını, Newton gibi dâhilerini de fark ediyordu. 1767'de şöyle yazdı: "Memnuniyetle görüyorum ki kültürlü, gelişmiş beyinlerle dolu bir devlet Avrupa'da şekil almaya başlıyor." Bu gibi ifadelerle dolu eserlerinde özellikle Avrupa ve Asya (Doğu, Orient vs.) ayrımlarına gidiyor ve kültürel olarak Avrupa'nın tanımlanmasını yapmaya çalışıyordu.²²

Bugün için, "**Kültürel Avrupa**" değerlendirmesi birliğin en önemli yapı taşlarından birini oluşturuyor diyebiliriz. Bunun gerisinde de **Hıristiyanlaşmış Avrupa'nın uygarlığın ana merkezinde olduğunu ve milletleri etkilediğini** görebilmekteyiz.

Voltaire, 1752'de, *14. Louis'in Çağı'na Giriş*'te, şöyle yazıyor:

"(Avrupa, tüm dünyayı geride bırakmıştır.) Avrupa'nın Hıristiyan tarafı (Moskova da dâhil) uzun zamandan beri şöyle bir konumda bulunmaktadır; büyük bir cumhuriyet, küçük birçok devlete bölünmüş, birkaç monarşiye ve karışık farklı yönetim şekilleri, birkaç aristokrasiye bölünmüş fakat tamamı birbirleriyle karşılıklılık içindeler, tamamı dinleri için aynı doğrultuda hareket etmekte, farklı birimlere ayrılmış olmalarına rağmen, hepsi aynı doğal hukuk ve politik prensiplerle hareket etmekte ki, Avrupa devletleri hiçbir zaman mahkûmlarını köleleştirmemekte, düşmanlarının elçilerine saygı göstermekte, prenslerin kendi haklarına

²⁰ Kende, **a.g.m.**, s.239.

²¹ "**Aydınlanma**", Ed. Veysel Atayman, İstanbul, Donkişot Yayınları, 2005, s.33.

²² Larry Wolff, "Voltaire's Public and The Idea of Eastern Europe", **Slavic Review**, Cilt.54, No:4, Kış 1995, s.940.

dokunmamakta, (...) Dışardan bir saldırıyla karşılaşmaları durumunda Avrupa'yı alarma geçirerek, güçlüler zayıf olanları düşmanlara karşı korumaktadır.”²³

1.5. Rousseau Federasyonu

Rousseau'nun siyasal düşünce tarihindeki yerine ilişkin tartışmalar, esas olarak liberalizm/totaliterizm sorunsalı çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Rousseau yorumcularının bazıları, onun kuramının doğal hukuk çerçevesi içinde yer aldığını savunurlar ve Rousseau'yu liberal geleneğe dâhil ederler. Başka bir grup yorumcu açısından ise Rousseau, Hegel'in öncülerinden biridir ve totaliter düşüncenin temsilcilerinden sayılmaktadır.²⁴ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*'nin hemen başında “insan özgür doğar ama her yerde zincirlere vurulur” ifadesine yer verir. Rousseau herkesin doğal olarak özgür ve eşit olduğunu; doğası gereği hiç kimsenin bir diğeri üzerinde yönetim hakkı olmadığı ve sadece birilerinin diğeri üzerinde hâkimiyetinin olmadığı toplumların meşru olabileceğini savunur.²⁵

Mme. de Stael ise Rousseau için “Rousseau yeni hiçbir şey icat etmedi ama kendisinden öncekileri sistematik hale getirdi.” demektedir.²⁶ Rougemont'a göre bu bakış açısı, yazarın düşüncelerinden ve konudan çok kendisini yargılayan bir ifade tarzıdır.²⁷ Aslında Rousseau'nun kendisi federalizm'i icat ettiğine inanmaktaydı, “Prensipleri henüz tam olarak formüle edilmemiş” ama “gerçekten yeni bir şey” olarak gördüğü federal sistemden, söylenenlere göre, *Toplum Sözleşmesi*'nin devamı olarak kaleme aldığı çalışmasında detaylı bir şekilde bahsetmekteydi.²⁸ Diğer yandan, *Extrait*'te Avrupa bütünleşmesinin avantajlarını dile getirmekte ve *Le Gouvernement de Pologne*'da da federal ilkelerden bahsetmektedir.

Madame Dupin kendisinden Abbe de Saint Pierre'in Projesi için bir değerlendirme yazısı istediği zaman bu projeye ilgili fikirlerini kaleme alan

²³ Voltaire, *The Age of Lewis XIV*, Çev. R. Dodsley, London, Pall-mall, 1962, s.17.

²⁴ Gülnur Acar-Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*, İstanbul, Belge Yayınları, 2003, s.19.

²⁵ Larry Arnhart, *Siyasi Düşünce Tarihi: Plato'dan Rawls'a*, Ankara, Adres Yayınları, 2004, s.278.

²⁶ Rougemont, *a.g.e.*, s.148-149.

²⁷ *A.y.*

²⁸ Bu devam çalışması eğer yazmayı başarmışsa ya kayboldu ya da yok edildi. Genel olarak bilinenlere göre, *Toplum Sözleşmesi*, Rousseau'nun politik birimler üzerine denemeler olarak daha geniş çapta yazmayı planladığı eserinin küçük bir parçasıdır.

Rousseau eserini hazırlamış ama 1761'e kadar yayınlamamıştır. 1761'de Amsterdam'da yayınlanan eseri, *Extrait de Projet de paix perpetuelle de M. L'Abbe de Saint Pierre, par J.J. Rousseau, citoyen de Geneve* adını taşır. Eserinin giriş kısmında Saint Pierre'in projesini hararetli bir şekilde överken bir yandan da eleştirel bakış açısını kaybetmemeye özen göstermektedir.²⁹

“Şimdiye kadar insanlığın evrensel ve daimi barışı için Avrupa'nın tüm uluslarını içeren böyle büyük ve güzel bir proje olmamıştır, bu projenin gerçekçiliğine ulaşabilecek başka bir yazar bulmak mümkün değildir... Açılış cümleleri olarak bu hissettiklerimi yazmaktan kendimi alamadım. Şimdi daha soğukkanlı bir şekilde devam edebiliriz.”³⁰

Avrupa'nın içinde bulunduğu durum ve bu durumdan nasıl çıkılabileceğini ise şu şekilde değerlendirmekteydi:

“Avrupa'nın gerçekte durumu nedir? Şimdiye kadar kimse Avrupa'daki yerel savaşların geniş çaplı savaşlara dönüşmesine engel olamadı, şimdiye kadar kısıtlı ittifaklar hep yeni çatışmalara dönüştü.

Eğer gerçekten bu gibi sorunları önlemenin bir yolu var ise, o da ancak ulusları ve kişileri hukukun otoritesine bağlı halde birleştirebilecek bir federal devlet sayesinde olabilir. Ancak küçük ve büyük tüm devletleri içinde barındırabilecek böyle bir devlet tercih edilebilir... tüm Avrupalı güçler kendilerini aynı din, aynı hukuk kuralları, aynı hayat tarzı, aynı ticaret yapısı şeklinde birleştirebilecek yeni bir sistem inşa edebilirler ve böyle bir denge bir kere oluştuktan sonra da kolay kolay bozulabilecek bir durum değildir.”³¹

Bu şekilde oluşabilecek bir ‘uluslar toplumu’nun her zaman için geçerli olmadığını dile getiren Rousseau, Roma İmparatorluğu ve Kilise’ye “Avrupa'nın uluslarını bu tarz bir toplum şeklinde yakınlaştırdığı” için teşekkür etmekte ve ardından da Avrupa'yı özel kılan şeyleri sıralamaktadır; **nüfusun dağılımı, toprakların eşit imkânlar doğuracak şekilde olması, kan bağlarının, ticaret, sanayi ve kolonileşme faaliyetlerden doğan ilişkilerin, iletişimi artırmaya yarayan nehirlerin her yere ulaşımının, insanların anavatanlarının dışındaki ülkelere sürekli seyahatlerinin, devletlerin ilgilerinin karşılıklı bağımlılık şeklinde oluşmasını sağlaması ve fazlaca büyük olmayan birçok ülke olmasından ötürü iklim çeşitliliğine bağlı olarak bir devletin diğer bir devlete**

²⁹ **Rousseau on International Relations**, Ed. Stanley Hoffmann, David P. Fidler, New York, Oxford University Press, 1991, s.53-101.

³⁰ **A.y.**

³¹ **A.y.**

ihtiyaç duymaksızın yaşamasının imkânsız olduğundan bahsetmektedir. Bütün bu saydıklarından sonra da Asya ve Afrika'dan farklı olarak Avrupa'nın, sadece farklı milletlerin aynı isim altında (Avrupa) toplandığı bir kıtanın çok daha ötesinde kendine özgü dini, ahlakı, yaşam tarzı ve hukuku olan gerçek bir toplum olduğunu iddia etmektedir.³²

Devamında ise Saint Pierre'in projesinin ana hatlarının uzunca bir değerlendirmesi yer almakta ve en önemli nokta olarak da **daimi barışın sağlanabilmesi için gerekli olan tek şey devletlerin rızası olarak öngörülmekte bunun garanti edilmesiyle ilgili herhangi bir zorluktan bahsedilmemektedir.** Bu, devletlerin projeyi benimsemeyecekleri anlamına gelmemekle birlikte, gerçekten projeyi benimsemeleri için projenin kendi menfaatlerine doğru bir biçimde temsil etmesi gerekmektedir.³³

Extrait ile aynı zamanda yazmış olduğu *Jugement sur la Paix perpetuelle*'de Rousseau, projeye ilgili birçok eleştirisini dile getirmektedir. Saint Pierre, Avrupa Kongresi'ni prenslerin toplamasını beklerken Rousseau, insanların kendilerinin kendi federasyonlarını kuracaklarını söylemektedir. Çünkü:

“(…) Gücünü kılıçtan almasından övünen ve Tanrıyı sadece cennetinden dolayı anan birisinin otorite olarak bir mahkemeyi kurabileceğini düşünebilir miyiz? Prensler, hak ihlali veya özel hukukla ilgili konularda aralarındaki ihtilafları çözmek için bir yargı merciine başvurmayı kabul ederler mi? Ortalama bir insan bir mağduriyete uğradığı zaman bile Fransa'da mahkemeye başvurmazken, Fransa Kralı'nın bir Avrupa sistemini benimsemesini nasıl beklersiniz? (...) Prensler kişisel olarak ilgilerini kaybettikleri zaman bu projeyi reddedeceklerdir.”³⁴

Saint Pierre'in planı hakkında yaptığı yorumlardan sonra Rousseau kendini planını önermekteydi. Buna göre, Avrupa Federasyonu'na katılacak devletler; Fransa, İspanya, İngiltere, Danimarka, Portekiz, Prusya, Napoli, Sardinya, İsveç, Hollanda, Polonya, İsviçre, Venedik, Papalık ve Rusya idi. Rousseau, Osmanlı İmparatorluğu'nu bu planın dışında bırakmaktaydı. Rousseau'nun “daimi ve geri dönülemez ittifakı”, bütün üye devletleri sıkı bir şekilde birbirine bağlayacaktı. Her üyenin sahip oldukları tanınacak ve öne sürülmekte olan iddia ve taleplerden

³² A.y.

³³ A.y.

³⁴ A.y.

vazgeçilmiş olacaktı. Burada da ihtilafları çözecek daimi bir Meclis ve rotasyon usulüne göre göreve gelecek başkan sözkonusu idi. Federasyon'un temsilcileri, "Avrupa Uluslararası Topluluğu" çıkarına tedbirler almak yetkisine sahip olacaktı. Bu tür tedbirler ilk seferde basit bir çoğunlukla kabul edilebilecekti. Ancak beş yıl sonra, alınan kararların tasdik edilmesi için dörtte üç çoğunluk gerekmekteydi.³⁵

Extrait'i yazmasından yaklaşık yirmi yıl sonra, 1771'de, Polonyalı konfederasyon yetkilileri Ruslarla savaşlarının ardından Polonya'nın bölünmesi sırasında Rousseau'dan ülkelerinin yıkılmasına neden olan anayasalarından farklı bir anayasa yazmasını isterler. Çalışmalarına başlayan Rousseau, sağlık nedenlerinin de etkisiyle ancak 1773'te, bölünme için anlaşmanın imzalandığı yılda eserini tamamlar ve *Consideration sur le Gouvernement de Pologne et sur sa reformation projetee en 1772 (Polonya Hükümeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler)* şeklinde başlıklandırır.

Eserindeki en temel amacı, Polonyalıları Avrupa'yı taklit etmemeleri konusunda ikna etmektir çünkü batılı güçlerin tamamı "Fransız tatları ve kültürüne uyma konusunda genel bir eğilim göstererek gündün güne dejenere olmakta" idi. O zaman moda olan kozmopolitanizmin yerine "ulusal" olarak nitelendirdiği ama aslında yerel ya da komünal olan, kararlı bir partikularizmi savunuyordu.³⁶

"Ulusal kurumlardır ki insanın yeteneklerini, karakterini, yaşam biçimini belirler ve diğer uluslardan farklı olarak kendine özgü hale getirir... **Bugün artık Fransız, Alman, İspanyol ya da İngiliz kalmamıştır, ne olarak çağırıldığının hiçbir önemi yok artık: sadece Avrupalılar vardır. Aynı tatlara, tutkulara, yaşam biçimlerine sahiptirler çünkü kimse kendi ülkesinin değerlerini alabileceği kurumlardan ulusal bir form kazanamamıştır... Kime itaat ettikleri ya da hangi ülkenin kanunlarına uydukları umurlarında değildir.** Nerede çalabilecekleri para ya da ayartabilecekleri kadın bulurlarsa, orası onların evi haline gelir."³⁷

Bu sözlerden sonra da Rousseau, Polonyalıların kendileri olmalarını, ülkelerini nasıl sevmelerini gerektiğini öğrenmelerini ister, bunun ancak eğitim yoluyla olabileceğini, eğitimin insanların bilinçlerine ulusal bir form kazandırdığını dile getirir ve ulusal eğitimin gerekliliklerini sıralar. Bu sözleri Rousseau'yu

³⁵ Rousseau, *A Project for Perpetual Peace*, Çev. Edith M. Mutall, London, Penguin Books, 1927, s.2-11.

³⁶ A. e., s.162.

³⁷ A.y.

yirminci yüzyıl totaliteryen rejimlerinin önceli gibi bir duruma getiriyor gibi gözüke de aslında Rousseau'nun kafasındaki şey çok daha farklıdır. Rousseau'nun 'ulusal' diye yazdığı şey aslında bugün bizde çağrıştırdığı anlamdan tamamen farklıdır. Rousseau'nun aklında olan küçük bir şehir, küçük bir devlet, olabileceklerin en küçük ve özgürü belki de Cenevre'dır. Rousseau'nun Polonyalıları önerdiği şey modern milliyetçiliğin tamamen karşıtı dâhili bir federalizmdir, ortaçağın özgür şehirleri ruhuna bir dönüşür:

“(...) Kısaca, size federal hükümet sisteminin kurulması ve geliştirilmesi yönünde çabalamayı öneriyorum. Büyük ve küçük devletlerin avantajlarını birleştirebilecek ve size uygun olabilecek tek yöntem de budur.”³⁸

Görüldüğü gibi Rousseau'nun düşünceleri bir bütün olarak ele alınınca, bir yanıla bireyci, olağanüstü dönemlerde devletçi, ama genel çizgisiyle vatansever bir **sosyal bütünleşmeden yana olduğu** kolayca anlaşılmaktadır.³⁹

2. Devrimler ve Avrupa

Terim olarak ‘Avrupa’nın Ulusal Konvansiyon’dan çok daha önce konuşmalarda kullanılmasına rağmen, Devrim, Fransa’da, kıtanın birliği için tek bir ciddi plan dahi üretmemişti. Ama bu şaşkıncı değildi. Devrimin heyecanlı patlaması liderlerini ‘insanlık’ ütopyasından doğrudan milliyetçi ideale taşımıştı; liderler, Avrupa federasyonunun gerçekçiliğini pas geçmişlerdi. Bu fenomenin somut sonuçları, Avrupa’nın tamamında vatansever hislerin ulusallaşmasını doğurmuştur. 1790 gibi erken bir tarihte Camille Desmoulins şöyle yazıyordu:

“Bir Fransız diğ erinden ayıran bölücü engelleri ortadan kaldırdık, artık ayrı ayrı bölgeler yok; yakında krallıklar arasındaki ayrılıkların ortadan kalkmasını umut etmemize izin verin. Çok yakında ‘insanlık’ olarak adlandıracağımız bir tek ulus olacaktır.”⁴⁰

Bölgesel çeşitliliğin derecesi, kaçınılmaz olarak Avrupa gerçeğini bastırmaktaydı. **“İnsanlık” a referans verirken asıl kastedilen şey Avrupa’nın kendisiydi; tıpkı Rönesans öncülü yazarların “Hıristiyan Dünya” ya referans**

³⁸ A.y.

³⁹ Akad, a.g.e., s.122.

⁴⁰ Rougemont, a.g.e., s.184.

verirken düşündükleri şey gibi. Bu tarihsel perspektif eksikliği Avrupa'nın belirli özelliklerini görmelerini engelliyordu. Paris'ten uzaklaştıkça, bu özellikler daha belirginleşmekteydi.

İngiliz Bentham ve Alman Kant doğal olarak Avrupalıydılar. Devrimin büyük ideolojik karışıklığından esinlenerek, somut gerçeklere geri dönmekte ve düzen için haykırırmaktaydılar. Jeremy Bentham ile Immanuel Kant'ın barış planları, aslında esas hedef olarak Avrupa'da birleşmeyi öngörmemekteydi. Yeni keşifler sonucu Asya'nın ve Amerika'nın çeşitli bölgeleriyle temaslar sağlanmış, çağın siyasi düşünürleri, salt eski Hristiyanlık sınırları dışına çıkmışlardı. Ünlü filozof Kant, dünya üzerindeki insanların birbirlerini tanımaları ile bir yerde görülen haksızlıkların, adaletsizliklerin, diğer bölgelerde de hissedildiğini vurguluyor; Bentham, sömürgelerin hürriyetlerine kavuşturulması gerektiğini, bağımsızlıklarının verilmesinin şart olduğunu ifade ediyordu. Bentham'ın 1793'de ve Kant'ın 1795'te yayınladıkları eserler, dünya barışının sağlanması amacına dönüktü. Artık dünya barışının sağlanması Avrupa'nın bütünleşmesi fikrine bağlanmamaktaydı. Hâlbuki o tarihlere kadar barışın temini için önce Avrupa'da bütünleşme gerektiği savunulurdu. Bentham, Kant ve onları takip eden düşünürlerin ortaya koydukları çeşitli modeller, planlar, artık "Milletler Cemiyeti" veya "Birleşmiş Milletler" türü teşkilatlar öngörmekteydi.⁴¹ Ama Dünya çapındaki teşkilatlanma planlarının ortaya çıkması, Avrupa düzeyindeki projelerin sona ermesi anlamına gelmiyordu. 18. ve 19. yüzyılda ortaya çıkan öneriler, "Avrupa Birliği" fikrini vurgularken, daha genelde, dünya barışının sağlanmasına ilişkin fikirlere de yer vermektedir.

2.1. Jeremy Bentham'la Avrupa'da Faydacılık

Jeremy Bentham'ın (1742–1832) ismi, sadece faydacılık ile birlikte anılmamış, aynı zamanda 1789'da tamamladığı ama ölümünün ardından 1843 yılına kadar yayınlanmayan eseri *Uluslararası Hukukun Genel Prensipleri* ile Uluslararası Hukuk idealinin temellerini atmıştır. Bu eser, uluslar arası hukuk, savaş ve barış üzerine öznelere ve nesnelere içeren dört denemeden oluşmaktadır. Bentham

⁴¹ Kabaalioglu, a.g.e., s.28.

dördüncü denemede, “Evrensel ve Daimi Barış İçin Plan” başlığı altında “Avrupa” sorununu tartışmaktadır. Uğraş alanı dünya olmakla birlikte, esas ilgilendiği meseleler Avrupa’yı içermektedir ve öncelikle İngiltere ve Fransa’yı umursar, her ikisini de birbiriyle bağlantılı olarak görmektedir.⁴²

Eserin ana sorunu dünyayı evrensel ve daimi bir barış amacıyla bir plan altında örgütlemektir. Yazara göre, dünya bir hâkimiyet alanı, insanlığın yaşam alanı, entrikalarla dolu tiyatrosudur.

Plan, temelde iki ana hedefe yöneliktir. Birincisi, **Avrupa sistemini oluşturan birçok ulusun güçlerinin azaltılması ve birbirine bağımlılıklarının artırılması**, ikincisi de **her devletin kendine bağlı sömürgelerinin özgürleştirilmesi**ydı. Her iki hedef kendine has özellikler barındırmakla birlikte, temelde herhangi biri diğeri başarılmadan tam olarak çözüm olamazdı.⁴³ Planın ilk ayağına göre, Avrupa “Helvetik Ligi”ndeki gibi birleşmeli ve diğeri ayak olarak da Fransa ve Büyük Britanya denizaşırı haklarından vazgeçmeliydiler.⁴⁴

Bentham, planının ilk oniki madde başlığıyla ilgili ciddi bir spekülasyon yaptıktan sonra on üçüncü maddeyi ayrı tutarak tartışıyordu:

“Ortak bir mahkemenin kurulması, fikir ayrılıklarının savaşa sonuçlanmasını önlemek için gereklidir. Suçlu ya da suçsuz olmak, yargıçların kararları katılımcıların şerefelerini ve kredilerini koruyacaktır.”⁴⁵

Devamında Amerikan Konfederasyonu, Alman Dieti ve İsveç Ligi’ni örnek göstererek Avrupa için neden böyle bir sistem kurulmasını demektedir. Bir Kongre ya da Diet toplanması gerektiğini vurgulayarak, her katılımcı ülkenin iki temsilci göndermesini, bunlardan birinin asıl diğeri yedek üye olmasını söylemektedir. Oluşturulacak bu Kongre ya da Diet ‘in çalışma sürecinin halka açık olması gerektiğini, Diet’in gücünün;⁴⁶

1) ortaya çıkacak fikirlerin rapor edilerek,

⁴²Jeremy Bentham, J. S. Mill, **Utilitarianism and Other Essays**, Ed. Alan Ryan, New York, Penguin Books, 1987, s.133.

⁴³ **Classics of Modern Political Theory: Machiavelli to Mill**, Ed. Steven M. Cahn, New York, Oxford University Press, 1997, s.682-685.

⁴⁴ Rougemont, **a.g.e.**, s.76.

⁴⁵ Rougemont, **a.g.e.**, s.186.

⁴⁶ **A.e.**, s.187.

2) üye ülkelerde dikkate alınmasından ve

3) bir zaman sonra Avrupa genelinde ülkelerin kontrol edilmesinden geleceğini yazar.

Eserin geri kalan kısmı gizli diplomasi ile ilgili uzunca bir polemige ayrılmıştır. 18. yüzyılın sonları gibi erken bir zamanda Bentham, özgür basının kritik önemini ve tehlikelerini, “vatanseverlik” adı altında sunulan ulusal çıkarların gözetilmesi durumunda nasıl olabileceğini görmüştü:

“Ulusun bu konularla ilgili görüşleri ancak gazetelerden görülebilir. Ama gazetelerin bu konulardaki dili aynı tonlardadır: “Herhangi başka bir alternatif olmaksızın biz her zaman haklıyız, diğer ulusların bize karşı hiçbir hakları yoktur. Bireylerin yargılanması konusunda adaletin kuralları gereği haklıyız, eğer buna göre haklı değilsek, adaletten daha değerli bir şekilde değer gören vatanseverliğin kuralları gereği haklıyız.” Haksızlık, zulüm, dolandırıcılık, yalan söyleme, suç olarak nitelendirilebilecek her eylem, kötü olarak nitelendirilebilecek her alışkanlık, bireysel menfaatleri gerçekleştirmenin bir göstergesi olur, ulusal çıkarları gerçekleştirmek için kullanılırsa ahlaki değerler olarak yüceltmeye başlanırlar. Ama aksine gazeteler azıcıkta olsa halktan gelen doğal sese kulak verirler de halkın dileklerini dile getirirlerse, o zaman doğru bir şekilde insanlar yönlendirilmiş olur.”⁴⁷

Bu nokta tıpkı Rousseau’da gördüğümüz gibi esas olanın toplum olduğu ve toplumun genelinin kararları sonucu doğruya ulaşılabilmesine yapılan vurgunun bir yansıması görünümü arz etmektedir.

2.2. Avrupa’yı Aydınlatan Aydın: Immanuel Kant

Almanya’nın kendine özgü tarihi nedenleriyle, 2. Dünya Savaşı’ndan önce Almanya’da üretilen politik-felsefi eserlerin tamamına yakını İngiltere, Amerika veya Fransa’dan çok farklıydı. Avrupa ulusları ve Birleşik Devletler’den tamamen farklı olarak Almanya, 19. yüzyılın sonlarına kadar ulusal birliğini kurmayı başaramamıştı. Batıdaki belli başlı büyük komşularından farklı olarak da Almanya’nın sınırları, nehirler, dağlar veya denizler tarafından belirgin halde değildi. Reform’un da etkisiyle Otuz Yıl Savaşları (1618–1648) sırasında Almanya’nın nüfusu dörtte üç oranında azalmıştı, Vestfalya Barışı’nı takiben de üçyüzaltmış bağımsız prensliğe bölündü. 1871 yılına, Bismarck’ın çabaları ve

⁴⁷ A.y.

Danimarka, Avusturya ve Fransa'yla yapılan savaşlara, kadar da bu bölünmüşlüğü devam etti.

Tesadüf eseri, Almanya'nın yükselişine paralel olarak Prusya da yükseliş geçmişti. Alman devletçiklerinin gerisinde bir eyalet olarak Prusya, Büyük Frederick'in liderliği altında güçlü bir ordu geliştirerek politik alanda etkili olmaya başlamıştı. İronik olarak, Almanya'nın yetiştirdiği en büyük filozof Immanuel Kant (1724-1804) hayatının tamamını Prusya'da geçirmiştir.

Kant, politika teorisyenlerine göre çok daha spekülatif bir filozoftu; bilinçaltındaki temel hedefi felsefede "kopernikçi" bir devrim yaratabilmektir. Felsefenin temel önermelerinin yeniden düzenlenmesi için çaba göstermekteydi.⁴⁸ Aklın öne çıkması Rönesans ile başlamış, Descartes ile 'düşünüyorum, öyleyse varım' özdeyişine ulaşmış, Kant gibi birçok filozofun insan, insan aklının ve insan özgürlüğünün önemi üzerine vurgu yapan düşünceleriyle gelişmiş ve de Avrupa için 'Aydınlanma' anlamı taşıyacak bir dönemde doruğa ulaşmıştır. Örneğin Kant için Aydınlanma'nın anlamı "birey için bağımlılıktan kurtulma süreci veya insanın, gücünü kendine zorla kabul ettiren çocukluktan çıkışı" dır.⁴⁹

Politika insanlığın gelişiminde çok önemli bir rol oynamaktadır. Kant bu düşünceyi *Evrensel Tarih Fikri*'nde (1784) geliştirmekte ve tartışmaya açmaktaydı: "insanlığın en önemli problemi... Evrensel olarak adaletin sağlanabilmesi için sivil toplumun gerçekleştirilmesi gerektiği" ki bu problem "insan ırkının çözmesi gereken en zor ve son problemdir."⁵⁰

Immanuel Kant (1724–1804), doğum yeri Königsberg'den hayatı boyunca bir kez ayrılmış olmasına rağmen döneminin önemli gelişmelerini yakından takip etti. Saint Pierre'in projesi ve Rousseau'nun karşılığını iyi biliyordu. Rousseau'nun da etkisiyle, devletlerin anti-sosyal eğilimlerinin (savaşlar, artan oranda vergilendirmeler, yüksek fiyatlar vs.) kontrol edilebilmesi için prenslerin mutlak

⁴⁸ Ebenstein, a.g.e., s.473.

⁴⁹ David West, *Kıta Avrupa'sı Felsefesine Giriş*, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1998, s.40.

⁵⁰ Ebenstein, a.g.e., s.475.

otoritelerinin ellerinden alınıp halka transfer edilmesini söylemekteydi ki bu tam olarak da Rousseau'nun doktrininin özünü oluştuyordu.⁵¹

Ünlü *Daimi Barış*'da daha önceki fikirlerini politik bir gerçeklik kaygısı içinde sistematik hale getiriyordu. Eseri, bir uluslar arası anlaşma formunda hazırlanmıştı. Altı giriş başlığı, üç alt başlık ve iki ek başlıktan oluşmaktaydı. Büyük filozofun Avrupa federasyonu için etkileyici fikirleri ikinci alt başlık altında bulunmaktaydı.⁵² Bazı eleştirmenlerin tarihteki eski ütopyalarla aynı kefeye koymaya çalışmalarına rağmen ilk bakışta *Daimi Barış*, umutlarla dolu bir çalışma olarak göze çarpar. Hague'daki Barış Konferansı'ndan başlayan silahsızlanma girişimlerden bu yana, savaşların kontrolü ve ortadan kaldırılması çabalarının tamamında bu esere gönderme yapılmaktadır. Özellikle I1918'den sonra da barışın savunuculuğunu üstlenen çevreler, uluslararası ilişkilere yeni bir düzen getirmek için Kant'dan faydalanmışlardır.⁵³

Daimi Barış, Kant'ın en ünlü politik çalışması, *Evrensel Tarih Fikri'nin* bittiği yerden başlar. Bir devletin özgürlüğü diğer devletlerin de özgür olmasına bağlıdır çünkü sadece cumhuriyet rejimine sahip devletlerde insanlar yönetimle ilgili söz söyleme hakkına sahiptirler ve **böylece savaşların çıkmasını engelleyebilirler**. Cumhuriyet rejimine sahip olmayan devletlerin bulunması durumunda da bu devletlerin cumhuriyet rejimine sahip devletleri savaşla tehdit edecekler ve özgürlüklerine gölge düşüreceklerdir. Kant gelecekle ilgili bir dünya-devletini öngörmemektedir; onun düşüncesinde gelecekle ilgili özgür devletlerden oluşan bir federasyon bulunmaktadır.⁵⁴

Daimi Barış'ta Kant barış içinde bir dünyanın resmini çizmeye çalışır; hukukun sınırları ile bir arada bulunan, vahşi ve ahlaksız özgürlüklerle bölünmeden, aklın gelişimiyle şekillenen, özgür devletlerin uluslar arası federasyonu. Bu noktada Kant çok önemli bir noktaya parmak basar; bir barış anlaşması sadece bir savaşı bitirmeye yarar. Tüm savaşların tamamen sona ermesi için evrensel bir ittifak

⁵¹ Immanuel Kant, **Perpetual Peace and Other Essays**, Çev. Ted Humphrey, Indianapolis, Hackett Publishing Company, 1983, s.111-139.

⁵² Ebenstein, **a.g.e.**, s.473.

⁵³ A.C. Armstrong, "Kant's Philosophy of Peace and War", **The Journal of Philosophy**, Cilt.28, No:8, Nisan 1931, s. 198.

⁵⁴ Ebenstein, **a.y.**

sağlanması gerekmektedir. Hiçbir devlet bir diğerini domine etmemelidir. Devletler de tıpkı bireylerin bir zamanlar yaptığı gibi ‘‘doğa durumu’’ndan artık çıkmalıdırlar.⁵⁵

1826 yılında Fransız liberal ve idealist filozof Theodore Jouffroy (1798–1842), *Şimdiki İnsanlığın Devleti* başlıklı bir çalışmasında bugün için dahi dile getirilebilecek saptamalarda bulunmuştu, o zaman için geçerli olan düşünceleri uzun yıllar göz ardı edilecekti:

‘‘Bugün Avrupa için önemli olan asıl şey, güçlerin dengesi değil insanlığın geleceğinin nasıl şekilleneceğidir. Avrupa’da sivil savaşlar artık sona ermiştir. Avrupalı insanlar arasındaki problem, Antik Yunan şehir-devletlerinin İskender’in yönetimi altında tarihte yok olup gitmeleri gibi tarihin derinliklerine gömülmüşlerdir. (...) Benzer şekilde, Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika’nın tarih sahnesinde görülmelerinden bu yana tek bir ‘ulus’ olmaya başlamıştır. Asıl olan insanlığın, bu gruplar yanında kendini Avrupa’nın birliğine adanması ve bu gruplar arasında dengeyi sağlamaya çalışmasıdır.’’⁵⁶

Özellikle Hegel gibi romantiklere benzer şekilde Jouffroy, her ulusun kendi zekâsı, hissiyatı, tarihsel bir pozisyonu olduğunu düşünmekteydi. Onun için Avrupa bir uygarlık olarak insanlığın öncülüydü; tıpkı Fransa’nın bir ulus olarak Avrupa’nın öncülü olması gibi. Her bir ulusun içindeki bireysel ilgilerin, her bir uygarlıktaki ulusal ilgilerin, akılların ve yaratıcı enerjilerin bir harmonisi olmalıydı.⁵⁷ Fransa’yı çıkartıp yerine Prusya’yı koyarsak, Jouffroy da Hegel oluyordu.

Dünya genelinde böyle bir uyumun elde edilmesini beklemek gerçekten büyük ama ütöpik bir idealdi. Bunun yanında, Büyük devletlerin ulaştıkları en yüksek gelişim derecesinde ve büyük çapta barışın sağlandığı bir zamanda 1. Dünya Savaşı patlak vererek, bu ideali vahşice boşa çıkardı.

⁵⁵ A.y.

⁵⁶ Theodore Jouffroy, *De l’Etat actuel de l’humanite, melanges philosophiques*, Brussels, 1834’den aktaran Rougemont, a.g.e., s.253.

⁵⁷ A.y.

2.3. Saint-Simon: Avrupa'nın Yeniden Organizasyonu

Napolyon Savaşlarından sonra 1814'te Claude Henri de Saint-Simon (1760-1825) Avrupa'da toplumun yeniden düzenlenmesi konulu bir kitap yayınladı. Kitabın adı *Avrupa Toplumunun Yeniden Düzenlenmesi* idi ama asıl alt başlığında kitap Avrupa bütünleşmesi sürecine dâhil edilecek olan düşünürlerden biri olan Saint-Simon hakkında genel yargıyı barındırmaktaydı: ... *ya da Milli Bağımsızlıklarını Korumakla Birlikte Avrupalı Halkların Tek Bir Siyasi Yapı Altında Birleşmelerinin Gerekliliği ve Anlamı*. Anlaşılması güç bir aristokrat, eski bir bürokrat, ekonomist, mühendis, yazar ve gelecekteki bir mezhebin kurucusu olarak nitelendirilebilecek olan Saint-Simon'un⁵⁸ kitabı Avrupa Birleşik Devletleri konusuyla ilgiliydi ama tamamen yeni bir bakış açısıyla konuya yaklaşılmaktaydı.

Hazırladığı planın iki ana özelliği dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi, **Saint-Simon'un, Du-Bois-Sully-Saint Pierre çizgisindeki temel yaklaşım olan prensler arasındaki ittifak arayışları sonucu Avrupa'da bütünleşmeyi açıklama yöntemini kırarak, korporasyonlar veya uzmanlık alanlarına göre temsil etmekte oldukları Avrupalı halkın vekillerinin seçimi yöntemini** getirmekte, ikincisi ise **Avrupa problemini "ortak çıkar ve kesin kararlar" düzlemine** oturtmaktır.⁵⁹ Kendinden önceki yazarlardan çok daha yoğun bir şekilde ekonomik konularla ilgilenerek, 20. yüzyılda ortaya çıkacak olan Ortak Pazar ve O.E.C.D. gibi kurumlaşmaların gerçek habercisi rolünü üstlenmekteydi.⁶⁰

Avrupa Toplumunun Yeniden Düzenlenmesi, en iyi yönetim şeklinin ne olduğu tartışmasıyla başlamaktaydı ve Saint-Simon en iyi yönetim şekli olarak parlamenter sistemi göstermekte, bunu kanıtlamaya çalışmakta ve özellikle kongrelerin önemine vurgu yaparak Avrupa'nın nasıl yeniden organize olabileceğini kongre deneyimlerinden faydalanarak açıklamaktaydı.⁶¹

Sonraki bölümde Saint-Pierre'in 'Daimi Barış' projesinin bir analizi yapılmakta ve bu planda öne çıkan temalar beş ana başlık altında incelenmektedir.

⁵⁸ Cemil Meriç, **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s.28.

⁵⁹ Rougemont, **a.g.e.**, s.220.

⁶⁰ Henri de Saint-Simon, **Social Organization, The Science of Man and Other Writings**, Ed. Felix Makhem, Newyork, Harper Torchbooks, 1964, s.28.

⁶¹ **A.e.**, s.33-36.

Bunlar, devletlerin temsilcilerinden oluşacak meclis ve kongreler, katılacakların sayısı ve oy hakları, güvenlik ve işbirliği teminatları, dietin yargı yetkisi ve üyelerden herhangi birinin sorun çıkarması durumunda ona karşı alınacak tedbirler olarak özetlenebilir.⁶² Devamında ise mümkün olabilecek en iyi anayasa nasıl olmalı sorusunun cevabı aranmaktaydı:

“En iyi anayasa nasıl olmalı? Sosyal hakları ön plana çıkararak kamu yararını gözeceğimiz bir anayasa tasarlırsak, mümkün olan en adil şekilde kurumlarımızı kamu yararı doğrultusunda organize eder ve güçleri dağıtırsak bu amaca ulaşmış oluruz.”⁶³

Cevabını vererek sosyalizmin temellerini atmakta eşitlik ve adalete verdiği önemi vurgulamaktaydı. 1789 Kasım’ında kendisini seçim kurulu başkanı seçen köylülere şöyle der:

“İltifatınıza teşekkür ederim. Yalnız bir üzüntüm var: Acaba beni sırf efendiniz olduğum için mi seçtiniz? Artık efendi yok beyler, burada hepimiz eşitiz. Herhangi bir yanlışlığa meydan vermemek için huzurunuzda kont ünvanından ebediyen feragat ediyorum. Vatandaş olmak, kont olmaktan çok daha şerefli.”⁶⁴

Kitabın ikinci bölümünün ana teması, Avrupa’daki bütün devletlerin ulusal parlamentolara sahip olması ve bu parlamentoların da Avrupa toplumunun ortak çıkarları doğrultusunda hareket eden ortak bir parlamentoya bağlanması düşüncesi etrafında şekillenmektedir. Bu doğrultuda İngiliz, Fransız ve Alman sistemlerinin bir analizi yapılarak karşılıklı olarak olumlu ve olumsuz yönleri belirlenmeye çalışılmakta, özellikle Fransız ve İngiliz parlamentolarına iki ülkenin kurumlarını uluslararasılaştırmalarını, İngiliz ve Fransız halklarının eşitliğini belirlemeleri, endüstrilerini, donanmalarını, pazarlarını, parlamentolarını ortak hareket doğrultusunda birleştirmelerini, bir Anglo-Fransız bankası yoluyla iki ülkenin de garanti altına aldığı ortak bir tek para birimine geçmelerini önermekteydi.⁶⁵ Avrupa Parlamentosu’nun nasıl organize olacağı, nasıl davranması gerektiği, iç ve dış politikasının nasıl olması gerektiği yönündeki düşünceler ifade edilmektedir.⁶⁶

⁶² A.e., s.37.

⁶³ A.e., s.40.

⁶⁴ Meriç, a.g.e., s.29.

⁶⁵ Elliot H. Pollinger, “Saint Simon, The Utopian Precursor of The League of Nations”, **Journal of the History of Ideas**, Cilt.4, No:4, Ekim 1943, s.475.

⁶⁶ Saint-Simon, a.g.e., s.40-67.

Saint-Simon'un tarihsel bakış açısının Augustin Thierry, felsefi ve sosyolojik tahlillerinin Auguste Comte, mühendislik yeteneklerinin F. De Lessep'in Süveyş Kanalı Projesi, Fransız sosyalizmde Enfantin, Fourier gibi isimleri etkilediği söylenmekte böylece ne kadar çok yönlü bir kişiliği olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Ama bir kere daha dönem, Saint-Simon'un, Rougemont'un ifadeleriyle bir *politika mühendisi*⁶⁷'nin açık mesajını alabilecek kadar realistik değildi. Demokratların liberteryan umutları ile yönlendirilen endüstriyel çağ, popüler milliyetçiliğin doğuşunu ve Napolyon'un hükümlerinin propagandasını görmekten acizdi. Kutsal Roma İmparatorluğu ve Metternich'in Kutsal İttifakı (krallar arasında) Beranger'in *Halkların Kutsal İttifakı* idealine dönüştü. Ama Mazzini, Garibaldi, Fourier, Heine, Lamartine ve Mickiewicz gibi kısa vadeli planlar üreten politikacılar ve uzun vadeli görüşler sunan şairlerin tamamı Avrupa Birleşik Devletleri için savaşmış olmalarına rağmen ulus-devletler tarafından sindirildiler. 19. yüzyıl sonuç itibarıyla bir yere varmasalar da sayısız Avrupa kongreleriyle doludur. Bu kongrelerin en önemli katılımcılarından biri de Avrupa Birliği idealinin en büyük savunucusu olan büyük şair Victor Hugo'dur.

2.4. Avrupa Birleşik Devletleri ve Victor Hugo

Avrupa'da bütünleşmenin sağlanması için düşünürlerin, devlet adamlarının ortaya attığı planların dışında, bir lider, Avrupa'yı birleştirmekte az kalsın başarılı olabilecekti. Ne yazık ki uyguladığı usul, şiddet ve savaş olduğu için, Avrupa'yı bölen sınırları daha da kalıcı hale getirdi: **Napolyon**. Daha sonra yazdığı anılarında Napolyon, **Avrupa'da bir federasyon kurulması için çalıştığını** yazmış ise de giriştiği savaşlar federasyon oluşumunu daha da güçleştirmişti. Napolyon savaşlarına karşı, İngiltere ve ABD'de dini ve ahlaki bir tepki olarak ortaya çıkan barış hareketlerine üye olan kişilerin önemli bir bölümü Avrupa bütünleşmesine destek vermekteydi. Cenevre Barış Hareketi 1830 yılında kurulmuş, Amerikan ve İngiliz barış örgütleri ile yakın işbirliği kurmuştu. İlk dünya Barış Kongresi 1843

⁶⁷ Rougemont, a.g.e., s.77.

yılında Londra’da toplanmış olmakla beraber 1849’da Paris’te toplanan üçüncü kongrede ‘Avrupa Birliği’ hareketin temel hedefi olarak ilk kez açıklanmıştı.

“Avrupa Birliği” konusundaki açıklamayı Kongre Başkanı, tanınmış Fransız yazar Victor Hugo yaptı. Fransa, Belçika, İngiltere, ABD ve değişik Avrupa ülkelerinden temsilcilerin önünde bir konuşma yapan Victor Hugo şunları söyledi:

“Toplar ve bombalar sustuğu zaman, yerlerini bütün halkların katılacağı genel seçimlerde reylerle bırakacak, İngiltere’de Parlamento, Almanya’da Diet, Fransa’da yasama organı ne ise, Avrupa için de yüksek egemen senato oluşturulacak ve uyumsuzlukların çözümünden sorumlu olacaktır. İki büyük topluluğun, bir yanda ABD ve diğer yanda Avrupa Birleşik Devletleri’nin okyanus üzerinden ellerini uzatarak işbirliği yapacakları gün gelecektir.”⁶⁸

Yine aynı konuşmasında:

“Paris, Londra, Petersburg ve Berlin arasındaki bir savaşın Boston ve Philadelphia, Rouen ve Anviers arasındaki bir savaş kadar gülünç ve imkânsız olacağı bir gün gelecektir. Fransa, Rusya, İtalya, İngiltere, Almanya ve kıtanın tüm ulusları özellik ve bireyselliklerini kaybetmeden, bugün Fransa’yı oluşturan Normandiya, Alsas, Bretonya, Burgunya ve Loren arasındaki gibi daha üst ve Avrupa kardeşliğine dayalı bir birlik kuracakları bir gün gelecektir.”⁶⁹

17 Temmuz 1851’de yaptığı bir başka konuşmada da ‘Avrupa Birleşik Devletleri’ (United States of Europe) ifadelerini kullanmaktaydı:

“Dünya’nın ilk ulusu tıpkı Homer’in tanrıların üç adımı gibi üç büyük devrim gerçekleştirdi. Bu devrimlerin hiçbirisi yerel devrimler değildi, bunlar insanlık için devrimlerdi. Burada yaptığımız bir toplumun aptalca yakınması değildir; bu evrensel eşitlik için değerli bir talep, tarihin başlangıcından beri insanlığın genel talebidir. Yüzyıllar süren kölelik, serflik, teokrasi, feodalizm, despotluk gibi isimler altında insanlığın maruz kaldığı her türlü işkenceye karşı insan hakları talebinin kendisidir! Uzun süren uğraşlardan sonra Devrim Fransa’da Cumhuriyet ile sonuçlandı. (...) İnsanlığın özgürlüğü için doğal bir yasa formu olan Cumhuriyet... Fransız halkı yıkılmaz bir yapı inşa etti. Eski monarşilerin tam ortasında geleceğin en büyük yapısının temellerini attı: Avrupa Birleşik Devletleri.”⁷⁰

⁶⁸ Victor Hugo, **Euvres Completes, Actes et Paroles**, Paris, Hetzel et Cie et Quantin, 1882, I, s.425-426.’den aktaran Rougemont, **a.g.e.**, s.278.

⁶⁹ Fritz Machlup, **A History of Thought on Economic Integration**, New York, Columbia University Press, 1977.’den aktaran Özlem Türk Terzi, “Avrupa’nın Birliği: Avrupa’da Bütünleşmenin Tarihsel Dönüşümleri”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:25, Ekim 2001, s.247.

⁷⁰ Rougemont, **a.y.**

1867’de Paris Dünya Fuarı açılış konuşmasında Victor Hugo, bir yandan bu konuya değiniyor diğer yandan da bir şair olmasının avantajlarıyla etkili ve güzel konuşmanın en güzel örneklerini sergiliyordu:

“Bu karanlığa doymuş gözler gerçeklerle beraber açılmaktadır. (...) onlar biliyor ki uzlaşma arayışında olan bir grup insan ve kardeş olmak isteyenlere sonuna kadar açık kapılarıyla davet etmekte olan bir ulus var (...) onlar bunu istila olarak görüyor, Fransa ise açılma... İzin verin Avrupa’yı karşılayalım. Kendini burada evinde gibi hissetsin... Elveda Fransa! Sen artık Fransa değilsin, sen insanlıksın; sen artık bir ulus değilsin artık her şeysin. Elveda ülkem! Bu büyük ve yüce genişlemeyi kabul et, ülkem tıpkı Atina’nın Yunanistan, Roma’nın Hristiyan Dünyası olması gibi sen Fransa, dünya oluyorsun.”⁷¹

1870’de başlayan savaş uygarlığı yeniden sıkıntıya sokuyordu. Avrupa’nın geleceği nasıl şekillenecekti? Vahşi bir Avrupa İmparatorluğu mu yoksa modern demokratik bir Avrupa Cumhuriyeti mi? Hugo’nun cevabı şöyleydi:

“(...) sıkıntıya gerek yok. Bizim sahip olacağımız tek şey Avrupa’da cumhuriyettir. Amerika Birleşik Devletleri’nin yeni dünyayı kurması gibi biz de eski dünyayı yeniden inşa edeceğiz. Artık fethetme ruhu yerini keşfetmeye bırakmıştır. Artık sınırlarla sıkıştırılmayan bir anayurda, sömürülmeyen bir bütçeye, vergi yükü altında ezilmeden yapılacak ticarete, serbestçe dolaşıma, insanı köreltmeyen bir eğitime, ordularda yok olmayan gençlere, savaşmadan kazanılan cesarete, adalete, öldürmeden yaşamaya, dogmatik olmayan gerçeklere, nefret içermeyen sevgiye, cehennemsiz bir cennete sahibiz.”⁷²

1872’de Lugano’da toplanan Barış Kongresi’ne katılmayan Hugo, kongreye gönderdiği mesajı şöyle başlıyordu: “Avrupalı hemşerilerim!” Victor Hugo, 1848’in ideallerine **Avrupalılık ve Evrensellik altında yeni bir anlam kazandırmış** ve böylece politik romantizmin milliyetçi diyalektiğini de tamamlamıştır. Çünkü hiçbir zaman dar görüşlü bir milliyetçi olarak nitelendirilmemiş ve 19. yüzyılda Avrupa bütünleşmesinin en ateşli savunucusu olmuştur. Ülkesinin Avrupa’nın geleceğinde oynayacağı rolü ile ilgili düşünceleri, milliyetçi idealinin, diğerlerinden daha büyük değişimler geçirdiğinin en bariz göstergesidir. Fransa’nın bu vizyonu, evrenselliğe ulaşmayı amaçlayan bu dünya

⁷¹ A.e., s.278.

⁷² A.e., s.279.

görüŖü yani ‘Avrupa ve Dünya olmuş bir Fransa’⁷³ diğer ülkelerin üzerinde gizli bir amaç olarak tüm dünyayı kazanmayı mı amaçlamıştı? Bunun gibi kuşku ları da beraberinde getirmekteydi.

2.5. Proudhon ve Federasyon İlkesi

Rousseau’yu da katarak düşün ecek olursak ki (Proudhon doğal olarak Rousseau’yu okumuştur) Fransız sosyolog Pierre Joseph Proudhon, kolaylıkla federalizm’in ilk teorisyeni olarak adlandırılabilir. Aynı yönde düşün mekte ve aynı terimleri kullanmakla birlikte Proudhon, konuyu daha geniş kapsamlı ve gerçekçi bir yaklaşımla ele alış biçimi ve Rousseau’ya göre daha ayrıntılı bir şekilde (*federasyonun* kelime anlamına kadar) işle mesi itibariyle federalizm açısından ilk teorisyen olma sıfatını hak etmektedir.

Proudhon, sosyalizmin demokratik formlarının Avrupalı savunucusudur. Proudhon, federalist, özgürlükçü bir sosyalizmi savunur, özgürlüğe inanır, Avrupa’nın daha iyiye gitmesi, huzur ve refah dolu bir yer haline gelmesi, dünyadaki güçlü etkisinin devam edebilmesi federal bir yapıya sahip olması gerektiğini savunur. Federalizm düşüncesi Proudhon’un aklına ilk olarak 1861’de İtalya’nın Fransa’nın hemen yanıbaşında birliğini gerçekleştirmesi ve güçlü hale gelmesiyle belir miştir. İtalya’daki bu uyanışa karşı Fransa’nın korunabilmesi için federasyonla yönetilmesi gerektiğini düşünür.⁷⁴ Düşüncelerini *Federasyon İlkesi* (1863) adlı ünlü çalışmasında dile getirir:

“Eğer politik sözleşme, karşılıklı bir sözleşme, demokrasi fikrinin gerektirdiği gibi, bir mübadele sözleşmesi olma koşulunu yerine getirecekse, eğer o, belli sınırlarda kalarak herkes için faydalı ve uygun olacaksa, o zaman vatandaşlar bu bağlılığa girmekle 1) devletten kendilerinin ona bağışladıkları kadar şey almaları ve 2) kendi tam özgürlüğünü, hükümlerini ve inisiyatifi korumalıdır; bundan yalnızca sözleşmenin özel içeriğine ve devlet tarafından istenen garantilere ilişkin şeyleri hariç tutabiliriz. Bu tarzda düzenlenmiş ve kavranmış olan politik sözleşmeyi *Federasyon* olarak tanımlıyorum.”⁷⁵

⁷³ A.y.

⁷⁴ William H. George, “Proudhon and Economic Federalism”, *The Journal of Political Economy*, Cilt.30, No:4, Ağustos 1922, s.535.

⁷⁵ P. J. Proudhon, *Makaleler*, Çev. M.Tüzel, İstanbul, Birey Yayınları, 1992, s.41-42.

Bu tanımlamayı yaptıktan sonra Proudhon, Federasyon kelimesinin nereden geldiği, kökenleri ve kelime anlamına yönelik açıklamaları da beraberinde getirmektedir.

Proudhon, **egemen devletler konfederasyonunun, basit bir koalisyondan öteye gidemeyeceğini** öne sürüp karşı çıkarken, **bölgeler ve hatta şehirler düzeyinde kapsamlı federasyonlar** önermektedir:

“Federal sistem, kitlelerin galeyana gelmesine, her türlü demagojik tahriklere bir son veriri: o cadde ve tribünlerin iktidarının ve başkentlerin çekim gücünün sonudur. Paris isterse kendi duvarlarının içinde devrim yapsın, eğer Lyon, Marsilya, Toulouse, Bordeaux, Nantes, Rouen, Lille, Strasburg, Dijon vs. gibi vilayetler, kendi başlarına buyruk olarak, onun izinden gitmezlerse neye yarar? Faturayı Paris ödeyecektir: Böylelikle Federasyon halkın kurtuluşu olacaktır. Çünkü o halkı bölmek suretiyle, hem önderlerinin tiranlığından, hem de kendi budalalıklarından kurtarır. ... Federasyon düşüncesi, kesinlikle, politik aklın şimdiye kadar eriştiği en yüksek seviyedir. Yetmiş yıldır ilan edilen Fransız yasalarını, kısa süresinde ülkemizde çok az saygınlık kazandırmış olan Fransız Devrimi’ne rağmen, büyük ölçüde aşmaktadır. Özgürlüğün otorite ile birleştirilmesinden doğan bütün güçlükleri çözmektedir.

20. yüzyıl Federasyonlar çağını açacaktır, ya da insanlık tekrar bin yıllık cehennem ateşine düşecektir...”⁷⁶

1868’de Proudhon, 20. yüzyılın feferasyonlar çağını açacağını söylerken, bu tarihten bir yıl kadar önce Hugo şöyle yazmaktadır:

“20. yüzyılda yeni ama olağandışı bir millet ortaya çıkacaktır. Bu büyük bir millet olacaktır, ama aynı zamanda özgür bir millet. Zengin, ünlü, yetenekli, insanlığın geri kalanına karşı barış dolu ve iyi niyetli bir millet olacaktır. (...) bu yeni ülkenin başkenti Paris olacaktır, ama ülke Fransa olarak çağırılmayacaktır, adı Avrupa olacaktır. 20. yüzyılda adı Avrupa olarak anılacak ama ilerde İnsanlık’a dönüşecektir. İnsanlık, gölgelerin ardına bakabilen düşünürlerin görebileceği en son millet, ama şimdi 19. yüzyıl Avrupa’nın şekline tanıklık etmektedir.”⁷⁷

2.6. Avrupa Devletler Ligi’nde Bluntschli

Proudhon’un Federasyon İlkesi’nden on yıl kadar sonra Almanya’da iki önemli çalışma daha göze çarpmaktadır. Bunlar; İsveçli J.K. Bluntschli’nin *Avrupa Devletler Ligi’nin Organizasyonu* (1878) ve bir Alman olan Constantin Frantz’ın federalizm üzerine yazdığı (1879) çalışmalarıdır. Bu İsveçli hukukçu ya da Prusyalı

⁷⁶ A.e., s.44-45.

⁷⁷ Hugo, a.g.e.’den aktaran Rougemont, a.g.e., s.79.

diplomatin çalışmalarını Fransız sosyologa borçlu oldukları görülmemektedir, her ikisi de kendi profesyonel tecrübeleri ışığında olaylara bakmaktadırlar.

J.K. Bluntschli (1808–1881), anayurdu Zurich’in medeni hukukunu kaleme alan yazardır, sonraları Heidelberg’de zamanının en önemli Uluslararası hukuk profesörlerinden biri olacaktır. Onun İsveç federalizmi üzerine kişisel deneyimleri, İtalyan ve Fransız çağdaşlarının düşmüş oldukları Jakobenzim ve Politik Romantizm yanlışlarına düşmeden bazı temel önermeleri düzgünce formüle etmeyi başarmıştır. Kendi ülkesinin ‘uluslararası’ durumu onun Avrupa federal devletini hayal etmeyi⁷⁸ başarabilmesinde etkili olmuştur:

“İsviçre, Avrupa’nın ortasında dağlık bir ülke, Almanya, İtalya, Fransa ve Avusturya gibi büyük ulusları birbirinden ayıran Avrupa’nın büyük nehirlerinin kaynakları konumuyla çok özel bir karakteristik duruma sahiptir. Benzer şekilde, İsveç halkı ve İsveç cumhuriyetleri –küçük kanton devletler ve büyük konfederasyon- sadece yerel düzeyde önemli olmayan, aynı zamanda Avrupa düzeyinde öneme sahiptir. Bu küçük demokratik devletler enerjiyle doludur çünkü barışın her yerde olduğu ülkelerinde siyasal özgürlüğün tadını çıkarmaktadırlar. ... Bu doğrultuda, bu devletler diğer ülkelere bir örnek oluşturarak insanlığın gelişiminde çok önemli bir rol üstlenebilirler.”⁷⁹

Bu doğrultuda İsveç’in yönetim şeklinin nasıl Avrupa’ya örnek olabileceğini İsveç’ten örneklemeler yaparak kanıtlamaya çalışan Bluntschli, özellikle Victor Hugo’da gördüğümüz ulusal hislerin yeni bir anlam kazanarak farklı bir hale gelmesi yani özelde birleşmeyen, aksine desantralize olan bir ulus, federal karakterli yeni bir ulus tanımlamasına varmaktadır. “milliyetçiliğin uluslararasılığı”nın avukatlığını yapan 1848’in kalemleri, birçok uluslararası oluşumun (Egoistlerin Dostluk Cemiyeti vs.) temellerini de atmışlardır.⁸⁰

Rougemont, bir taraftan Bluntschli’nin ülkesindeki eski bağımsız devletler olan kantonların oluşturduğu federasyonun avantajlarını saydığını fakat diğer yandan bu örneğin Avrupa’ya uygulanması sırasında biraz daha farklı bir yöntem izleyerek daha konfederatif bir yapıyı benimsediğini söyler. Bluntschli de bu durumu şöyle açıklamaktadır:

⁷⁸ Rougemont, **a.g.e.**, s.285.

⁷⁹ Bluntschli, **Die shweizerische Nationalitat, 1875.**’den aktaran Rougemont, **The Idea of Europe**, s.285-286.

⁸⁰ **A.e.**, s.287.

“Avrupa devletler topluluğu arasındaki büyük problemi çözmek için bir çözüm üretilcekse, ana sorunsalımız üye devletlerin bağımsızlıklarını ve özgürlüklerini kaybettirmeden yeni bir organizasyon inşa etmemiz gerekmektedir. Avrupa’daki devletlerin her biri kendisi bağımsız bir kişi gibi görmekte ve bağımsızlıklarını koruyarak bir başka devletin etkisi altına girmeyi istememektedir. Sadece ortak çıkarları gerçekleştirmek doğrultusunda beraber hareket etmeyi ve kendilerine düşen görevi yerine getirmeyi benimserler, kendilerine yabancı gelecek bir otoritenin kontrolü altına girmeye razı olmayacaklardır. Kendi hükümetleri ve ordularını etkisiz hale getirmeye veya evrensel bir monarkın yada Avrupa parlamentosunun üzerlerinde bir güç olarak durmasını hoşgörüyü karşılamayacaklardır. Bu nedenlerle, Avrupa’da tek bir devlet ortaya çıkaracak ve üye ülkeleri kendine bağlayacak bir kurumlaşma gerçekçi olmayacaktır.”⁸¹

Devamında Bluntschli, bağımsız devletler liginin (*Staatenbund*) temsil edileceği bir federal konsey ve insanların temsil edileceği bir senato’yu önermektedir:

“İnsanlar arasında barışın sağlanması, Avrupa ile ilgili kararların alınması, büyük güçlerin kontrolü altında olacak olan Federal Konsey tarafından yerine getirilecektir. Yeniden organizasyon olmakla ilgili uzun vadeli planlar ise Senato’nun izni olmadan gerçekleştirilmeyecektir. (...) Bütün sorunların çözülmesi için gerçek yetkili organ doru bir şekilde temsil edilecek olan Avrupa Devletlerinin topluluğu olacaktır. Devletler bu organizasyonun kararlarına uymayı kabul edeceklerdir.”⁸²

Son olarak projesiyle ilgili fikirlerini ve temennilerini dile getirmektedir:

“Aslında Avrupa federal devleti ile ilgili bu plan çok zekice veya olağandışı şeyler içermemektedir; sadece en güncel ve modern olanıdır. Ama büyük güçlerin bu plana uyması ve bu ideale uygun olarak yükümlülüklerini yerine getirmeleri durumunda plan gelecekte –öyle umuyorum ki- önceki projelere göre daha gerçekçi ve etkili olacaktır.”⁸³

George Sorel, 1912’de, Avrupa’nın bir çimento vazifesi gördüğünü, Avrupa’daki ulusların insanlar vasıtasıyla birleşeceğini yazmaktaydı. Yakında Fransa ve Almanya’nın bu birlikteliği sağlayacağını söylüyordu.⁸⁴ Ama biz George Sorel’e göre gelecek olan bizim geçmişimizin nasıl olduğunu çok iyi biliyoruz. Yaşanan 1. Dünya Savaşı birlik fikrinin nasıl bozguna uğradığının en önemli kanıtlarından biri olarak karşımıza dikilmiştir. Savaşın hemen ardından Paul Valery

⁸¹ A.y.

⁸² A.e., s.288.

⁸³ A.y.

⁸⁴ Jean Variot, **Propos de George Sorel**, Paris, 1935.’den aktaran Rougemont, a.g.e., s.80.

şunları yazacaktır: ‘‘Her şey kaybedilmiş değildir, ama ölümün kanatları her yere dokundu. (...) Şimdi biliyoruz ki uygarlık ölümlüdür.’’⁸⁵

3. İki Savaş Arası Avrupa

Peter Bugge, *The History of The Idea of Europe* başlıklı eser içerisinde yer alan denemesinde 1914’ten önceki durumla ilgili olarak, çoğu savaş-sonrası yazarın 1914’ten önceki son birkaç on yılı bir masumiyet dönemi, altın bir çağ, ‘‘Avrupa toplumunun gelişimindeki en mutlu yıllar’’ olarak gördüğünü dile getirerek, acaba savaşla beraber bu masumiyet dönemi son mu buldu sorusuna yanıt aramaya çalışır.⁸⁶ Gerçekten de yüzyılın hemen başında ilerlemeye duyulan inanç ve bir iyimserlik hissi Avrupa ülkelerinin çoğunda egemen durumdaydı. Etkileyici teknolojik ve bilimsel gelişmeler sayesinde ülkeler, daha iyi şartlarda olmalarını sağlamaya yönelik ciddi ilerleme kaydetmişti. Orta sınıflar tıbbi medikal, banyo ve telefon gibi önceden lüks olarak sayılabilecek olan birçok temel ihtiyacı kullanma şansını elde etmişti. İşçi sınıfının gücü sayesinde, birçok ülkede sosyal haklar elde edilmiş ve sosyal demokrat partiler reformist bir kimlik kazanarak politik sistemdeki yerlerini almışlardı. Gazeteler, telgraflar, trenler ve seyahatler sayesinde insanlar daha yakınlaşmış ve dünya küçülmüştü.

Ama yukarıda bazı yönlerini sayarak yapmaya çalıştığımız tasvir bardağın sadece dolu olan yarısını görmemizi sağlamakta, gerçeğin sadece yarısını oluşturmaktadır. 19. yüzyılda insanların yaşam şekillerini kökten değiştiren hızlı endüstrileşme süreci, ‘Avrupa’ fikrinin bir taraftan gelişimine bir taraftan da yok olmasına neden olmaktaydı. Bir yandan, iletişimin gelişimi ve eğitimin yaygınlaşması sayesinde Avrupa politikaları ve coğrafyası ile ilgili bilgi sahibi insanların sayısında artış görülürken, diğer yandan özellikle endüstrileşmeyle birlikte önceki yüzyıllarda etkin bir şekilde görülen kozmopolitizmin yerine milliyetçiliğin güçlenmesi olgusu ön plana çıkmaktaydı. Özellikle milliyetçiliğin güçlenmesi ile politik olarak Avrupa enternasyonalizmini savunan liberal entellektüeller ve sosyalist işçiler azınlıkta kalmaya başlamıştı. Bismarck, 1876’da

⁸⁵ Valery, **a.g.m.**, s.101.

⁸⁶ Peter Bugge, ‘‘The Nation Supreme: The Idea of Europe 1914-1945’’, **The History of The Idea of Europe**, Ed. Kevin Wilson, Jan van der Dussen, London, Routledge, 1995, s.84.

içinde bulunulan durumu şöyle tarif ediyordu: ‘‘Kim Avrupa’dan bahsederse yanlıştır.’’⁸⁷

Bu şartlar altında girilen 20. yüzyılın en büyük olaylarından ilki kuşkusuz, 1. Dünya Savaşı’dır. Aslında daha çok geleneksel bir Avrupa savaşı niteliğinde başlayan 1. Dünya Savaşı, süreci içerisinde yayıldığı alan, açılan cepheler, savaş sonrası etki alanları vb. nitelikleriyle tam bir dünya savaşı özelliğini kazanmıştır. Burada savaşın detaylarına girilmeyecektir. Nitekim savaş başlı başına ayrı bir çalışma konusudur. Sadece savaşın ortaya çıktığı ortam itibariyle Avrupa ile ilgili bütünleşme fikirlerinin kesintiye uğraması ve ardından tekrar bu konuyla ilgili çalışmalara başlanması açısından önemli bir bölünme noktası olarak ele alınacağını söyleyebiliriz.

1. Dünya Savaşı’nın ardından Avrupa tamamen dibe vurmuştu. 19. yüzyılda doruğa tırmanmış bulunan milliyetçilik akımlarının tüm Avrupa’da ortaya çıkardığı etki ve özellikle imparatorlukların bünyesinde bulundurduğu etnik azınlıkların kapıldıkları milliyetçilik rüzgârının dayanılmaz baskısı, ayrıca Avrupa devletlerinin bitmek tükenmek bilmeyen sömürgecilik yarışında geldikleri nokta gibi birçok faktörün etkisiyle Avrupa, tarihinde görülmemiş büyüklükte bir savaşa sürüklenmiştir. Milliyetçiliğin en büyük etki olarak görülmesinin sebeplerinden birini Gellner;

‘‘Avrupa, ulus devletlerin yer aldığı bir kıta olmakla birlikte üzerinde barındırdığı bir mozaik yapı içinde yaşayan birbirinden farkları açıkça görülebilen, çok çeşitli halkların yaşadığı geniş bir alanı kapsamaktadır. Tarihleri çok eskilere uzanmakla birlikte, Avrupa’da yaşayan halkların birer ulus olma yolunda katettikleri mesafenin başlangıcı yani ulusal kimliklerinin bilincine varma süreci içinde oluşturdukları ulusal devletlere ulaşan yolda geçen zaman, tarihin ancak yakın zamanlarında gerçekleşme imkânına kavuşmuştur.’’⁸⁸

şeklinde görmektedir. Hobsbawm da Avrupa’nın içinde bulunduğu durumu değerlendirirken şu saptamalarda bulunmaktadır:

‘‘19. yüzyıla ait ‘‘milliyetçilik ilkesi’’nin zaferi kazandığı bir dönem var idiyse, bu dönem 1. Dünya Savaşı’nın sonuna denk düşüyordu; ancak bu, ne önceden

⁸⁷ Barraclough, a.g.e., s.33.

⁸⁸ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Büşra Ersanlı Behar, İstanbul, İnsan Yayınları, 1992, s.79.

kestirilebilir bir durumdu, ne de geleceğin galiplerinin niyetini yansıtmaktaydı. Aslında bu zafer istemeden ortaya çıkan iki gelişmenin ürünüydü: Bir yanda Orta ve Doğu Avrupa'nın çok milletli imparatorluklarının çöküşü ile öbür yanda müttefiklerin Bolşevik kartına karşı Wilson kartını oynamasını gerektiren Rus Devrimi. Öz itibariyle Avrupa Kıtası, tarihinde ilk ve son defa olarak, az sayıdaki istisnalar dışında, hem ulus devlet hem de bir tür burjuva parlamenter demokrasi olarak tanımlanan devletlerden oluşan bir yapboz tahtası haline gelmişti.”⁸⁹

Milliyetçiliğin ve diğer etkenlerin Avrupa'yı sürüklediği kötü sonuca rağmen yine de Avrupa'da bir Avrupalı bilinci devam etmekte ve Avrupa ile ilgili bütünleşmeye yönelik faaliyetler tekrardan Avrupa'ya olan talebin dile getirilmeye başlanmasına olanak tanımaktadır. Savaşın sonra bütün Avrupa'ya Bugge'in deyiimiyle **iyimser bir ruh hali**⁹⁰ egemen olmuştur. Avrupalılar, savaşın ve anlaşmazlıkların neden olduğu kötü sonuçların ortak hareket etmenin gerekliliğine ciddi ihtiyaç duymalarını sağlamıştır. Bu süreçte yani 1. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa bütünleşmesi ile ilgili sayısız proje, hareket, kongre vb. etkinlikler düzenlenmiştir. Savaşın hemen ardından başlayan bu girişimler, Avrupa bilincinin tamamen yitirilmediğini hala daha bu yönde çaba gösterenlerin olduğunu ve bunun ileride daha güzel sonuçlar doğuracağını sinyallerini vermektedir. Burada bunların tamamını ele almak imkânsızdır. Çalışmanın yoğunlaştığı alan itibariyle daha eski tarihlerdeki projeleri vermeye çalışmam ve yakın dönemle ilgili sayısız kaynak kitap, dergi vs. bulunması itibariyle aralarından en önemlilerinden bazılarını ve özellikle etkilediği kişiler ve kurumlar itibariyle Avusturyalı Richard Coudenhove-Kalergi ve onun başlattığı Pan-Avrupa Birliği hareketini işlemek doğru olacaktır. Kalergi'ye geçmeden önce küçük bir not olarak da 1915 yılında savaş devam ederken Alman Friedrich Naumann'ın *Mitteleuropa* adlı kitabını yayınladığını da söylemeden geçmeyelim. Aklındaki Alman Birliği'nin (Zollverein) tarihi birikimiyle **federal bir Orta Avrupa politik birliği** kurmayı amaçlayan Naumann, politik birliğin başlangıç noktası olarak da ulus-üstü bir ortak girişim düşlemekteydi. Friedrich Naumann daha sonra Almanya'da Liberal Demokrasi Partisi'ni kuracaktır.

⁸⁹ Eric J. Hobsbawm, **Millîyetler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, Çev. Osman Akinhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006, s.158-159.

⁹⁰ Bugge, **a.g.m.**, s.96.

3.1. Kalergi'nin Pan-Avrupa'sı

Richard Coudenhove-Kalergi çok yönlü bir kişiliğe sahipti. 1894 yılında Avusturyalı bir diplomatın oğlu olarak Japonya'da doğmuştu. Ailesinin Brabantine asilzadelerinden olduğu, ayrıca Phocae Bizans hanedanı ile ilişkili olduğu belirtilen Kalergi, 1918'de Çek vatandaşı idi. Annesi Japon olan Kalergi, savaş yıllarını Bohemya'da ve Viyana'da geçirdi, İsviçre'nin Gstaad kentinde oturdu ve daha sonra Fransız tabiyetine geçti.⁹¹ Peter Bugge, bu çok yönlü kişiliğiyle Kalergi'nin bir uluslararası kavrama yetisine⁹² sahip olduğunu söylemektedir.

Savaş ve Avusturya'nın kaybetmesi Kalergi'de şok etkisi yarattı, 1918'de Wilson'un barış programının ve Milletler Cemiyeti'nin daha iyi, barış içinde bir dünya yaratacağını ummaktaydı. Zamanla bu fikrinde hayal kırıklığına uğradı ve kıtanın sorunlarının üstesinden gelebilmesi için **sadece politik olarak birleşmiş bir Avrupa'nın kurulması gerektiği** sonucuna vardı.

Kalergi'nin yaklaşımı tamamen politikti. Mantık silsilesi içerisinde açıklamalarında tarihi analogilere ve argümanlara başvurmuş olmasına rağmen geçmiş, düşüncelerinin temel çıkış noktası olarak kullanmadı. Avrupa'yı ele alırken neden güçlü bir kimlik kavramına fazla girmeden konuştu. Avrupa'nın dünya genelindeki üstün durumunun sona erdiğini ve beyaz ırkın üstün konumunun da kırıldığını kabul ediyordu. Alman filozof Oswald Spengler'in *Batı'nın Çöküşü* isimli çalışmasına karşı verdiği cevapta bu düşüncesinin izlerini görmek mümkündür:

“Avrupa'nın çöküşünün sebebi biyolojik değil politiktir. Avrupa yaşlandığı için ölmüyor, modern bilimin araçlarını kullanan insanlar birbirlerini öldürüyor ve yok ediyor... Avrupa'nın insanları bunak değil – Sadece politik sistemleri bunadı. Bu sistem radikal bir biçimde değiştirilirse Kıta'nın tamamını yeniden kurarak kurtarabiliriz.”⁹³

Kalergi Avrupa'yı tanımlamanın zorluklarını çok iyi biliyordu. Özellikle coğrafi kriterlerin belirsizliği, Avrupa'nın Avrasya'nın batı ucu olması ve doğuda

⁹¹ Boyd, **a.g.e.**, s.35.

⁹² Bugge, **a.g.m.**, s.96.

⁹³ R. N. Coudenhove-Kalergi, “Europe To-Morrow”, **International Affairs**, Cilt.18, No:5, Eylül-Ekim 1939, s.626.

doğal sınırların bulunmayışı tanımlamanın güçlüğünü daha da artırıyordu. Bir başka açıdan, politik ve kültürel tanımlama girişimleri de Antik Yunan'dan beri yapılmakta, tarih içerisinde yeniden gözden geçirilmelere tabi tutulmaktaydı. Kültürel olarak Avrupa tüm kıtalara sıçramış durumdaydı, aynı kültürel köklere sahip birçok büyük gücün etki alanlarının genişlemesine zıt yönde olarak politik olarak Avrupa gerçekleşmemiştir. İşte **Pan-Avrupa Kalergi**'nin kültürel ve coğrafi Avrupa'nın yanında politik olarak da Avrupa ile ilgili beklentilerine verdiği cevabın ismiydi.⁹⁴ Avrupa'daki değişimin dünyanın geri kalanından izole edilerek gerçekleşmeyeceğini bilen Kalergi, dünya barışının sağlanabilmesi için beş 'büyük küresel güç' kümelenmesinin gerçekleşmesi gerektiğine inanıyordu. Bunlar;⁹⁵

- Amerika (Kanada dahil)
- Sovyetler Birliği
- Uzakdoğu Asya (Çin ve Japonya)
- Pan Avrupa (Avrupa kıtasının Afrika ve Orta Güneydoğu Asya'daki kolonileri dâhil)
- Britanya ve İmparatorluğu (Kanada, Avustralya, Güney Afrika, Ortadoğu ve Hindistan)

1922 yılında 'Avrupa Birliği' konusunda yazdığı makale ile adını duyuran Coudenhove-Kalergi, bir 'Pan Avrupa Teşkilatı' kurdu. Bu fikre yönelmesinin temel nedeni Bolşevik tehlikesi idi. Kalergi'ye göre "Avrupa ya bir federasyona gidecek ya da Rus saldırıları karşısında mağlup olacak"tı. O nedenle Sovyetler Birliği, Kalergi'nin öngördüğü Avrupa sınırları dışında kalıyor, daha doğru bir ifadeyle kurulacak federasyon haricinde tutuluyordu. Rusya üzerine yönelttiği eleştirilerinde Kalergi, Rusya'nın 'Bolşevik yolu'nu seçmesi ve Avrupa'da dominant konumda olan demokratik ilkelere sırtını dönmesi ile Pan-Avrupa'nın doğu sınırının yeni Doğu Avrupa demokrasileri ile Rusya arasında oluşacağını söylemekteydi. Yine de

⁹⁴ Bugge, **a.g.m.**, s.97.

⁹⁵ McCormick, **a.g.e.**, s.30.

bir açık kapı bırakan Kalergi, Rusya'nın demokrasiye dönmesi halinde Avrupa'ya geri dönebileceğinin sinyallerini veriyordu.⁹⁶

Bu aslında doğal karşılanması gereken bir yaklaşımdı. Ancak Kalergi, İngiltere'nin de bu federasyon dışında kalacağını ifade etmekteydi. Kalergi'ye göre, İngiltere 'Avrupa'nın dışında büyümüş' ve kendi başına politik bir kıta olarak, Pan-Avrupa içine dâhil edilebilmesi için çok büyük ve güçlü konuma gelmişti. Ama İngiltere ile Avrupa arasında ortak işbirliği ve savunma politikaları gerçekleştirilmeliydi çünkü sonuç itibariyle iki taraf da aynı Avrupa kültürünü taşımaktaydı. Dünyanın diğer bölgelerinin Avrupalılaştırılması için de bu işbirliği gerçekleşmeliydi. İngiltere kolonilerini kontrol etmeli, Pan-Avrupa da gelişimleri için insan haklarının teminini sağlamalıydı.⁹⁷ İngiltere'yi Avrupa bütünleşmesinin dışında tutan Avusturyalı Kont Coudenhove-Kalergi'nin **Türkiye'nin talep etmesi halinde federasyona katılabileceğini** belirtmesi son derece ilginçtir.⁹⁸

Kont Coudenhove-Kalergi, ülkelerin yıkımına yol açan savaşları önlemek ve dünyanın diğer ülkeleri ile rekabet edebilmek için Avrupa'nın birleşmesi gerektiği fikrini savunuyordu.⁹⁹ Eğer Avrupa bir konfederasyon veya birlik altında toplanır, bir "gümrük birliği" teşkil edilir, ülkeler arasında askeri ittifak kurulur, bir Yüksek Adalet Divanı çerçevesinde uyuşmazlıkların çözümüne gidilirse önemli gelişmeler sağlanabilirdi.¹⁰⁰ Kont Coudenhove-Kalergi ve doğal olarak da Pan-Avrupa Birliği, militarizme, komünizme ve korumacılığa karşıydı. 1930 yıllarında Birliğin anti-faşist ve Nazi karşıtı girişimleri olmuş, Bolşevizm tehlikesine karşı Batı Avrupa ülkelerinin güçlerini birleştirmeleri de istenmişti.¹⁰¹ Bu uğraşların varmak istediği nihai hedef barışın sağlanması idi. İşbirlikleri, ulus-üstü merciler vasıtasıyla adaletin sağlanması vs. gibi öngörülerin tamamı Avrupa'daki küçük devletlerin dışardan gelebilecek (özellikle Rusya) tehlikelere karşı korunmasına yönelikti. Avrupa'dan başlayarak daha büyük ölçeklere ulaşacak şekilde **'balance of power'**ın temini ve silahsızlanmanın sağlanması düşünülüyordu.

⁹⁶ R. N. Coudenhove-Kalergi, **Pan-Europe**, New York, Alfred A. Knopf, 1926, s.51-65.

⁹⁷ **A.e.**, s.43-48.

⁹⁸ Kabaalioglu, **a.g.e.**, s.32-33.

⁹⁹ Coudenhove-Kalergi, **a.g.e.**, s.172-176.

¹⁰⁰ **A.e.**, s.190.

¹⁰¹ Kabaalioglu, **a.g.e.**, s.33.

Güvenliğin sağlanmasına paralel olarak ve onunla sıkı bir bağ içerisinde Avrupa ekonomisi de Kalergi'nin temel argümanlarının başında geliyordu. Kalergi, ekonomik rekabet ve silahlanma yarışının Avrupa'yı getirdiği kriz ve savaş durumunu görmekteydi. Pan-Avrupa Birliği, bir 'Ortak Pazar' sayesinde savunma harcamalarının kısılarak, gümrüklerin kaldırılması bu sayede de ekonomik büyümenin gerçekleşebileceğini savunuyordu. Böyle bir bütünleşme sayesinde Avrupa, küresel ekonomi içerisinde önemli bir aktör olarak bulunabilecekti.

Pan Avrupa hareketinin başarıya ulaşabilmesi için öncelikle bu fikrin Avrupalıların beyininde ve kalbinde yer bulması ve bu yöndeki arzuların dile getirilmesini savunan Kalergi, umutlarını şöyle ifade ediyordu:

“Pan Avrupa hareketinin, siyasi haritada yer bulmasından önce Avrupalıların zihinlerinde ve kalplerinde kök salmış olması gerekmektedir. Ortak menfaatler doğrultusunda bir sağduyu köprüsünün, halklar, endüstriler, tüccarlar ve sanatçılar arası dostluk ilişkilerinin kurulması gerekmektedir. Pan-Avrupa dayanışması, Avrupa vatanseverliği hissi, ulusal duyarlılığın sağlanlaştırılması ve tamalanması için mutlaka temin edilmelidir.

Avrupalılar, hükümetleri veya parti liderlerinin birleşmeye duyulacak ihtiyacı fark etmelerini bekleyemez. Kitanın kaderini etkileyecek bu konuda bütün erkekler ve kadınlar Pan-Avrupa'ya duyulan ihtiyacı dile getirmeli, bu yöndeki çalışmalara katkıda bulunmalıdır.

(...) Bir gün bu ruh hali ve sevgi seli, Polonya'dan Portekiz'e kadar gerçekleşecek ve bir birleşmiş Dünya Barış ve Özgürlük İmparatorluğu kurulacaktır!’¹⁰²

Özetlemek gerekirse, Kalergi'nin *Pan-Avrupa*'sı büyük ölçekli ütopyaların bir toplamını yansıtıyordu. Etkili bir politik analiz ve açık görüşlü pragmatik bir yaklaşımla olaylara yaklaşan Kalergi, örneğin İngiltere'nin anadillerin yanında ikinci bir ortak dil olarak yaygınlaştırılmasını böylelikle küresel anlamda iletişimin yolu olmasını öneriyordu. İdealist bir düşünür olarak süper güçlerin dengesinde küresel bir uyumun sağlanabilmesini umuyordu.

Pan Avrupa hareketinin en önemli karakteristik özelliği siyasi irade ve eylemle dünyanın değiştirilebileceğine duyulan inançtı. Bu doğrultuda *Pan-Avrupa* isimli kitabını Avrupa'da önde gelen devlet adamları ve siyasetçilere gönderen Kont Coudenhove-Kalergi, kurmuş olduğu örgüt Pan Avrupa Birliği'ne katılmaları için

¹⁰² Coudenhove-Kalergi, a.g.e., s.191-193.

hazırlattığı başvuru formlarını buna ekliyordu. Kısa sürede üye sayısı bini geçen birliğin üyeleri arasında Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Eduard Beneş, Fransa Dışişleri Bakanı **Aristide Briand**, ünlü devlet adamı **Eduard Herriot**, sonraki yıllarda çeşitli Avrupa ülkelerinde yönetim görevleri alan Maurice Schumann, **Konrad Adaneur**, bilim adamları Sigmund Freud, Einstein gibi önemli isimler yer almaktaydı. Ancak o yıllarda kamuoyunda henüz geniş bir ilgi ve destek gördüğü söylenemezdi. **Bir görüşe göre “Elitist” bir üye yapısı olan Pan Avrupa Birliği, “fildişi kulelerinde oturan akademisyenler”, tanınmış politikacılar, “eksantrik entellektüeller” ve idealist görüşlü kişilerden oluşuyordu.** ¹⁰³ Aynı zamanda birliğin Nisan 1924 tarihinden itibaren Viyana’da yayınlanmaya başlayan “Pan Europa” isimli bir aylık bir yayın organı vardı. Pan Avrupa’nın ilk kongresini 1926 Ekim’inde Viyana’da toplandı. Kongreye ikibinden fazla Avrupalı politikacı, akademisyen, işadamı ve gazetecinin katıldı.

Kalergi özellikle iki önemli devlet adamı Eduard Herriot (1872-1957) ve Aristide Briand’ın (1862-1932), sempatisini kazanmıştı. Bunlardan Aristide Briand 1927’de Pan-Avrupa Birliği’nin onursal başkanlığını kabul edecek derecede birliğe inanmış bir liderdi. Zaten genel olarak da 1920’lerden itibaren Fransa’nın öncelikli politikası Avrupa’da kurumlaşmaya dayalı bir işbirliğinin sağlanmasına yönelikti.

3.2. Aristide Briand’ın Memorandumu

1. Dünya Savaşı, Fransa’nın Avrupa ile ilgili düşüncelerinde derin etkiler bırakmıştı. Fransa toprakları savaşın dört yılı boyunca ana cephelerden biri olmuş ve ülke bu durumdan hem maddi hem manevi olarak çok zarar görmüştü. Savaş-sonrası Fransası’nın temel politikası güvenlik çemberli ve Fransız-Alman ilişkilerine odaklı bir politikaydı. Doğal olarak, savaş-sonrası yılları bir anti-Alman nasyonalizmiyle geçmekteydi. Pan-Avrupacı yaklaşımların yanında, günümüz Türkiye’sinde de popüler kullanıma açık bir terimle ‘ulusalcı’ olarak niteleyebileceğimiz önemli bir kesim de Fransa’nın güvenliğinin milliyetçi bir bakış açısı ve ulusal dayanıklılık ve güçsüz bir Almanya sayesinde mümkün olabileceğini savunmaktaydı.

¹⁰³ Kabaalioğlu, a.y.

Ciddi anlamda Pan-Avrupa düşüncesinin 1920'lerin sonlarına kadar Aristide Briand'ın başa gelmesine kadar beklemesi gerekecekti. Briand, 5 Eylül 1929'da Cenova'da Milletler Cemiyeti'nde yaptığı bir konuşmada Avrupa devletleri arasında *federal bir bağ* kurulması için çağrıda bulundu:

“Yıllar önce ortaya çıkan, filozofların ve şairlerin hayallerinde şekillenen bu fikir, bizim zamanımızda gerçeklik kazanma şansına, bir ihtiyaca gerçekten cevap verme değerine sahip oldu. Fikrin savunucuları düşünceyi yayabilmek, insanların zihinlerine yerleşmesini sağlamak için bir araya geldi ve şimdi ben de bu kişilerle birlikte aynı yerde bulunuyorum.

(...) Avrupa'nın halkları gibi aynı coğrafyada bulunan insanlar arasında, federal bir bağ bulunması gerektiğini düşünüyorum. İstedikleri zaman bir araya gelebilmeleri, ilgi alanlarda ortak paylaşma, beraber hareket edebilme ve bir tür dayanışma, birlik gerçekleştirebilmelerinin mümkün olabilmesi gerektiğine inanıyorum. İşte bu, benim görmek istediğim bağdır.”¹⁰⁴

Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand, 5 Eylül 1929'da Cenevre'deki Milletler Cemiyeti Asamblesi'nde yaptığı bu ünlü konuşmasında, Alman meslektaşı Gustav Stresemann'ın desteğini arkasına alarak, Milletler Cemiyeti çerçevesinde bir Avrupa birliği oluşturulmasını önerdi. Ne var ki bu girişimin yakın hedefi Avrupa devletleri arasında, ulusal egemenliklere dokunulmaksızın daha sıkı işbirliğinin sağlanmasıyla sınırlıydı.¹⁰⁵ Briand'ın yaklaşımı birçok ülkeden, kuruluştan ve özellikle entelektüeller ve devlet adamlarından destek gördü. Bunlardan en önemlilerinden birisi de Winston Churchill idi. 15 Şubat 1930'da Amerika'da yayınlanan *The Saturday Evening Post*'da bir yazı yayınlayan Churchill, Briand'ın federasyon ile ilgili fikirlerine destek veriyordu. Churchill'in Avrupa Birliği ile ilgili desteği sonraları da devam edecektir.

Briand öncelikli olarak bir ekonomik işbirliğinin kurulmasını önermekteydi. Konuşmasından dört gün sonra da politik bir girişime imza atan Briand, Avrupa birliği ile ilgili olarak gayri resmi bir görüşme yapmak üzere Avrupalı dışişleri bakanlarını Milletler Cemiyeti'ne davet etmekteydi. Avrupalı hükümetlere sunmak

¹⁰⁴ McCormick, **a.g.e.**, s.31.

¹⁰⁵ Mehmet Özcan, “Avusturya Seçimleri Işığında Avrupa Birliği Bütünleşmesi Hakkında Bir Değerlendirme”, (Çevrimiçi) <http://www.turkishweekly.com/makale>, 15 Mart 2007.

üzere resmi bir memorandum hazırlama yetkisi kendisine verilen Briand, 1 Mayıs 1930'da hazırladığı memorandum ile devletlere bir dizi öneri sunmaktaydı.

Bu memoranduma göre, 'Avrupa için gerçekçi bir organizasyon inşa edebilmek uluslararası anlaşmalara bağlı ortaklaşa hareket etme temelli bir rejimin gerekliliğine' bağlıydı. Briand 'Ortak Pazar' ve 'Avrupa Birliği' gibi kavramları kullanmaktan çekinmemekte, trans-Avrupa taşımacılığının geliştirilmesi gibi bir düzine politikayı da listelemekteydi. Fransa'nın Avrupa entegrasyonunun kurucu babalarından birisi olduğunu dile getirmekteydi. Briand'ın bu memorandumunu 2. Dünya Savaşı'na tırmanan gerginliklerin yaşandığı süreçte yan tarafa itilecektir.¹⁰⁶

1931 yılında Briand'ın en önemli destekçilerinden biri olan Eduard Herriot, *Avrupa Birleşik Devletleri* isimli bir kitap yayınladı. Genel karakteristiğine uygun olarak şöyle yazmaktaydı: "Avrupa başka hiçbir bölgeyi tehdit etmemektedir. O sadece yaşamak istiyor ve birleşmeden yaşamasının imkânı yok. Bütün politik teoriler öncelikli olarak bu ihtiyacı görmeliler."¹⁰⁷

Bu gelişmelerle paralel olarak Avrupa'da farklı yönde diğer bir gelişme çizgisi daha görülmekteydi. Özellikle 1930'lar itibariyle Nazizm'in yükselişi, Versailles Antlaşması'nın 'yanlışlar'ını düzeltmeye odaklanacak olan Almanları doğuracak ve Almanya için bir Alman 'yaşam alanı' yaratacaktı. Adolf Hitler, bir 'Avrupa Evi'nden bahsedecek ama bu 'ev' sadece içerden ve dışardan gelecek tehditlere ve komünistlere karşı Almanların kıtayı kontrol altına alacakları bir yapılanma şeklinde olacaktır. Bu doğrultuda eyleme geçen Alman Reich'i 1938'de Avusturya'yı 'yeniden birliğin sağlanması' bahanesiyle işgal edecektir. Bu durum karşısında da Kalergi, şu ifadeleri kullanacaktır:

"Yakın zamanda Hitler'in tiranlığı altında gerçekleştiğini görmektense Avrupa'nın birleşmesini şimdilik ertelemeyi tercih ediyoruz... Pan-Avrupa cumhuriyetlere açık olduğu kadar monarşilere de açıktır... Ama insan haklarını ihlal eden bir devleti de kabul etmemiz mümkün değildir."¹⁰⁸

İki yıl sonra Kalergi, Hitler'in Avrupa'sından kaçarak Amerika'ya gidecektir.

¹⁰⁶ A.e., s.32.

¹⁰⁷ Walter Hallstein, **United Europe: Challenge and Opportunity**, Cambridge, Harvard University Press, 1962, s.7.

¹⁰⁸ A.y.

Henri Brugmans Pan-Avrupa hareketinin neden etkili olamamasını beş nedenle açıklamaktadır. Bunlar;¹⁰⁹

- Düşüncenin önemli savunucuları tarih sahnesinden çok çabuk silinmişlerdir. Stresemann (Briand ile işbirliği içinde çalışan Alman Dışişleri Bakanı) 1929'da ölmüş, Briand da 1932'de ölümünden önce politikadan çekilmiştir.
- Milli egemenlik fikrine dokunmaksızın bir Avrupa Birliği fikrini savunan proje politik cesaret ve gerçeklikle ilgili eksiklikler göstermektedir.
- İngiltere konusu bir türlü çözülememiş, çok küçük bir azınlık İngiltere'ye rağmen böyle bir projeye devam etmeyi göze almıştır.
- Dünya ekonomik krizi toplu işsizlikler gibi çok büyük sorunlar doğurmuş ve ulus-devetleri korumacı tedbirler almaya zorlamıştır.
- Son olarak da, Almanya'da Nasyonal Sosyalizm'in yükselişi ve özellikle 1933 Eylül'ünde Nazilerin kontrolü ele geçirmesi, Briand ve Kalergi gibi federalistlere uygulama alanı bırakmamıştır.

3.3. Bütünleşmeye Doğru

2. Dünya Savaşı boyunca sesleri fazla çıkmamakla birlikte Avrupa'yı birleştirme yanlısı bazı gelişmeler görülmeye devam edecektir. Bunlara örnek olarak, 6 Kasım 1938'de Londra'da kurulan Federal Birlik'in kuruluşunu, 20 Ekim 1939'da Papa 12. Pius'nin ulus-üstü bir topluluğun gerçekleştirilmesi yönündeki girişimini, 1943'de Alcide De Gasperi'nin İtalya'da temelde Avrupa federasyonunu amaçlayan İtalyan Hıristiyan Partisi'ni kurmasını, 1943'de Churchill'in 'Avrupa Konseyi' için yaptığı çağrısı, 1943-44'te Avrupa Federalist Hareketinin kuruluşunu vs. örnek olarak gösterebiliriz.

Savaşın ardından yaşanan gelişmeler de birliğin arzu edilmekten öte artık bir ihtiyaç olduğunun sinyallerini veriyordu. Bu gelişmelere fazla girmeksizin şunu söyleyebiliriz, Avrupa yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmeler ışığında birleşmeye

¹⁰⁹ Henri Brugmans, *L'Idée Européenne 1918-1965*, Bruges, De Tempel, 1965, s.56.

doğru giden dönölmez bir yola artık girmişti. Sürecin nasıl şekilleneceği, bütünleşmenin altyapısının, kurumlarının nasıl oluşacağı tam olarak belirlenmiş olmasa bile süreç içerisinde bununla ilgili çok sayıda toplantı, kongre vs. gerçekleştirilerek Avrupa için en uygun olanın hangisi olduğu, nasıl bir yol izleneceği yönünde fikir birliği sağlanmaya çalışıldı. Winston Churchill 1946 yılının Eylül’ünde Zurich Üniversitesi’nde yaptığı ünlü konuşmasında “bir çeşit **Avrupa Birleşik Devletleri’nin inşa edilmesi gerektiğini**” dile getirmekteydi.¹¹⁰ 1948’in 7-10 Mayıs’ı arasında gerçekleştirilen Hague Kongresi’ne Winston Churchill, Konrad Adaneur, Alcide de Gasperi, Paul Reynaud, Robert Schuman, Jean Monnet, Denis de Rougemont, Eduard Herriot, Paul-Henri Spaak gibi isimlerden oluşan yediyüzellinin üzerinde delege katılır ve en kısa zamanda Avrupa’nın ekonomik ve siyasal entegrasyonu konusunda tavsiye kararlar alacak bir Avrupa Assembly oluşturulması kararı alınır.

1. ve 2. Dünya Savaşları Avrupa’nın yaşadığı en kötü tecrübelerdi. Bilim adamları, bu felaketlere neden oldukları ve uluslararası arenayı Hobbes’un kurguladığı doğa durumuna (state of nature) çevirdikleri için milli egemenlik ilkesini suçladılar ve başlangıçta siyasal bütünleşmenin mümkün olmadığını gören Avrupa, ekonomiyle yani fonksiyonel bir bakış açısıyla birleşmenin startını verecektir. 1933’te, Harold Laski bununla ilgili şunları söyleyecektir:

“Bağımsız bir ekonomi dünyasının, kaçınılmaz birleşmeyle hiçbir ilişki geliştirmeyen politik birimlerin içinde bulunduğu sistemle tamamen zıt kutuplarda yer aldığını farkedene kadar, savaşlara sebep olan etkenleri kontrol etmeye çalışmamızın bir anlamı olmayacaktır.”¹¹¹

¹¹⁰ Hallstein, **a.g.e.**, s.8.

¹¹¹ H. J. Laski, “**The Economic Foundations of Peace**”den alıntılan John Pinder, “**European Community and Nation-State: A Case for a Neo Federalizm?**”den aktaran Armağan Emre Çakır, “**Theories of European Political Integration: Classified and Compared in a Proposed Model**”, M.Ü. Avrupa Topluluğu Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s.74.

SONUÇ

İnsanoğlunun tarihinin, 1500'lerle başlayan ve günümüze kadar süregelen döneminin en temel özelliği, dünyanın modern ve küresel bir niteliğe ilerleyişidir. Bu süreç, her köşesi keşfedilmeye başlanan dünyanın artık Avrupa'nın güçlü devletlerince ele geçirilmesinin ve bu devletlerin dünya egemenliğine önderlik ettikleri bir dönemin yankılarının günümüze taşınan sonuçlarının temelini oluşturmaktadır. Genel olarak üç ana aşamaya ayırdığını söylediği bu süreci, Oral Sander, önce Avrupa'nın denizlerde üstünlüğü sağladığı (1500-1700), sonra dünya dengelerinin sarsılarak uygarlığın küreselliğine geçişin başladığı (1700-1850), son olarak da Avrupa'nın kesin olarak dünya üstünlüğünü ele geçirdiği (1850-1950) dönemler olarak tanımlamaktadır.¹ Bu dönem içinde Avrupa istese de istemese de birçok özelliği kendi kıtası içinde üreterek ve daha sonradan diğer kıtalara taşıyarak, değiş-tokuş içinde bulunduğu dünyanın kültürel yaşam tarzını etkilemiş ve bu etkileşimin yeniden üretimini sağlayarak beraberinde günümüze kadar getirmiştir. Kendiliğinden oluşan bu süreçte yaşanan tarihsel olaylar; düşmanlıklar, savaşlar, sosyal değişimler, toplumsal baskılar, ekonomik gelişmeler, kültürel akımlar, sanatsal oluşumlar, felsefenin üretimi ve hayata yansımaları gibi birçok boyutun alışverişi ile 'Batı Uygarlığı' kavramını ortaya çıkarmıştır. Günümüzde bu kavramın yerleşmesinde imzası bulunan Avrupa kıtası da "Avrupalı Ruh"un bu doğal süreç içinde farkında olmadan doğmasına ve gelişmesine vesile olarak 20. yüzyıla ulaşmıştır.² 20. yüzyılda ise bu gelişimin Avrupa özelinde ifade edilebildiği yegâne mekân ve makam olan Avrupa Birliği'ne ulaşarak, sürecin son halkası olarak kabul edilebilecek noktaya gelinmiştir.

Lakin Avrupa Birliği'ne ulaşmak, "Avrupalı Ruh"un ve ortak bir kimlik duygusuna sahip çıkılmaya başlanmasının çok daha öncelerde oluşmuş olmasına rağmen kolay gerçekleştirilememiştir. Avrupa, bütünleşmeye giden yolda kararlı adımlarla ilerlerken önemli engellerle karşılaşmış, ilerlemekten vazgeçmese bile

¹ Sander, a.g.e., s.21.

² Zeynep Sibel Özman, "Avrupa Birliği'ni Oluşturan Tarihi ve Kültürel Süreçler", İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Topluluğu'nun Sosyo-Kültürel Yapısı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, s.163.

engel yoldan kaldırılana kadar beklemek zorunda kalmıştır. Nitekim bazı gecikmelerle de olsa bu süreci tamamlamayı başarmıştır. Bu yüzden sürecin önemli kilometre taşlarını hatırlamak olayın somut sonuçlarının yanında düşünsel altyapısını anlamamız açısından da son derece önemlidir.

Bütünleşme sürecinin en önemli ve temel konularından biri, Avrupa'nın hem somut (coğrafi, siyasi) hem de soyut (dini, kültürel) anlamda sınırları meselesidir. Tarih içerisinde dönem dönem tartışmaların yaşandığı bu temel sorunsal; Avrupa'nın oldukça muğlâk bir fikir olduğu, hatta bir kurgu olduğu herhalde hiçbir zaman tartışılmadığı kadar 20. yüzyılda tartışılmış ve kabul görmüştür. Bir yandan 20. yüzyıl boyunca düşünürler ve özellikle tarihçiler Avrupa'nın her zaman bölünmüş ve farklılaşmış olduğunu; hemen hemen hiçbir zaman siyasal, kültürel, dinsel, dilsel veya hukuksal bir birliğe ulaşamadığını ve belki de ulaşamayacağını; ulaşılmasının da arzu edilebilir bir durum olmadığını (Napolyon, Hitler ve Stalin düşünüldüğünde) tartışmışken;³ diğer yandan 20. yüzyıl sonunda Avrupa'yı siyasal, ekonomik ve hukuksal açıdan birleştirmeyi amaçlayan, kültürel birliği varsayan Avrupa Birliği kurulmuştur. Avrupa nedir sorusuna kolay kolay cevap verememizin en önemli nedeni, **diğer her kültür gibi Avrupa'nın da kendi içinde farklılaşmış ve çok boyutlu olmasının** yanı sıra, sorunun kendisinin alabildiğine kapsamlı olması ve tarih boyunca birçok kez, birçok farklı bağlamda cevaplanmış olduğu için cevapların çok çeşitli ve değişik olmasıdır.⁴ Bu muğlâklığı gidermek, çeşitlilik ve değişkenlik içinde sabit ve özsel olana ulaşmak için Oskar Halecki'nin Avrupa merkezci olma pahasına Avrupa nedir sorusunu yanıtladığı söylenebilir. Halecki'ye göre Avrupa tarihi, Avrupa milletlerinin toplamının, bütünsel bir topluluk olarak diğer başka tarihlerden kesinkes ayrılmış tarihidir. Avrupa'yı Avrupa yapan, **Yunan-Roma mirası, Hıristiyanlık ve Avrupa'yı belli bir dönem üstün kılan endüstri devrimidir.**⁵ Bu yönde düşünen Valery de Avrupa'nın belli bir insan çeşitliliği ve özellikle elverişli yerellikten oluşmuş; benzersiz bir hareketliliğe ve canlılığa sahip bir tarihle biçimlendirilmiş bir sistem olduğu yönünde bir tanımlama

³ Aslı Çırakman, "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkeziliğe", **Doğu Batı: Avrupa**, No:14, Şubat-Mart-Nisan 2001, s.29.

⁴ **A.y.**

⁵ Halecki, **a.g.e.**, s.8-17-47.

yaparak “(...) bu elverişli koşulların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan ürün de **Avrupalıdır.**” diye ekler⁶ ve **Avrupa’yı Avrupa yapan değerlerin başında Roma, Hıristiyanlık ve Yunan olduğunu** tekrarlar.⁷ T.S. Eliot da benzer bir ifadeyle; “(...) **Eski Yunan’ın, Roma’nın, İsrail’in, son iki bin yıllık Avrupa’nın mirasını...**” tanımlamaya gider.⁸ Aynı şekilde Vaclav Havel, **Avrupa’nın çeşitliliğinin onun en önemli özelliklerinden biri olduğunu**, Avrupa’yı Avrupa yapan manevi, kültürel ve entelektüel fenomenin tarihin içinden çıkıp geldiğini dile getirir.⁹

Avrupa Birliği’nin 20. yüzyılda yapılanmasına giden yol, çok eski tarihlerde yeşermeye başlamıştı. Antik Yunan ile Roma uygarlıklarının üzerinde yükselmekte olan ortak kültür, siyasal birleşme yolunda sarfedilen birçok çabaya da temel teşkil olacaktır. Avrupa’da yerleşmiş ve diğer kıtalara da uzanmış olan Roma İmparatorluğu, yapmış olduğu fetihlerle, Avrupa Birliği yolunda ilerleyişte yeni yerlerin kendi imparatorluğu altında toplanan yöneticileri ile birlik için en eski örneklerden birini oluşturmuştu. Ortaçağ’a gelindiğinde ise Papa’nın yönettiği düzendeki kilise ile oluşturulan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, 13. yüzyılda bir birlik sağlayarak bugünkü Avrupa Birliği ile aynı yönde bir temel teşkil etmişti. Ortaçağ’ın ardından, Osmanlı İmparatorluğu’nun büyüme hızını hesap dahi edemediği sınırlarının Balkanlar’ı aşması, Avrupalıları korkuya sürüklemiş, Hıristiyanlığın korunması ve ‘kutsal emanet’ saydıkları dinlerinin Müslümanların tehditinden uzak tutulması için Avrupalıları birlikte hareket etmeyi düşünmeye yöneltmişti. Ardından yaşanan gelişmeler, Rönesans, Reform, devrimler, Avrupa kıtasında derin bölünmelerin yaşanmasına sebep olarak, birçok ulus devleti doğmasıyla sonuçlanacak fikirlerin ilk basamağını teşkil edecek ve bu oluşumların Avrupa’da yerleşmesine olanak tanıyacaktır. Avrupa’da Ortaçağ içinde başlamış olan bu hareketliliğin, modernleşmeye doğru evrilmesi genellikle üç büyük olayla bütünleştirilir: Rönesans veya insanın yeniden uyanışı; keşifler veya Batı’ya,

⁶ Valery, **a.g.m.**, s.115.

⁷ **A.e.**, s.116-119.

⁸ T. S. Eliot, “Avrupa’nın Kültür Birliği”, **Cogito: Avrupa’yı Düşünmek**, No:39, Yapı Kredi Yayınları, Bahar 2004, s.134.

⁹ Vaclav Havel, “An Autonomy of Reticence”, **Living in the Truth**, Ed. Jan Vladislav, London, Faber and Faber, 1990, s.175.

denizlere doğru açılma; dinde reform hareketlerinin getirdiği ulusal kiliselerin doğuşu ve dünyevi iktidarların Katolik kilisesinin baskısından kurtulmaları. David West'e göre, her üçü de Avrupa'nın sosyal, ekonomik, kültürel ve entellektüel hayatında köklü dönüşümler yaratacak "muazzam olaylar"dır.¹⁰

Bu temellerle birlikte 19. yüzyılda yaşanan diğer gelişmeler, 20. yüzyıla gelindiğinde yaşanacak büyük savaşlarla birleşerek, çok renkli bir mozaik yapı içerisinde yer alan Avrupa kıtasında bir yandan birçok ulus devleti yeşertecek diğer yandan ise başka bir biçimde ve yönde gelişme çizgisi izleyen Avrupa'nın varlığını korumasını sağlayarak Avrupalıların Avrupa'ya olan taleplerinin artmasına sebep olacaktır. Yani bu süreçte ulus devlete paralel olarak Avrupalılık duygusu da gelişecektir. Sander'e göre; "Bu dönemlerde Avrupalı, Hıristiyan, uygar ve beyaz olmak, Sosyal Darvinizmin de etkisiyle, Avrupalılar arasında bir dayanışma duygusuna yol açmıştı."¹¹ Bu dayanışmanın dış nedeni, Avrupa'nın Osmanlıların temsil ettiği Asya'ya ve Müslümanlığa karşı savunulmasıydı. Zaten, Avrupa Birliği konusundaki 16. yüzyıldan kalma görüşler, Osmanlı devletine karşı ortak bir cephenin kurulması gereğinden kaynaklanmıştı. Avrupa'nın biricikliği, Doğu'nun 'barbar' imparatorluklarına karşı güçlü Avrupa'nın yaratılması, Kant ve Rousseau gibi ünlü düşünürleri, 'Avrupa federal devleti' çağrısına zorlamıştı. 16. yüzyılın ilk devletler hukukçusu Hugo Grotius da Avrupa devletler hukukunun kaynağını, Avrupa'nın 'tek dini'nde arıyordu.

19. yüzyılın devrimler Avrupa'sı ise bir başka türlü enternasyonalizmin savunulmasına, Avrupa halklarının ve özelde işçi birlikteliklerinin hayat standartları yüksek bir toplumda yaşamaları için Avrupa'nın tekrardan ama farklı bir tonda arzulanmasına sebep olacaktı. Bir taraftan bu gelişmeler yaşanır, Avrupalılar git gide daha yakınlaşırken 20. yüzyıla girilecek ve ortaya çıkacak 1. Dünya Savaşı ile Avrupa arzusunun kesintiye uğramasıyla karşılaşılacaktır. Savaşın hemen ardından hatta savaş sürerken bile bazı çevreler bu arzusunun savunucusu olmayı sürdürmeyi başaracak, savaştan sonra oluşan konjonktürde amaçlananın gerçekleştirilmesine yönelik birçok girişim gerçekleşecektir. Ama bir kere daha Avrupa, zorla

¹⁰ West, a.g.e., s.23.

¹¹ Sander, a.g.e., s.244.

sürüklendiği 2. Dünya Savaşı ortamında kendini bulacak ve bu ortamın sonuçları ve etkileri ‘birlik’ fikrinin yeniden gözden geçirilmesini ve **siyasi olmanın zorluklarının** görülerek daha fonksiyonel düşünmeyi gerektirecektir.

Devlet adamları, siyaset bilimciler ve özellikle düşünürlerin yüzyıllardır ulaşmaya çalıştıkları sonuç tam ifadesiyle ‘Avrupa Birliği’ 20. yüzyılda bir ütopya olmaktan çıkmış ve nesnel bir gerçekliğe (üye devletleri, kurumları vs.) kavuşmayı başarmıştır. Avrupa bütünleşme teorileri üzerine düşünen ve yazan Ernst B. Haas, 1948 yılında kaleme aldığı *Avrupa Birleşik Devletleri* adlı makalesinde, evrensel kilisenin ve imparatorluğun yıkılmasından beri ilk defa, özellikle son yirmi yılda, altıyüz yıllık bir geçmişi olan idealin yani birleşik Avrupa fikrinin gerçekleşmeye çok yaklaştığından bahsetmekteydi.¹² Bu noktaya gelmek, amacı başarmak kolay olmuş da değildir. Özellikle 13. yüzyıldan başlayan Avrupa’yı bütünleştirme çabaları, çok daha önceden şekillenmeye başlayan ve tarihsel süreç içerisinde beraberinde taşıdığı ortak kültür öğeleri eşliğinde Avrupa’yı, dünya tarihinde daha önce görülmemiş bir yapılanmaya götürmüş ve Avrupa özelinde nev-i şahsına münhasır (*sui generis*) bir kurumlaşmayı gerçekleştirmiştir. Federasyon yolundaki bu yürüyüş, Dante’nin *Monarşi* veya Pierre Du Bois’in 1306’da kıtada sağlam bir askeri ittifak kurma girişimlerine kadar götürülebilir. O zamandan beri, Sully, Cruce, Penn, Saint Pierre, Rousseau, Kant ve Victor Hugo gibi isimler birleşik Avrupa idealini gündeme getirmişlerdir.

Ortaçağdan itibaren bütünleşme çabalarının temelinde, önceleri uluslararası daha doğrusu devletler arası anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması amacıyla belirli mekanizmaların oluşturulması ve barışın korunması fikri ön planda olmuştur. Bu amaç doğrultusunda ilk dönem projelerine baktığımız zaman gördüğümüz, **ulusal kilisenin güçlendirilmesi** ve dolayısıyla “din” faktörünün etkin olarak kullanılması temasıdır. Örneğin Dante ve Du Bois’nın projelerinde bu düşüncenin etkileri görülebilmektedir.

Yine aynı dönemi dâhil ederek ve beraberinde “Büyük Projeler”i de düşünecek olursak, projelerin şekillenmesinde katkısı bulunan ana temalardan

¹² Ernst B. Haas, “The United States of Europe”, **Political Science Quarterly**, Cilt.63, No:4, Aralık 1948, s.528.

birinin, Türkler olduğunu görebilmekteyiz. Müslüman/Türklerin büyük bir dış tehdit olarak Avrupa'yı korkutması projeleri etkileyerek, birliğin sağlanması, **kralların güçlendirilerek imparatorluk fikrinin etkin bir biçimde ortaya çıkarılması** gibi sonuçları doğurmuştur. Bu düşüncenin örneklerini de Sully ve Leibniz'de görebilmekteyiz.

Ortaçağdan çıkışla birlikte özellikle Reform'un ve Aydınlanma'nın şekillendirdiği Avrupa'da artık din faktörü eskisi kadar etkili olmaktan çıkmış ve **toplumun ortak bir hukuk etrafında şekillenmesi** gerektiği düşüncesi ağır basmaya başlamıştı. Ulus devletin mutlak güçlenmeye başladığı 16. ve 18. yüzyıllar arası dönemin ana temasını oluşturan bu fikir, **barış fikrinin sadece devletleri değil tüm kıtayı hatta evreni temsil etmesi** gerektiği üzerinde odaklanmaktaydı ve düşüncenin temel yansımalarını Aydınlanma'nın kozmopolit düşünürlerinde, Montesquieu, Rousseau ve Kant'da bulmak mümkündür.

Sonraki dönem, ilerleme fikrinin başat konuma geçtiği zamanları ifade etmektedir. Modern zamanların temel karakteristiği olan bu fikir, Saint-Simon ve Proudhon gibi sosyalistlerde yeşererek, **tüm kıtanın gelişmesine ve ilerlemesine** olan inancı simgeleyerek projelerde kendini göstermiştir.

Son olarak, Avrupa'nın yaşadığı savaşlar ve dış tehditlerin zaman içerisindeki evriminin ortaya çıkardığı savunma içgüdüsünün, ana tema olarak ağırlık kazanacağı ve **Avrupa'nın geleceğinin garantiye alınabilmesi için birleşmek** gerektiği fikrinin somutlaşacağı, Kalergi ve Briand gibi isimlerin düşüncelerini dile getirecekleri döneme gelinecektir.

Genellikle devlet adamları tek bir gücün hegemonyası altında bir Avrupa devletini önerirken, filozoflar ise ancak federasyon benzeri bir bütünleşme sonucunda Avrupa'nın savaşlardan kurtulabileceğini söylemektedirler. Ernst B. Haas, bu kişilerin fikirlerinin teoride kaldığını, dikkate alınmadığını ve ancak dünya savaşları sonucunda organize olmuş hareketlerin Avrupa'yı birleştirme girişimlerinin avukatlığını yapmak zorunda kaldıklarını söylemektedir.¹³ Ancak kesin olarak görülebilecek bir şey vardır ki Avrupa'nın şekillenmeye başladığı

¹³ A.e., s.529-530.

dönemden itibaren Avrupa'nın birleşmesi fikri, sebepleri ve sonuçları arasında bazı farklılıklar barındırır da dillerden düşmemiştir.

Günümüzden yaklaşık altmış sene önce dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman, Avrupa ekonomik bütünleşmesine ilişkin görüşlerini açıklarken **“Avrupa Federasyonu hedefine doğru sağlam bir temel atmak ve ilk aşamaya geçmek”** ifadesini kullanmıştı. Bu ifade aynı zamanda Avrupa tarihinde yeni bir dönemin de işareti olmuştur. Yöntemsel olarak, başlangıçta bir ‘Avrupa Federasyonu’ kurmak yerine, adım adım ilerleyecek bir süreç benimsenmiş ancak Avrupa’da federasyon hedefi, Avrupa bütünleşme sürecinin başından beri gündemden kalkmamıştır. Başlangıçta iki Fransız, Robert Schuman ve Jean Monnet tarafından ortaya konan Avrupa devletler sistemi prensibi, 2000’lerin başında iki Alman, Gerhard Schröder ve Joschka Fischer’in ‘federal Avrupa projesi’ ile yeniden gündeme gelmiştir.¹⁴ Winston Churchill’in 1946’da söylediği gibi bir çeşit **“Avrupa Birleşik Devletleri”** fikrini gerçekleştirmek için öncelikle ekonomik bütünleşmeyi benimseyen Avrupa artık siyasi olarak da bütünleşmesini tamamlamak istiyor ama bir taraftan da bunun nasıl olacağı konusunda fikir ayrılıkları devam ediyor. Anayasalaşma süreci de bunun en önemli örneklerinden birini oluşturuyor. Yaşanan gelişmeler, Avrupalı devletlerin yönetim gelenekleri gibi kültürel karakteristiklerindeki nüansları ortaya çıkarması açısından ilginç bir gösterge olarak gözümüze çarpmakta ama bütünleşme doğrultusunda üretilen projelerin de Avrupa için çok ciddi tecrübeler üretmiş olduğunu görebilmekteyiz.

Siyasi, toplumsal ve kültürel bölünmelerin ve çatışmaların ülkeler arasındaki işbirliği şansını azalttığı bir gerçektir. Oysa dinsel, dilsel ve etnik çeşitliliğin Avrupa'nın geleceği olduğu unutulmadan farklı kültürlerin bir arada yaşayabildiği bir model geliştirmek sanıldığı kadar zor değildir.¹⁵ Avrupa Birliği'nin sloganı olan **“çeşitlilik içinde birlik”** (*unity in diversity*) de bunun en güzel örneklerinden birini oluşturması açısından dikkate değerdir. Rönesans’ı, Reform’u, Aydınlanma’yı gerçekleştiren bireyi ortaya çıkaran, önemli devrimler gerçekleştiren Avrupa, bu sıkıntılı süreci de tarihin derinliklerinden gelen birikimiyle atlatmayı başaracaktır.

¹⁴ Sanlı, a.g.e, s.117-118.

¹⁵ Ebru Oğurlu, “AB: Bir 50 Yıl Daha”, (Çevrimiçi) <http://www.birgun.net/archive>, 1 Mayıs 2007.

KAYNAKÇA

Acar-Savran, Gülnur: **Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx**, İstanbul, Belge Yayınları, 2003.

Ağaoğulları, M. Ali: **Tanrı Devletinden Kral-Devlete**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1991.

Akad, Mehmed: **Genel Kamu Hukuku**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1997.

Akyıldız, Kaya, Barış Karacasu: “Türk Hümanizmi ve Edebi Kanonun Oluşumu”, **Toplum ve Bilim**, No:81, Yaz 1999, s.26-44.

Alighieri, Dante: **On World-Government or De Monarchia**, Çev. Herbert W. Schneider, New York, Liberal Arts Press, 1957.

Anderson, Perry: **Passages from Antiquity to Feudalism**, Verso Editions, London, 1974.

Arnhart, Larry: **Siyasi Düşünce Tarihi: Plato’dan Rawls’a**, Ankara, Adres Yayınları, 2004.

Armstrong, A. C.: “Kant's Philosophy of Peace and War”, **The Journal of Philosophy**, Cilt.28, No:8, Nisan 1931, s.197-204.

Aydınlanma: Ed. Veysel Atayman, Donkişot Yayınları, İstanbul, 2005.

Bance, Alan: “The Idea of Europe: from Erasmus to ERASMUS”, **Journal of European Studies**, No:22, Mart 1992, s.1-19.

Barracclough, Geoffrey: **European Unity in Thought and Action**, London, Blackwell, 1963.

Bilici, Faruk: **XIV. Louis ve İstanbul'un Fetih Tasarısı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

Brague, Remi: **Avrupa: Roma Yolu**, Çev. Betül Çotuksöken, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1995.

Braudel, Fernand: **Uygurlıkların Grameri**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, t.y.

Brugmans, Henri: **L'İdee Europeenne 1918-1965**, Bruges, De Tempel, 1965.

Boyd, Andrew ve Frances: **Western Union**, London, UNA's Guide to European Recovery, 1948.

Bozkurt, Enver: **Avrupa Birliği Hukuku**, Ankara, Asil Yayınları, 2004.

Bozkurt, Kutluhan: "Avrupa Topluluğunun-Birliğinin Oluşum ve Gelişim Sürecinde Hukuk Ekseni", **Hukuk ve Adalet**, No:3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2004, s.6-23.

Bugge, Peter: **Asia and the Idea of Europe and the Others**, London, Routledge, 2000.

Bugge, Peter: "The Nation Supreme: The Idea of Europe 1914-1945", **The History of The Idea of Europe**, Ed. Kevin Wilson, Jan van der Dussen, London, Routledge, 1995.

Butler, Geoffrey: ‘‘Sully’s Grand Design’’, **Edinburg Review**, England, y.y., 1919.

Canbolat, İbrahim S.: **Uluslarüstü Sistem Avrupa Birliği: Bir Dönüşümün Analizi**, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 1998.

Classics of Modern Political Theory: Machiavelli to Mill: Ed. Steven M. Cahn, New York, Oxford University Press, 1997.

Coudenhove-Kalergi, R. N.: ‘‘Europe To-Morrow’’, **International Affairs**, Cilt.18, No:5, Eylül-Ekim 1939, s.623-640.

Coudenhove-Kalergi, R. N.: **Pan-Europe**, New York, Alfred A. Knopf, 1926.

Cruce, Emeric: **The New Cyneas of Emeric Cruce**, Philadelphia, Aleni Lane and Scott, 1909.

Çakır, Armağan Emre: ‘‘Theories of European Political Integration: Classified and Compared in a Proposed Model’’, M.Ü. Avrupa Topluluğu Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.

Çelebi, Aykut: **Avrupa: Halkların Siyasal Birliği**, İstanbul, Metis Yayınları, 2002.

Çırakman, Aslı: ‘‘Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezçiliğe’’, **Doğu Batı**, No:14, Şubat-Mart-Nisan 2001, s.28-47.

Çiğdem, Ahmet: **Aydınlanma Düşüncesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Davies, Norman: **Europe: A History**, New York, Oxford University Pres, 1997.

Dedeoğlu, Beril: ‘‘Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci’’, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Ed. Beril Dedeoğlu, İstanbul, Boyut Kitapları, 2000.

Delanty, Gerard: **Avrupa'nın İcadı: Fikir, Kimlik, Gerçeklik**, Çev. Hüsamettin İnaç, Ankara, Adres Yayınları, 2005.

Delanty, Gerard: **Inventing Europe: Idea, Identity, Reality**, New York, Macmillan, 1995.

Den Boer, Pim: "Europe to 1914: The Making of an Idea", **The History of The Idea of Europa**, Ed. Kevin Wilson, Jan van der Dussen, London, Routledge, 1995.

Deniz, Faruk: "Machiavelli: "Şeytan" mı, "İnsan" mı?", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:23-24, Mart 2000-Eylül 2001, s.109-126.

De Rougemont, Denis: **The Idea of Europe**, Çev. Norbert Guterman, New York, Macmillan, 1966.

De Rougemont, Denis: **The Meaning of Europe**, Çev. Alan Braley, New York, Stein and Day Publishers, 1965.

Dinçkol, Bihterin (Vural), Mehmed Akad: **Genel Kamu Hukuku**, İstanbul, Der Yayınları, 2000.

Dorpalen, Andreas: "The European Polity: Biography of an Idea," **The Journal of Politics**, Cilt.10, No:4, Kasım 1948, s.712-733.

Ebenstein, William: **Great Political Thinkers: Plato to the Present**, New York, Macmillan, 2004.

Eisenmann, Louis: "The Imperial Idea in the History of Europe", **Slovanic Review**, No:5, 1926/27, s.242-257.

Eliot, T. S.: ‘‘Avrupa’nın Kültür Birliği’’, **Cogito**, No:39, Yapı Kredi Yayınları, Bahar 2004, s.123-134.

Erasmus, Desiderius: **The Complaint of Peace: translated from the Querela Pacis A.D. 1521**, London, The Open Court Publishing Co., 1917.

Erdenir, F. H. Burak: **Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe**, Ankara, mit Yayıncılık, 2006.

Florinsky, Michael: **Integrated Europe**, New York, The Macmillan Company, 1955.

Gellner, Ernest: **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Bşra Ersanlı Behar, İstanbul, İnsan Yayınları 1992.

George, William H.: ‘‘Proudhon and Economic Federalism’’, **The Journal of Political Economy**, Cilt.30, No:4, Ağustos 1922, s.531-542.

Gladwyn, Lord: **The European Idea**, London, The New English Library Limited, 1967.

Grotius, Hugo: **The Law of War and Peace: Including The Law of Nature and Nations**, Ed. A. C. Campbell, London, Verso Editions, 2005.

Haas, Ernst B.: ‘‘The United States of Europe’’, **Political Science Quarterly**, Cilt.63, No:4, Aralık 1948, s.528-550.

Habermas, Jurgen: ‘‘Avrupa’nın Niçin Bir Anayasaya Gereksinmesi Var?’’, **Cogito**, No.39, Yapı Kredi Yayınları, Bahar 2004, s.302-322.

Halecki, Oskar: **The Limits and Divisions of Europe History**, New York, Polish Institute of Arts and Sciences in America, 1950.

Halikarnas Balıkcısı, ‘‘Tarih ve Helenizm’’, **Anadolu’nun Sesi**, Ed. Şadan Gökovaı, Ankara, Bilgi Yaymevi, 2002, s.23.

Hallstein, Walter: **United Europe: Challenge and Opportunity**, Cambridge, Harvard University Press, 1962.

Harbison, E. H.: **The Age of Reformation**, New Jersey, Princeton University Press, 1955.

Havel, Vaclav: ‘‘An Autonomy of Reticence’’, **Living in the Truth**, Ed. Jan Vladislav, London, Faber and Faber, 1990.

Hay, Denys: **Europe: The Emergence of An Idea**, London, Methuen, 1957.

Hay, Denys: ‘‘On a Problem of Terminology: ‘‘Europe’’ and ‘‘Christendom’’’’, **Diogenes**, No:17, 1957, s.1-25.

Heater, Derek: **The Idea of European Unity**, New York, St. Martin’s Press, 1992.

Hobsbawm, Eric J.: **Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006.

Huberman, Leo: **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

Husserl, Edmund: ‘‘Avrupa İnsanlığının Krizi ve Felsefe’’, **Cogito**, No.39, Yapı Kredi Yayınları, Bahar 2004, s.51-90.

İslamoğlu, Huri: **Neden Avrupa Tarihi?**, Ed. Huri İslamoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.

Jeyser, Karl L.: “Concepts of Europe in the Early and High Middle Ages”, **Past and Present: The Cultural and Political Construction of Europe**, No:137, Kasım 1992, s.25-47.

Kabaalıoğlu, Haluk: **Avrupa Birliği ve Kıbrıs**, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, 1998.

Kant, Immanuel: **Perpetual Peace and Other Essays**, Çev. Ted Humphrey, Indianapolis, Hackett Publishing Company, 1983.

Karakaş, A. Işıl: “Avrupa Birliği, İnsan Haklarının Korunması ve Avrupa Anayasası”, **Hukuk ve Adalet**, No:3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2004, s.36-56.

Kaya, Bilent: ‘Avrupa Entegrasyon Modelleri’, **Birikim**, No:128, Aralık 1999, s.52-60.

Kende, Istvan: “The History of Peace: Concepts and Organizations from the Late Middle Ages to the 1870’s”, **Journal of Peace Research**, Cilt.26, No:3, Ağustos 1989, s.233-247.

Koray, Meryem: **Avrupa Toplum Modeli**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2005.

Leibniz: **Political Writings**, Ed. Patrick Riley, New York, Cambridge University Press, 1996.

Le Goff, Jacques: “Ortaçağ’da Batı Avrupa”, **Doğu Batı**, No:33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, s.39-68.

Lewis, V.J.: “The Bohemian Project of 1464”, **New Commonwealth**, No:1, 1933, s.1-15.

Machiavelli, Niccolo: **The Art of War**, Çev. Peter Bondanella, Mark Musa, London, Penguin Books, 1995.

McCormick, John: **Understanding The European Union**, New York, Palgrave Macmillan, 2005.

Meriç, Cemil: **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.

Mill, J. S., Jeremy Bentham: **Utilitarianism and Other Essays**, Ed. Alan Ryan, New York, Penguin Books, 1987.

Montesquieu: **The Spirit of Laws**, Çev. T. Nugent, New York, Torchbooks, t.y.

Morin, Edgar: **Avrupa’yı Düşünmek**, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, Alfa Yayınları, 1995.

Oğurlu, Ebru: “AB: Bir 50 Yıl Daha”, (Çevrimiçi) <http://www.birgun.net/archive>, 1 Mayıs 2007.

Özcan, Mehmet: “Avusturya Seçimleri Işığında Avrupa Birliği Bütünleşmesi Hakkında Bir Değerlendirme”, (Çevrimiçi) <http://www.turkishweekly.net/turkce>, 15 Mart 2007.

Özman, Zeynep Sibel: “**Avrupa Birliği’ni Oluşturan Tarihi ve Kültürel Süreçler**”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Topluluğu’nun Sosyo-Kültürel Yapısı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.

Penn, William: **An Essay Towards the Present and Future Peace of Europe**, Ed. John Bellows, Gloucester, Eastgate, 1914.

Phillips, J. R. S.: **The Medieval Expansion of Europe**, New York, Oxford University Press, 1988.

Pollinger, Eliot H.: “Saint Simon, The Utopian Precursor of The League of Nations”, **Journal of the History of Ideas**, Cilt.4, No:4, Ekim 1943, s.475-483.

Proudhon, P. J.: **Makaleler**, Çev. M.Tüzel, İstanbul, Birey Yayınları, 1992.

Riley, Patrick: ‘New’ Political Writings of Leibniz’, **Journal of the History of Ideas**, Cilt.55, No:1, Ocak 1994, s.147-158.

Rodriguez-Salgado, Mia: ‘In Search of Europe,’ **History Today**, No:42, Şubat 1992, s.1-14.

Rosamond, Ben: **Theories of European Integration**, London, Macmillan, 2000.

Rousseau, J. J.: **A Project for Perpetual Peace**, Çev. Edith M. Mutall, London, Penguin Books, 1927.

Rousseau on International Relations, Ed. Stanley Hoffmann, David P. Fidler, New York, Oxford University Press, 1991.

Saint Pierre, Abbe de: **A Project for Settling an Everlasting Peace in Europe**, London, P and S Co., 1939.

Saint-Simon, Henri de: **Social Organization, The Science of Man and Other Writings**, Ed. Felix Makhem, Newyork, Harper Torchbooks, 1964.

Salman, Trevor: **Building European Union: A documentary history and analysis**, Ed. Trevor Salman, Sir William Nicoll, Manchester, Manchester University Press, 1997.

Sander, Oral: **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2005.

Sanlı, Leyla: **Avrupa Birliği ve Demokrasi Açığı**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2005.

Scott, James Brown: **The Catholic Conception of International Law**, Georgetown, Georgetown Books, 1934.

Selçuk, Engin: “Anayasasını Arayan Avrupa: Avrupa Anayasal Antlaşma Tasarısı Üzerine”, **Hukuk ve Adalet**, No:3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2004, s.50-97.

Shore, Chris: **Building Europe: The Cultural Politics of European Integration**, London, Routledge, 2000.

Siyaset Felsefesi Sözlüğü: Ed. Philippe Reynaud, Stephane Rials, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Tekinalp, Ünal, Gülören Tekinalp: **Avrupa Birliği Hukuku**, İstanbul, Beta Yayınları, 2000.

The Cambridge Companion to Leibniz: Ed. Nicholas Valley, New York, Cambridge University Press, 1995.

The Great Design of Henry IV and The United States of Europe: Ed. Edward D. Mead, Boston, Ginn and Company, 1909.

The Great Didactic of John Amos Comenius, Ed. M. W. Keatinge, London, A and C Black, 1923.

Torun, Yıldırım: **Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005.

Tunçay, Mete: **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Cilt.2, Ankara, Teori Yayınları, 1986.

Terzi, Özlem Türk: "Avrupa'nın Birliği: Avrupa'da Bütünleşmenin Tarihsel Dönüşümleri", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:25, Ekim 2001, s.245-255.

Türkbağ, Ahmet Ulvi: "Doğu'nun Akşamından Batı'nın Şafağına: Modern Avrupa'yı Yaratan Anlayışın Doğuşu", **Doğu Batı**, No:14, Şubat-Mart-Nisan 2001, s.103-110.

Ungerer, Werner: "On the Way to European Union", **The Maastricht Treaty on European Union**, Ed. Joerg Monar, Werner Ungerer, Wolfgang Wessels, Brussels, European Interuniversity Press, 1993.

Valery, Paul: "Zihnin Krizi", **Cogito**, No:39, Yapı Kredi Yayınları, Bahar 2004, s.100-122.

Vardar, Deniz: "Avrupa Birliği ve 'Kimlik' Oluşum Süreci", **Birikim**, No:157, Mayıs 2002, s.33-48.

Vico, Giambattista: **The New Science**, Çev. David Marsh, London, Penguin Books, 2001.

Vico, Giambattista: **The New Science of Giambattista Vico**, Çev. Thomas Goddard Bergin, Max Harold Fisch, New York, Anchor Books, 1961.

Voltaire: **The Age of Lewis XIV**, Çev. R. Dodsley, London, Pall-mall, 1962.

West, David: **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1998.

Wolff, Larry: “Voltaire’s Public and The Idea of Eastern Europe”, **Slavic Review**, Cilt.54, No:4, Kış 1995, s.932-942.

Woolf, Stuart: **Napoleon’s Integration of Europe**, Cambridge, Cambridge University Pres, 1991.

Yapp, Malcolm E.: “Europe in the Turkish Mirror”, **Past and Present: The Cultural and Political Construction of Europe**, No:137, Kasım 1992, s.134-155.

Yurdusev, A. Nuri: “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği”, **Türkiye ve Avrupa**, Ed. Atilla Eralp, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1997.